

DE BEWONERS VAN HET STROOMGEBIED VAN DE KARAMA IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

DR. ALB. C. KRUYT

(met 1 kaart achter in deze aflevering)

I. HET STROOMGEBIED EN DE VOLKEN DIE HET BEWONEN

1. Inleiding

In het jaar 1919 bezocht ik het landschapje Seko in Midden-Celebes. Dit wordt doorsneden door de Betoewe, de grootste bronrivier van de Karama. In een reisverhaal (Meded. N.Z.G., 64, 1920, pag. 97-110) en in een opstel van mijn hand over de zeden en gewoonten der To Seko (Bijdragen, dl. 76, 1920, pag. 398-430) heb ik van dat bezoek een en ander meegedeeld. De Heer J. Kruyt, mijn reisgezel op dezen tocht, schreef over „Het Ma'boea en de Tatouage in Seko" (Bijdragen, 76, 1920, pag. 235-257).

In 1926 bereisde ik het geheele stroomgebied van de Boven-Karama gedurende enkele weken. Bij deze gelegenheid kon ik mijn kennis van de To Seko aanmerkelijk uitbreiden, terwijl ik ook kennis maakte met het volkje van Lemo aan de Oero', en de To Mangki aan de Karama-rivier. De aantekeningen welke ik op deze reis maakte, bleven tot nu toe onuitgewekrt liggen. Voordat ze verloren gaan, wil ik ze bewerken, te meer daar het Christendom hoe langer hoe meer invloed op deze volken krijgt, en ten gevolge hiervan veel van de oude adat verdwijnt.

Eén gewoonte van de hier beschreven volken heb ik in dit opstel niet besproken, namelijk het offerfeest *ma'boea*. Dit belangrijke onderwerp is voor de To Seko en de Sa'dan-Toradja's behandeld door den heer J. Kruyt in zijn opstellen „Het Ma'boea en de tatouage in Seko" (Bijdragen, dl. 76, 1920), en „De Boea' en eenige andere feesten der Toradja's van Rantepao en Makale" (Tijdschrift Bat. Gen., dl. 60, 1921). Ikzelf gaf eenige bijzonderheden van dit feest bij de To Mangki in het Galoempangsche in mijn artikel „Het Stamfeest op Midden-Celebes" (Tijdschrift Bat. Gen., dl. 75, 1935), waarin ik tevens een overzicht gaf van dit feest bij de volken van Midden-Celebes in onderling verband. Dit onderwerp is dus uitvoerig behandeld, en ik acht het niet noodig hierop terug te komen.

Veel is er over het stroomgebied van de Karama niet geschreven. De toenmalige kapitein P. Weber bracht in 1912 het hier besproken terrein in kaart. De kaart die bij dit opstel is gevoegd is van hem overgenomen en bijgewerkt. Eenige van zijn gegevens werden ge-

publiceerd in een artikel „De Grensstreken tusschen Loewoe en Mamoedjoe in Centraal-Celebes” (T. K. Ned. Aard. Gen. 2e Serie, dl. 31 pag. 475).

Uit 1909 dateert een Nota over het landschap Mamoedjoe van de hand van den gezaghebber Hoorweg (T. Bat. Gen., 53, 1911); in deze nota komt weinig voor van de bewoners van het Galoempang-sche; hoofdzakelijk betreffen de hier verwerkte gegevens de kust-streken van genoemd landschap.

In 1923 publiceerde de heer D. de Jongh „Eenige gegevens betreffende het Boven-Karama-gebied op Celebes” (T. K. N. Aardr. Gen., dl. 40, 1923, pag. 462-47); en in 1933 verscheen een uit het jaar 1924 dateerende memorie over „de Toradja's van Galoempang”, van J. F. W. L. Goslings in het Koloniaal Tijdschrift (22e jg., 1933, pag. 53-84).

De laatste twee genoemde opstellen zijn verdienstelijke stukken, waaruit ik een en ander in mijn eigen aantekeningen heb verwerkt. De spelling van de daarin voorkomende inheemsche woorden heb ik veranderd naar de aanwijzingen van Dr. H. van der Veen.

2. De volken aan de Karama

Het stroomgebied van de Karama, welke rivier tot de groote stroomen van Celebes behoort, en die ontstaat uit de samenvloeiing van tal van rivieren, waarin de Oero' en de Betoewe of Wono de voornaamste zijn, wordt bewoond door drie volken: de To Mangki (To Galoempang) aan de Karama; de To Lemo aan de Oero', en de To Seko (Seko-Pada) aan de Betoewe. De eerste twee zijn aan elkaar verwant, als behorende beide tot de Tae'-sprekende of Zuid-Toradja's. De To Seko zijn aan deze twee niet verwant. Toch heb ik alle drie in één beschrijving opgenomen, omdat deze volkjes invloed op elkaar hebben uitgeoefend, en een en ander van elkaar hebben overgenomen.

De Karama behoort tot de onderafdeeling Mamoedjoe, waar de zending van de Chr. Gereformeerde Kerk werkt. De Betoewe en de Oero' behoreen tot de onderafd. Masamba. Hier werkt de zending van den Gereformeerden Bond. Uit hun maandbladen, resp. „Uw Koninkrijk kome” en „Alle den Volcke” heb ik hier en daar wat overgenomen.

3. De landstreek Seko

Wanneer men vanuit Limboeng in Rongkong naar het Noorden reist langs den aangelegden weg, bereikt men op een hoogte van ongeveer 2400 m den kam van het gebergte dat scheiding maakt tusschen het stroomgebied van de Rongkong en dat van de Karama. Dit deel van den berg heet Takala', en niet ver van daar naar het O toe verheft zich de nog hogere Lakikan (2639 m). Takala' is een offerstok, waarin een eenvoudig offer van sirih-pinang wordt geklemd; men is gewend zulke stokken te planten op waterscheidingen, ten einde daarmee afscheid te nemen van de geesten van het stroomgebied dat men verlaat, en de machten van de streek waarheen men gaat gunstig voor zich te stemmen. Vandaar het verschijnsel dat zoo-

veel bergen in dit deel van Midden-Celebes den naam dragen van Takala'.

Wanneer een bewoner van dit land de waterscheiding voor de eerste maal over zal trekken naar een ander stroomgebied, stoot hij, op den Takala' gekomen, met den hiel op den grond; dan neemt hij een weinig van de aarde waarop hij gestampt heeft, en wrijft zich daarmee over voorhoofd en buik, „opdat de te betreden grond hem geen hoofd- of buikpijn (geenerlei ziekte) zal bezorgen”.

De eerste bron die men naar het Noorden afdalende bereikt, is Pokadongan, een plek waar men zich neerzet om uit te rusten. Verder afdalende heeft men op de helling van het gebergte een prachtig gezicht op het plateau van Seko. Dit is bedekt met tal van heuvels, die met kort gras begroeid zijn, waardoor de indruk gewekt wordt een door een storm opgezweepte zee voor zich te hebben, waarvan de golven versteend zijn. Vlakke stukken zijn er slechts enkele; deze zijn door de menschen in beslag genomen om er hun woningen te bouwen (zie over dit traject ook „Alle den Volcke”, jg. 22, 1928, pag. 124. De nieuwe weg is aanmerkelijk langer dan het hier beschreven rechtstreeksche pad en heeft twee boschbivaks: te Maboesa en te To Tallang; op de kaart bij dit opstel is alleen de oude weg van Rongkong naar Seko aangegeven).

Het plateau van Seko wordt doorsneden door tal van kleine rivieren, die hun water storten in twee grootere stroomen, waarvan de Lodang uit het Z, en de Betoewe uit het N komt. In het noordelijk deel van het plateau ontmoeten beide rivieren elkaar en banen ze zich met vereende kracht een weg door het westelijk gebergte. De rivier blijft hier Betoewe heeten. Vroeger liep de weg uit het Z naar een dorp Lodang aan de gelijknamige rivier, maar nu voert hij rechtstreeks naar een plek, waar de linkerzijrivier Sae in de Betoewe valt en waar een tamelijk groote vlakte gelegenheid biedt er een dorp te maken. In dit Sae hebben de inwoners van Lodang en Amballong zich vereenigd.

De weg uit het Noorden komt van het dorp Wono aan de Betoewe.

Van Wono gaat een pad naar het N, naar de districten van de onderafd. Paloe. Langs dit pad kwamen in den ouden tijd de West-Toradja's naar Seko om de vreedzame bewoners op allerlei wijzen te terroriseeren. Er hebben bij het Bestuur nog plannen bestaan om langs dit traject een weg aan te leggen, waardoor Palopo rechtstreeks met Paloe verbonden zou worden. Tot nu toe is hiervan niet gekomen.

De weg van Wono naar het Z loopt langs den linkeroever van de Betoewe tot aan de Lodang, die langs een vaste brug wordt overgetrokken. Steeds den linkeroever van de Betoewe volgende komt men aan het boven reeds genoemde dorp Sae. Van hier buigt de weg zich naar het W, steeds de kloof volgende waardoor de Betoewe zich naar zee spoedt. Deze weg is hoog in de helling van de kloof aangelegd, zoodat er minder gevaar bestaat voor aardstorting. Bovendien heeft men hierdoor een ruim uitzicht op de omgeving. De blik wordt vooral getrokken naar den drietoppigen Sandapan, dien wij van naderbij zullen beschouwen wanneer wij bij de Karama zijn gekomen.

Wij trekken de plek waar het dorp Amballong gelegen heeft voorbij en komen dan op een punt waar de kloof breeder wordt, zoodat er ook vlakker stukken te zien komen, waarop sawahs zijn aangelegd. Tegen de helling van het gebergte aan is het dorp Pewaneang gebouwd, dat door de To Seko zelf Pohoneang wordt genoemd (een eigenaardigheid van hun taal is dat ze voor de *w* een *h* zeggen).

Een eind stroomafwaarts in de diepte ligt het dorp Oewai Jani, aan den voet van den berg Potali. Dicht bij Pewaneang staat aan den weg naar Beroppa nog een klein dorp, dat den naam draagt van Halaha. Hier woont de *tobara'*, het hoofd van Pewaneang; hier ook staan de dorpsteen (hatoe dehata), die de streek beschermen. Het gehucht moet vroeger meer huizen geteld hebben, want er staan nog tal van steenen neuten overeind waarop woningen moeten hebben gerust.

Van Pewaneang uit zien wij naar het W een lager bergland liggen. Daar ontmoeten de Betoewe en de Oero' elkaar. Vereenigd breken zij door het gebergte heen om zich verder onder den naam van Karama naar Straat Makassar te spoeden. Wij zullen haar straks langs een omweg bereiken.

4. De landstreek Lemo. Beroppa

Te Pewaneang verlaten wij de Betoewe en volgen een goeden weg, die in de berghelling is uitgehakt, naar het dal van de Oero'. Deze rivier volgen wij stroomopwaarts tot een punt waar het dal zich wat verbreedt en de rechterzijrivier Kariango zich in de Oero' stort. Op dit traject zijn de Toeroe en de Ana Sinapa de eenige noemenswaardige zijrivieren die men overtrekt. Van de Kariango af slingert zich de weg den berg op waarop het dorp Beroppa ligt, zoo geheeten naar een kleine rivier. Het dorp ligt op een heuveltop op een lang niet effen plateau, waarop tal van sawahterrassen zijn aangelegd.

Vormt de bevolking van Pada-Seko, waartoe Pewaneang behoort, een eigen stam, de bewoners van Lemo, zooals deze streek heet, zijn een nog jonge uitzwerming van de To Rongkong. Volgens het verhaal was de aanleiding tot deze verhuizing de volgende. Twee broers, Ne' Koedjang en Ne' Karoro, van wie de een de grootvader was van het Hoofd dat ik te Beroppa aantrof en die reeds een man op jaren was, woonden in het groote dorp Kanandede aan de Beneden-Rongkong-rivier. Zij werden er van beschuldigd weervolgen en gifmengers te zijn, die door hun zwarte kunst den dood van een aantal menschen hadden veroorzaakt. Ze moesten zich aan een godsoordeel onderwerpen, en dit verklaarde hen voor onschuldig. Daarna werd hun ten laste gelegd dat zij sago uit de vlakten hadden gestolen. Ook in deze kwestie moest een godsoordeel uitmaken of zij schuldig waren, en ook ditmaal werden zij vrijgesproken.

Door deze vervolging verbitterd besloten de beide broeders te verhuizen. De Tomakaka van Kanandede poogde hen nog vast te houden door hun wit katoen aan te bieden, maar zij lieten zich niet

van hun voornemen afbrengen¹⁾). Ze begaven zich met hun families eerst naar Lodang in Seko. Van daar gingen ze naar Pewaneang. Daar hun gewoonten als To Rongkong veel verschilden van die der To Seko, besloten ze op zichzelf te gaan wonen. Ze kochten daartoe de landstreek die nu hun nakomelingen bewonen, en die den naam draagt van Lemo. Tweemaal kochten ze haar: eens van Pewaneang voor dertig buffels, daarna nog eens van Oeko voor Rongkong-kains. Ze maakten eerst een dorp op het punt waar de Kariango in de Oero' valt, maar deze plaats werd door de benden van Mamoedjoe overvallen en verbrand. Daarna vestigde men zich op beter te verdedigen punten en ontstonden de dorpen Beroppa en Barong Tete.

5. Het dal van de Salole

De eenige weg die van het Oosten het woongebied van de Boven-Karama binnenleidt, gaat van Beroppa uit. Aan de paden die twee afdeelingen verbinden, wordt gewoonlijk weinig zorg besteed, omdat ze door ambtenaren en bevolking weinig worden gebruikt. Zoo was dit ook hier het geval, waar men van de afdeeling Loewoe' in die van Mandar overgaat. Het pad van Beroppa naar Baoe, het eerste dorp op Mamoedjoe's gebied, voert eerst over het hoogplateau waarop eerstgenoemde plaats ligt. Het land is bedekt met sawahs. Dan daalt de weg af in het ravijn van de Saloean, een linkerzijrivier van de Oero'. Van hier wordt het Kawalean-gebergte beklommen, welks kam op een hoogte van 1576 m wordt bereikt. Dit Kawalean-gebergte, dat in de richting Zuid-Noord loopt, vormt de natuurlijke grens tusschen de beide genoemde afdeelingen (de onderafd. Masamba en Mamoedjoe); het wordt door de Oero' doorbroken. Het scheidt ook het stroomgebied van de Oero' van dat van de Salole. Het laatste is het woongebied van de To Mangki, zooals de bewoners van het district Galoempang zich noemen. Na het passeeren van de afdeelingsgrens is het pad in de westelijke helling van dezen bergrug uitgehouwen, en daalt vrij steil af naar lagere streken, totdat men uit het oerbosch tredende het eerste dorp Baoe in de laagte van de vallei van de Salole-rivier ziet liggen. De hellingen van deze diepe vallei zijn geheel van bosch ontbloot. Alleen dicht bij den kam van den aan de overzijde gelegen bergrug treedt weer bosch op. Door deze ontbossching zijn eenige dorpen zichtbaar, die in de vallei liggen; het meest opvallend is het dorp Tararang. Het pad voert boven Baoe langs de berghelling en brengt ons rechtstreeks naar Kaliboe'. Wil men Baoe bezoeken dan moet men een zijpad inslaan.

Kaliboe' heet een plek die den vorm heeft van een stapel bossen rijst; zoo'n plek wordt in de sawah aangelegd, of men laat bij het afgraven zoo'n hoogte staan. Het dorp van dezen naam ligt op een punt waar de Tadassi in de Salole valt. Niet ver hier vandaan komt ook de Malaso haar water bij dat van de Salole voegen. Aan den

1) Dit heet *ibalai sampin* „met katoen omheinen” om het weggaan te verhinderen.

bovenloop van de Malaso ligt het dorp Oeko (ook wel Boeko, Woeko of Hoeko genoemd). Wij komen straks op dit dorp terug; het wordt bewoond door lieden die nauw verwant zijn aan de To Seko.

Wij zijn in Kaliboe' al aanmerkelijk gedaald, want dit dorp ligt op een hoogte van 352 m. Ten tijde van mijn bezoek bestond het uit twee kazerne-huizen, in elk waarvan een groot aantal gezinnen samenwoonde. Alles zag er even smerig en haveloos uit; de vuilheid viel zelfs mijn reisgezellen van Beroppa op, en zij beweerden dat om deze reden deze landstreek Tana Lotong „zwarte aarde" genoemd wordt. In het gebergte aan de overzijde van de Salole liggen nog enkele dorpen, waarvan het reeds genoemde Tararang en Poelio de voornaamste zijn. Poelio zou de oudste nederzetting van dit terrein zijn.

Te Kaliboe' steekt men de Salole over en volgt deze rivier stroomafwaarts. Van de linkerzijrivieren van dezen stroom zijn de Saloe Sirope en de Saloe Tea de voornaamste. Zoo komt men een 7 km verder in het dorp Tambing-tambing, dat aan de samenvloeiing van de Salole met de Karama ligt. De bergen wijken hier meer terug, waardoor een bewoonbare plek is ontstaan, welke echter nimmer door de menschen als woonplaats is benut, omdat ze onverdedigbaar was tegen den vijand. Het Bestuur heeft er nu de menschen uit den omtrek samengebracht, en zodoende is het dorp Tambing-tambing ontstaan.

Met deze omstandigheid staat vermoedelijk de naam van het dorp in verband, want *tambing* is een vertrek dat aan een woning is aangebouwd. In deze nieuwe vestiging werd aanstonds een zendings-school geplaatst; enkele Chineezers vestigden zich hier, omdat van dit punt af de Karama met vlotten kan worden afgevoerd, waardoor de afvoer van de opgekochte boschproducten verzekerd is. De poging van het Bestuur om de bevolking op dit punt te vereenigen is echter mislukt. Want het bleek al spoedig dat de plek ongezond is, zoodat de menschen naar hun bergen terugkeerden. De school verliep hierdoor en werd verplaatst naar Poelio, dat 8 km van Tambing-tambing af in de bergen ligt, en dat na een steilen klim wordt bereikt. Dit dorp ligt 500 m hooger dan Tambing-tambing (Uw Koninkrijk kome, 23, pag. 133 en 277).

Van de kust af kan men niet met prauwen te Tambing-tambing komen, omdat de stroom te sterk is. Vaartuigen brengen het stroomopwaarts niet verder dan Galoempang. Tegenover Tambing-tambing ligt op den rechteroever van de Salole het dorp Tadasan, vanwaar aan den rechteroever van de Karama een weg gaat naar Pa'nasoean. Dit pad voert verder naar het stroomgebied van de Loemoe. Aan deze rivier hebben zich menschen gevestigd, die van het Galoempangsche uit daarheen zijn verhuisd. Ze wonen thans samen in de dorpen Sandana, Tamangeso en Dondo.

De Sandapan-knoop, welks drie toppen men onderweg meermalen uit de verte heeft gezien, kijkt hier rustig op u neer. De hellingen der bergen in den omtrek zijn niet zoo steil als elders in deze streek, zoodat de menschen er zonder bezwaar akkers op kunnen aanleggen.

6. Van Tambing-tambing naar Galoempang

De weg van Tambing-tambing naar Galoempang is 25 km lang en is langs den linkeroever van de Karama in het gebergte uitgehouwen. Het is een heel eentonige en daardoor vervelende weg, waaraan voor den reiziger geen eind schijnt te komen, ofschoon de eerste helft door bosch loopt. Van de rivieren die men overtrekt zijn de Kajoe, de Kaloetoe en de Kalama vermeldenswaard. Halfweg maakt het bosch plaats voor alang-alang en is een ruim nachtverblijf voor reizigers opgericht; hier neemt de Karama een linkerzijrivier, de Leboetang op, aan den bovenloop waarvan zich nog enkele kleine nederzettingen, als Taman en Lamboe, bevinden. Van de Leboetang af trekt men door een landstreek zonder schaduw, waar het in de middaguren ondragelijk heet is. Van de stroompjes die men op het tweede deel van den weg overtrekt, is alleen de Pemesean te vermelden, totdat men de Karataoen bereikt, een groote rivier, die met een vaartuig moet worden overgestoken. Van hier is men binnen een half uur te Galoempang, de hoofdplaats van het Boven-Karama-gebied.

De plek waar het dorp Galoempang gelegen is, vormt een inzinking tusschen de bergen, waardoor een kleine kom wordt gevormd. In deze kom ligt aan den rechteroever van de rivier het inheemsche dorp, dat ten tijde van mijn bezoek uit drie kazerne-huizen bestond van dezelfde structuur als in de andere dorpen, die ik doorgetrokken was; ook even vuil en morsig. Aan den linkeroever van de groote rivier is de vreemdelingenbuurt. Hier woonden de Inlandsche bestuurs-assistent, en enkele kooplieden; hier bevonden zich het passantenhuis en de ziekenzaal, de school en twee marktlodsen, die echter alleen strekken tot nachtverblijf aan de Toradja's, die hier hun rijst, koffie en damarhars kwamen verkoopen. De glorie van de plaats is echter verdwenen, want enkele jaren na mijn bezoek waren de inwoners van Galoempang voor een groot deel naar elders vertrokken. Van de vijf toko's werden er drie gesloten; de ziekeninrichting onderging eenzelfde lot en de school werd verplaatst naar Tamalea (U.K.K., 27, pag. 68). De aanleiding tot dit verval moet gelegen zijn in onaangename omstandigheden tusschen de bevolking en haar dorpsheer. Daarbij kwam dat de laatste Christen wilde worden, voordat zijn onderhoorigen zelf daartoe genegen waren; de menschen vreesden dat door den overgang van hun Hoofd allerlei onheil over het land zou komen. Tenslotte misdroeg het Hoofd zich, zoodat hij tot gevangenschap veroordeeld moest worden.

„Beneden Galoempang versmalt het dal zich weer, doch bij Kalonding (Kalendong) wijkt het gebergte aan beide oevers terug, en verbreedt het dal zich om langzamerhand over te gaan in een met bosch bedekte laagvlakte, die in den regentijd zeer moerassig is, wegens het periodiek buiten haar oevers treden van de Saloe Karama” (Goslings, 55).

Galoempang ligt ongeveer 100 m boven zee; de rivier afvarende heeft men geen dag noodig om Sampaga aan de monding te bereiken,

maar stroomopwaarts gaande heeft men door de vele stroomversnellingen minstens drie dagen noodig voor dit traject. „De meest beruchte van de stroomversnellingen zijn de Karang maloeang, even beneden Galoempang, en de Batoe Tampilan, een uur bovenstrooms van Popanga (aan de samenvloeiing van de S. Karama en de S. Haoe)” (Goslings 55).

Op de wandelingen in den omtrek van de nederzetting ziet men veel sporen van sawahaanleg; maar om de eene of andere reden scheen in 1926, toen ik daar was, niet veel aan natte rijstcultuur gedaan te worden. De ladangs van de menschen liggen aan den linkeroever verspreid tegen de bergen aan. Wanneer men in het vreemdelingenverblijf zit, met het uitzicht naar het N, kijkt men tegen twee bergen aan, aan den rechteroever der rivier: de Pa'boelanan (Oost) en de Banoea Alo „jaarvogelnest” (West). Aan den voet van den laatsten berg, ongeveer 3 km van het huidige dorp en misschien een 100 m boven de rivier lag het oude Galoempang. Er moeten in den ouden tijd heel wat meer menschen hebben gewoond dan tegenwoordig het geval is, want het dorp besloeg een groote uitgestrektheid. Er zijn daar nog tal van kokos-, mangga- en sagoboomen, zoodat men voedingsmiddelen in de onmiddellijke nabijheid had. Bovendien bevindt zich midden op dit terrein een bron, die uit den grond opborrelt. Tegen een inheemschen vijand moet de plaats goed te verdedigen zijn geweest, want van deze plek uit heeft men een prachtig vergezicht over den omtrek. Heel in de verte naar het Zuiden is de spitse kegel van de Selapoeti zichtbaar.

7. De Karataoen- en de Haoe-rivier.

Van Galoempang voert een weg naar het Zuiden in het stroomgebied van de Karataoen, via Lebanni, Boelo, Banggolo naar Malolo. Een zijtak gaat nog verder naar Lasa'. Voorts vindt men daar de dorpen Limboeng, Lamboe, Pekaro, Saloe, Mappo, Tala, Korang, Dandang. De menschen in deze streek zijn zeer kunstzinnig. Hier vooral worden de bekende Galoempang-doeken geweven, en van hier kwamen in den ouden tijd de mooie zwaarden, waarmee men ten strijde toog. Deze bergbewoners hadden dan ook den naam geduchte koppensnellers te zijn, en de talrijke onderlinge veeten hielden het land vaak in onrust. Zij staan ook bekend als goede bouwmeesters, zoodat hun diensten door andere dorpen worden ingeroepen, wanneer daar nieuwe huizen moeten worden gebouwd (U.K.K., 27, pag. 69, 70). In dit stroomgebied vinden wij ook de dorpen Dengen en Saloebanga.

De hoofdweg zet zich van Galoempang in westelijke richting voort, loopt voorbij het dorp Mappo, totdat hij bij Pobettengan aan de Haoe komt, een afstand van 25 km. De bewoners van deze plaats zijn hoofdzakelijk Mohammedanen, door wier tegenwerking een school, die er door de Zending was opgericht, verliep. Deze onderwijsinrichting is toen overgebracht naar Tamalea, een vriendelijk dorpje onge-

veer 1 km van Pobettengan verwijderd. De bevolking van Tamalea is voor het grootste deel Christen.

Aan de Haoe wonen niet zooveel menschen als in het stroomgebied van de Karataoen. Van Pobettengan loopt de weg langs de rivier tot aan het eerste dorp van de onderafd. Mamasa, Lakahan, een traject van 35 km. De weg is vrij vlak, omdat hij de rivier volgt, maar hij is slecht en modderig. Van de Kalossisi af kan men gebruik maken van den waterweg door zich de Haoe af te laten zakken, of deze op te varen. In den regentijd levert dit geen bezwaar op, omdat er dan voldoende water in de rivier staat; maar in den drogen tijd leveren de steenen, die aan de oppervlakte van het water komen, een groot gevaar op bij het afvaren.

Lakahan is nog in de vlakke gelegen; de grond is er vruchtbaar. Deze omstandigheid verleidt vele menschen om er zich te vestigen. Het duurt echter niet lang of zij gaan weer naar hun bergen terug, wanneer enkele leden van het gezin aan de malaria ten offer zijn gevallen; het is er nl. heel ongezond. Telkenmale wanneer de zendeling de plaats bezoekt, vindt hij het voorkomen van de plaats veranderd: huizen staan verlaten, nieuwe zijn er bijgebouwd. Hierdoor is Lakahan altijd een klein dorp gebleven, waarvan de meeste inwoners Mohammedaan zijn. Van Lakahan tot Taboelahan is de afstand 17 km.

8. De bewoners van het district Galoempang

De To Mangki wonen hoofdzakelijk in het stroomgebied van de drie linkerzijrivieren van de Karama: de Haoe, de Karataoen en de Salole. Het dichtst bevolkt is het gebied van de Karataoen. In dit deel van het land behooren de dorpen Dengen, Lebanni, Boelo en Korang tot de oudste nederzettingen. Men noemt zich hier dan ook To Mangki toea, de oude To Mangki. Tijdens de telling van 1930 woonde in het district Galoempang 7739 Inheemschen, en aan de Leling 1504, samen 9243 zielen. Wanneer wij van dit getal een goede 700 aftrekken voor de dorpen Oeko, Tadasan en Pa'nasoean, komen wij op 8500 To Mangki (de Jongh geeft voor 1920 een zielental op van 7036, maar in dien tijd had de telling minder nauwkeurig plaats dan tien jaar later. Een opgave van den Gezaghebber Van Driel uit het jaar 1926 geeft een aantal van 6094).

De Jongh deelt een overlevering mede waaruit moet blijken dat Korang het oudste dorp is. „Voordat de wereld ontstond was alles nog water. Een dewata (godheid) zag dit van den hemel uit, liet daarop eenige druppels van zijn bloed op het water vallen, waarna op die plek land ontstond, het tegenwoordige Korang. Uit nog een druppel werd toen de eerste mensch geboren, in dit geval een vrouw Kompa Boera-boera geheeten. Vanzelfsprekend ontstond nu ook door het werpen van nog eenig bloed de eerste man, Pa Sade-sade genoemd ... Pa Sade-sade huwde natuurlijk met Kompa Boera-boera, uit welk huwelijk een zoon verwekt werd. Groot ongerief verwekte der familie het feit, dat hun huis, een geschenk van den Dewata, in de lucht zweefde. De kleine was in dit zwevende huis natuurlijk angstig en

de ouders gevoelden zich dientengevolge ook niet op hun gemak, waarom de vader tot den Dewata ging en hem verzocht het huis op den grond te plaatsen.

„Zulks geschiedde, waarop Pa Lade-lade den Dewata nog om wat padi en katoenzaad vroeg, hetgeen hem ook geschonken werd en vervolgens door hem werd uitgezaaid. Daarna ging hij wederom tot den Dewata om te vragen wat er nu verder moest geschieden, waarop deze hem den raad gaf een masakafeest (offerfeest bij het rijstplanten) te geven, teneinde de rijst goed te laten gedijen en een overvloedigen oogst te krijgen, en ziet, dezen raad gevolgd hebbende, lukte de rijst-oogst dan ook wonderwel.

„Het paar kreeg in totaal drie zonen, Pamoelatan, Pamboeloelangi en Peroja, en één dochter, Indo Boelan geheeten.

„Pamoelatan huwde met Indo Boelan, zij kregen een zoon Lombé Soesoe en drie dochters Patodemané, Landobeloewé en Boelepala, van welke Patodemané wederom huwde met Lombé Soesoe. Hun zoon Landokoetoe huwde met Landobeloewé (zijn tante dus). Zij kregen twee zonen Toketara en Tabambanoesoe en één dochter Sandapan. Uit 't huwelijk van Toketara en Sandapan werd een zoon Baloe-kila geboren. Paboeloelangi, tweede zoon van het eerste menschenpaar werd de stamvader der To Taboelahan en toen dezen een *maboewa* (inwijdingsfeest van een nieuw huis) wilden geven, wisten zij niet hoe hiermee aan te vangen en riepen daartoe de hulp in van Toketara. Daar deze echter zelf niet weg kon, gingen Sandapan en haar zoon Baloe-kila naar Taboelahan. Aldaar aangekomen wekte Sandapan door haar behaardheid en den baard dien ze droeg den lachlust der menschen van Taboelahan. Deze on gepaste ontvangst deed uiteraard moeder en zoon in toorn ontbranden, en begeleid door den laatste keerde Sandapan naar Tondolohé (Korang) terug. Baloe-kila, de zoon, liet het evenwel niet bij den ondervonden smaad zitten en keerde naar Taboelahan terug om de menschen aldaar te beoorlogen, in welken strijd hij de overwinning behaalde.

„De To Taboelahan wilden nu gaarne vrede sluiten en men kwam daartoe te Taboelahan te zamen, waarheen ook Baloe-kila uitgenoodigd werd. Hem werd daar toen het voorstel gedaan om te Taboelahan te trouwen, hetgeen hij weigerde alvorens de To Taboelahan een zware boete hadden betaald, als straf voor hun euvel daden.

„Dit gebeurde en op voorwaarde dat zijn vrouw hem naar Tondolohé zou volgen, huwde hij te Taboelahan de maagd Talabina. Deze vroeg haar ouders om poesaka (hier bruidschat), maar iets dat ze niet kon verliezen, bijvoorbeeld grond, waarop haar vader haar boven op den berg Kapoesaan bracht en in de richting van de Karama wijzende haar al den daartusschen gelegen grond schonk. Vandaar dat nog heden ten dage de berg Kapoesaan de grens tusschen het Karamagebied en Taboelahan vormt. De stamvader der To Taboelahan Pamboeloelangi huwde, alsvorens naar Taboelahan te verhuizen, met zijn nicht Boelepala. Zij kregen een zoon en een dochter, die huwden en een zoon kregen Pongko Padang geheeten. Deze bracht eenige af-

wisseling in de reeks van familiehewelijken en huwde de schoone maagd Toridjene, die door de zee op den berg Boentoe Lassa werd aangespoeld.

„Tabambanoesoe, broeder van het echtpaar Toketara en Sandapa, werd de stamvader van de To Rongkong” (de Jongh, pag. 465-466).

Volgens deze overlevering zou de Pitoe Oeloena Saloe van uit het Galoempangsche bevolkt zijn geworden. Maar dit verhaal bevat zoo veel mythische trekken, dat er niet veel historische waarde aan te hechten is. Alleen reeds de namen, die voor een goed deel samengesteld zijn met „schuim” (*boera-boera*), „hemel” (*langi*), „maan” (*boelan*), „bliksem” (*kila*) doen ons zien dat wij met mythen te doen hebben. De mededeelingen, die ikzelf over Pongko Padang bij de stammen aan de Sa'dan en de Masoepoe ontving, wijzen stellig op een verspreiding van de Tae'-sprekende Toradja's van het stroomgebied van de Sa'dan uit naar Mamasa, naar Rongkong en Masamba (T.K.N. Aardr. Gen., 2e R. dl. 39, 1922, pag. 689-691; T. Bat. Gen. 63, 1923, pag. 92-93). Het was in Taboelahan, dat aan den bovenloop van de Hae ligt, dat Pongka Padang Toridjene ontmoette en met haar in 't huwelijk trad²⁾. Langs de Hae en de Karataoen moeten dan de voorouders van de To Mangki in het land zijn gekomen. De historische waarde van de overlevering die Ir. de Jongh mededeelt, ligt dan alleen in de verklaring dat deze twee volksdeelen en de To Rongkong uit dezelfde voorouders zijn voortgekomen.

De herinnering aan de komst van Pongka Padang op de Boentoe boelo „bamboe-berg” in het district Bamban, vanwaar uit dit echtpaar zijn eerste dorp in Taboelahan (Boelomapa) stichtten, werd aldaar nog jaarlijks herdacht met een prauwenfeest. Bij gelegenheid van dit feest werden kleine vaartuigen gemaakt als afbeeldingen van de boot, waarmee Pongka Padang over het water van den zondvloed naar Bamban zou zijn gekomen. Vermoedelijk hebben wij in deze plechtigheid een herinnering te zien aan den tijd, toen de voorouders der Toradja's in prauwen op Celebes aankwamen.

Toen de inwoners van Taboelahan in 1931 besloten tot het Christendom over te gaan, deden ze afstand van deze kleine prauwtjes, die in de nok van het stamhuis waren opgehangen. De menschen durfden ze niet zelf te verwijderen, zoodat de zendeling, Ds. M. Geleynse en zijn jongens dit moesten doen (U.K.K., jg. 26, 1931-32, pag. 89).

Ook de onderzoekingen van Dr. H. van der Veen op taalgebied hebben uitgemaakt, dat de To Mangki één volk uitmaken met de

2) Zie ook de overlevering die door A. Bikker wordt medegedeeld in Uw Koninkrijk kome jg. 27, pag. 138-142. „Een en ander over het ontstaan der districten in de onderafdeelingen Boven-Binoeang en Pitoe Oeloena Saloe”. De naam van de vrouw met wie Pongka Padang huwde, staat in dit opstel opgegeven als Torike'ne. Dit is een drukfout voor Toridjene „die uit het water kwam”. *Djene* is Boegineesch en komt ook in de West- en de Oost-Toradja talen voor als „water, mannelijk zaad”. In de verbintenis van Pongka Padang en Toridjene zien wij de mythische voorstelling van het huwelijk van hemel en aarde.

bewoners van de Mamasa- en Sa'dan-streek. Hij bevond zelfs dat de taal van de bewoners van Galoempang meer gelijkenis vertoont met de taal van het Westen van Rante Pao dan met de taal van verscheiden streken van Pitoe Oeloena Saloe, dus ook van Taboelahan. Dit zou ons dan op de gedachte brengen dat de voorouders der To Mangki niet via Taboelahan in het land zijn gekomen, maar rechtstreeks van de bronnen der Karataoen in hun oudste nederzetting Korang zijn aangekomen. Met het Mamasa'sch zijn meer punten van overeenstemming in den woordenschat.

Hier volge het scheppingsverhaal van de To Mangki, zooals mij dit door den Kapala van Galoempang werd verteld: In den beginne was alles water, en op het water lag een vrouw op haar rug. Een jonge dewata zag haar liggen. Hij zeide tot zijn vader: „Vader, er ligt een vrouw daar beneden op het water, ik ga haar halen”. De jonge god daalde af, maar hij miste de kracht om de vrouw naar boven te dragen, omdat haar naaktheid hem zwak maakte. Toen gaf de oude god zijn zoon een doek; daarmee wuifde hij driemaal naar het Oosten en driemaal naar het Westen, en hierdoor trok het water zich terug en werden de steenen zichtbaar. De jonge god dekte de vrouw met den doek toe en zette haar op een grooten steen. Hij wilde haar wel trouwen, maar er was geen aarde. Daarom begaf hij zich nogmaals naar den hemel en ontving van zijn vader zeven ballen verschillende soorten van aarde. Deze spreidde hij over de steenen uit, zoodat alle bergen met aarde bedekt werden. Hij ging weer naar boven en haalde boomen en kruiden, die hij in die aarde plantte; ook een houten huis bracht hij uit de bovenwereld mede.

Uit het huwelijk van den dewata met de vrouw werd een zoon geboren, die den naam ontving van Londo Roera. Uit de placenta en het bloed dat gestort werd ontstonden drie mannen. Niet lang daarna kreeg Londo Roera een zusje, dat Dada Boelawan „Goudborstje” werd genoemd, omdat haar borst en keel van goud waren. Uit haar nageboorte en het vergoten bloed ontstonden drie vrouwen, zoodat het menschengeslacht op aarde met drie mannen en drie vrouwen begon.

Op zekeren dag speelden Londo Roera en Dada Boelawan samen onder het huis. Toen betastte de broer de borsten zijner zuster. Deze beklagde zich hierover bij haar vader, en deze besloot dat de twee met elkaar moesten trouwen. Om dit mogelijk te maken stelde de dewata de gewoonte in van het „doorsnijden van de navelstreng”. Londo Roera gaf nu aan zijn zuster een hakmes, en toen werden zij een paar.

Het echtpaar kreeg een zoon, Oesoe Sabamban „één paar ribben”, omdat hij inderdaad maar één paar ribben had, en een dochter, Toketara. De jongen huilde dag en nacht. De moeder gaf hem rijst te eten, maar hij hield niet op met weenen. Londo Roera begaf zich nu naar den hemel waarheen zijn vader inmiddels was teruggekeerd, om naar de reden van dit schreien te vragen. De dewata antwoordde: „Misschien heeft hij een kenteeken aan het lichaam waarvan hij zich

nog niet bewust is". Op aarde teruggekeerd bekijkt de vader zijn zoon nauwkeurig en ontdekt dan dat hij slechts één paar ribben heeft; en zoodra hij deze ontdekking heeft uitgesproken, houdt de jongen op met huilen.

Ook nu trouwden broer en zuster samen, en ze kregen acht zonen en acht dochters. De eerste was een meisje en ontving den naam van Isi saboea' „een tand", omdat ze zoowel in de onder- als in de bovenkaak slechts één tand had. De jongste was een zoon, Lolo Langi' „uiteinde van den hemel" geheeten. Deze ging eens jagen, en vond een meisje dat op een steen in een poel was gezeten; ze had een geit bij zich. Het meisje heette Tokende boera wai. Hij nam haar en de geit mee naar huis, en trouwde het meisje.

Hun kinderen waren: Makedae, Indo belo dari, Taoera-oera, Ta-loerara Toketara en Isi saboea'. Deze kinderen verspreidden zich naar Rongkong en Baroeppoe.

Oesoe sabamban woonde in Korang, Lolo Langi' te Galoempang. Niet van al deze hemelkinderen zijn berichten overgebleven. Men weet alleen nog te vertellen, dat Toketara met Potolo huwde, en dat uit dit huwelijk een zoon, Dae Toemanan, voortkwam die elf kinderen kreeg. Al deze hemelmenschen stierven niet, maar keerden naar de bovenwereld terug. Wat er met de geit gebeurde weet men niet; alleen wordt hieruit verklaard dat er thans geiten in dit gebied zijn.

9. De bewoners van Seko

Het tweede volk, dat in het stroomgebied van de Karama woont, is de To Seko. Zij zijn gevestigd aan de bronrivier Betoewe en haar zijtakken. Hun voornaamste dorpen zijn Wono (met Eno), Sae en Pewaneang (met Halaha). Er zullen daar in totaal een 6000 zielen zijn. De inwoners van Oeko, Tadasan en Pa'nasoean in het Galoempangsche mogen op niet meer dan 700 zielen worden gesteld, zoodat het volk der To Seko een 6700 zielen zal tellen.

Dit kleine volkje behoort tot twee groepen. Met den naam Seko wordt het westelijk deel van het land aangeduid, waarvan de bewoners samenwoonden in Pewaneang en Amballong (nu in Sae). De oostelijke groep wordt aangeduid met den naam van To Pada, omdat zij de vlakte (*pada*) bewonen in Wono (of Bono, of naar het spraakgebruik der To Seko: Hono) en Lodang (thans ook in Sae). Ze moeten geruimen tijd van elkaar afgezonderd hebben gewoond, want zoowel hun taal als hun gewoonten wijzen verschillen aan. De gewoonten kunnen zich ook gewijzigd hebben onder invloed van hun nabuurvolken: de To Rongkong in het Zuiden en de To Mangki in het Westen. Voor zoover de To Pada betreft hebben ze ook een en ander overgenomen van de To i Rampi', To Bada' en To Banasoe, met welke stammen zij in de laatste tientallen jaren vóór de komst van het N. I. Gouvernement veel verkeer hebben gehad. Wat hun taal betreft, Dr. S. J. Esser rekent die te behooren tot de Zuid-Celebes-talen, maar volgens Dr. H. van der Veen staat zij nogal ver van het Tae' (het Zuid-Toradja'sch, dus ook de taal van de To Mangki in het

Galoempangsche) af. Invloed van de West-Toradja-talen is duidelijk.

Het uiterlijk van de To Seko (onder welken naam ik voortaan het volk in zijn geheel versta) is niet aantrekkelijk; ze hebben grove gelaatstreken en breede platte neuzen. Terwijl men onder alle Toradja-groepen welgevormde personen aantreft met fraaie gelaatstreken, konden wij bij de To Seko geen enkele persoon ontdekken die een voor ons aantrekkelijk uiterlijk had. Zelfs onder de kinderen kregen wij geen mooi, zelfs geen aardig gezicht te zien. Het groote verschil in uiterlijk valt vooral op wanneer men in het dorp Tikalo (Tarampe) de To i Rampi' ziet die daar wonen, van wie velen fijne gelaatstreken hebben.

Wat het voorkomen van de vrouwen in Amballong en Pewaneang tijdens ons bezoek in 1919 nog terugstootender maakte, was het korte haar dat ze droegen, waardoor haar hoofden op ragebollen geleken. Men vertelde ons toen dat de vrouwen tot het afsnijden van het haar waren gekomen, omdat dit haar gehinderd had bij haar vlucht in de wildernis, toen Mamoejdjesche benden de To Seko overvallen hadden. Vermoedelijk zal dit wel niet de ware reden zijn geweest. Opmerkelijk is wel dat de To Seko niet die groote magische beteekenis aan hoofdhaar toekennen, als dit het geval is bij andere volken van Midden-Celebes. Zoo is het dezen menschen onverschillig of het haar overdag of 's nachts gesneden wordt; wat er met het afgesneden haar gebeurt, maakt hen niet bezorgd; zelf zullen ze het niet verbranden, maar als een ander dit doet trekken ze zich er niets van aan.

Dat de To Seko op een primitieven trap van geestelijke ontwikkeling staan in vergelijking met de hen omringende volken, blijkt vooral uit twee dingen: uit de onverschilligheid waarmee zij hun dooden behandelen — waaruit volgt dat zij zich geen hooge voorstelling van het leven van de ziel maken — en uit de omstandigheid dat ze geen sjamanen kennen, wat ze gemeen hebben met andere primitieve volken op Celebes als de To Patoentoeng en de To Pakawa.

Vermoedelijk hebben de To Seko geruimen tijd vredig en onbekend voor hun naburen in hun land geleefd. Deze omstandigheid is bij hen vastgelegd in een overlevering, die vertelt hoe ze met de bewoners van het land ten Zuiden van hun woonplaats in aanraking zijn gekomen. Eens gebeurde het dat een Seko vrouw van Tamatang, waar de lieden van Lodang eertijds woonden (de ligging van deze plaats is niet meer aan te geven), in aanraking kwam met een man die van Mangkaloeke in Loewoe' het gebergte was ingegaan (aan de Rongkong-rivier woonden toen blijkbaar nog geen menschen). De vrouw had Spaansche peper bij zich, de man zout. De man kende geen Spaansche peper, de vrouw het zout niet. Toen ze deze producten van elkaar proefden, kwamen ze tot de ontdekking dat deze twee dingen met elkaar vermengd uitstekend smaken. Ze besloten dus samen te huwen. Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren, Tapangala en Taraboe. Welke rol deze twee menschen in de geschiedenis van de To Seko hebben gespeeld, wist men ons niet te zeggen.

De geschiedenis van de To Seko is er een van veel strijd en onrust

geweest. Ze verkeerden in een staat van afhankelijkheid van de To Rongkong, maar dezen schijnen niet genegen of in staat geweest te zijn hen tegen de strooptochten van de volken uit het O, N en W te beschermen. Hun ergste belagers waren de To Banasoe. Het aantal krijgsgevangenen dat dezen van de To Pada-Seko meebrachten, was zóó groot, dat men ze in een eigen kampoeng, Lempe, in de onmiddellijke nabijheid van Kantewoe (afd. Donggala) onderbracht (zie De West-toradja's I, pag. 154 en 179-182). Ook de To Bada' en To i Rampi' deden herhaaldelijk invallen in hun land. Door dezen werden de To Seko ook gedwongen tegen de To Rongkong te vechten. Ik zal over deze oorlogen hier niet uitweiden, maar verwijs daarvoor naar mijn reisverslag (Mededeelingen N.Z.G., dl. 64, 1920, pag. 100-105 ³⁾).

De inwoners van Pewaneang en Amballong hadden meer te lijden van de invallen van de menschen van Mamoejdjoë, die eerstgenoemde plaats en Oewai Jani in de as legden.

10. De bewoners van Lemo (Beroppa)

Het derde volkje dat zich in het stroomgebied van de Karama vestigde, en wel aan de Oero', zijn de menschen van Lemo. Dit is de naam van de landstreek, maar gewoonlijk noemt men hen naar de naam van hun voornaamste nederzetting: Beroppa. Van oorsprong zijn het To Rongkong, en de wijze waarop zij in Lemo zijn gekomen is reeds medegedeeld in par. 4.

De benden van Mamoejdjoë die de To Lemo kwamen bestrijden, stonden onder aanvoering van zekeren Daeng Palandoe. De toenmalige hoofden van Beroppa, Ambe Karangan en Ne' Nampi riepen de hulp in van hun heer te Boeangin (halfweg Palopo-Masamba), die als tusschenpersoon tusschen de To Rongkong en den Datoe van Palopo fungeert. Deze tusschenpersoon heette Ambe Naoeba en was de vader van Opoe Palempa, den man die tijdens mijn bezoek in 1926 het bestuur over dit land had. Door een list wist Ambe Naoeba Daeng Palandoe te laten vermoorden, waardoor de menschen van den druk van Mamoejdjoë bevrijd werden, een feit, waarover men mij met groote dankbaarheid sprak.

11. Oudheidkundige opsporingen

Al mogen wij voor zeker aannemen dat de huidige bewoners van het district Galoempang uit het Zuiden zijn gekomen en een onderdeel uitmaken van het groote Toradja-volk, toch moet ook de Karama-rivier zelf de weg zijn geweest waarlangs een andere stam het land is binnengedrongen. Want enkele jaren geleden werd door Dr. A. A. Cense een praehistorische vindplaats ontdekt dicht bij de hoofdplaats Galoempang aan den linkeroever van de Karama. De aandacht van den Oudheidkundigen Dienst was al eerder op de streek gevestigd geworden door de vondst van een bronzen Boeddhabeeld, waarop wij straks terugkomen. Zoo werd dan op initiatief van den

3) P. Zijlstra schrijft ook een en ander over de betrekkingen van de To Seko met de To Bada' in Alle den Volcke, 22, 1928, pag. 143-144.

toenmaligen Gouverneur van Celebes en Onderh. aan Dr. P. V. van Stein Callenfels opgedragen om een onderzoek ter plaatse in te stellen. Deze geleerde heeft heel wat merkwaardige voorwerpen gevonden, maar de aardlaag waarin ze voorkomen is dun, en deze is bovendien herhaaldelijk voor de teelt van gewassen omgewerkt. De voorwerpen die zich in die aarde bevonden werden dus niet in lagen boven elkaar aangetroffen, waaruit zou kunnen worden opgemaakt welke de oudste waren, als voorkomende in de onderste laag, maar alle voorwerpen waren door elkaar gewerkt, zoodat van eenige bepaling van den ouderdom geen sprake kon zijn.

Wat gevonden werd wijst op verschillende perioden van ontwikkeling. Er waren „zoowel zuiver neolithische werktuigen, herinnerend aan die van Indo-China, Malaka en Deli, als ook werktuigen met een geslepen snede, en ook eenvoudige neolithische bijlen. Hier heeft men dus mesolithicum, proto-neolithicum en neolithicum bij elkaar ... Het merkwaardige van deze vindplaats is verder dat er voorkwamen bijlen, waarbij het eind, dat in de steel komt te zitten, links en rechts een weinig was versmald; een vorm die uit Achter-Indië bekend is als „de bijl met de tand” of „schouderbijl”, typisch voor het neolithicum aldaar, doch uit den Archipel overigens tot nu toe onbekend. Verder leverde Galoempang ook op werktuigen met een soort knopvormig handvatje, die herinneren aan Aino-werktuigen van Japan” (Dr. A. Th. à Th. van der Hoop in Stapel's Geschiedenis van Ned.-Indië, dl. I, pag. 30).

Bovendien heeft Van Stein Callenfels op deze plek ook nog bijzonder mooi gedecoreerd aardewerk ontgraven, „waar ook de overgangsvormen tusschen mesolithicum en neolithicum door hem werden ontdekt. De ouderdom van dit aardewerk is niet goed te bepalen, doch van Stein Callenfels neemt aan, dat het neolithicum is. Het aardewerk van de tegenwoordige Toradja's is veel minder goed bewerkt” (als boven, pag. 98).

Dit aardewerk behoort tot hetzelfde tijdperk waartoe ook de gevonden pijlschijven en speerpunten behooren, welke het mogelijk maken de zuidelijke grens van de Philippijnsch-Minahassische cultuur vast te stellen.

„Van nog grooter belang is, dat Galoempang een vindplaats is gebleken van het cultuur-type, dat een overgang vormt naar het neolithicum en dan ook proto-neolithicum wordt genoemd. Dit is de eerste maal, dat in Ned. Indië proto-neolithische vondsten zijn gedaan” (Oudheidkundig Verslag over 1933, pag. 13).

12. Het bronzen Boeddha-beeld

Voordat Dr. A. A. Cense de hier beschreven vindplaats van voorhistorische voorwerpen ontdekte, had hij in dezelfde streek een bronzen Boeddha-beeld opgespoord. Dit beeld was in 1921 gevonden bij den aanleg van een weg aan den voet van een kleinen heuvel aan den oever van de Karama-rivier, ongeveer 10 km landwaarts bij het vlek Sikendeng (de ligging van deze plek kan ik niet nader op de kaart

aangeven, daar een kaartje bij de mij beschikbare gegevens ontbreekt). De wegwerkers hadden het meegenomen en in het vreemdelingenverblijf een plaats gegeven, waar Dr. Cense het na 12 jaar ontdekte; van hier werd het naar Batavia overgebracht. Dr. F. D. K. Bosch, toenmalig chef van den Oudheidkundigen Dienst, heeft er een beschrijving van gegeven, waaraan hij een beschouwing heeft toegevoegd over de mogelijk herkomst van het beeld (Het bronzen Beeld van Celebes' Westkust, T. Bat. Gen. 73, 1933, pag. 495 e.v.).

Het beeld getuigt niet van groote kunstvaardigheid. Het moet afkomstig zijn uit Voor-Indië, uit een periode tusschen de 2e en 5e eeuw. In verband met de bovenbeschreven praehistorische vindplaats kunnen wij aannemen dat het beeld op Celebes' Westkust aan een in neolithicum levende bevolking is gebracht, dus aan een gemeenschap welke op een betrekkelijk laag peil van beschaving stond doordat zij nog niet in aanraking was gekomen met een volk van hooger cultuur-type. Op verschillende gronden meent Dr. Bosch te mogen aannemen dat het beeld rechtstreeks uit Voor-Indië op Celebes gekomen is, dus niet via Java of Sumatra. Dit te meer omdat in Loewoe een bel gevonden is die sterke verwantschap vertoont met Voorindische en Ceyloneesche exemplaren, terwijl van Java en Sumatra zulke modellen niet bekend zijn. Na deze kennismaking van Loewoe met het Boeddhisme zou dit landschap deze leer dan naar de Beneden-Karama, welker bronnengebied dicht bij Loewoe ligt, hebben overgebracht, en dat zou haar ook in aanraking hebben gebracht met het Javaansche rijk Madjapahit. Wanneer deze beschouwing juist is, zou het Boeddha-beeld op Celebes moeten zijn gebracht lang voordat de Hindoeïstische invloed van Java zich op Celebes heeft doen gelden, een invloed waarvan tal van overleveringen spreken.

13. Afstammelingen van de praehistorische beschaving

Welke van de bewoners van dit gedeelte van Celebes kunnen nu beschouwd worden als de nakomelingen van de bezitters van de praehistorische voorwerpen bij Galoempang? Dat dit de Toradja's kunnen zijn is naar mijn meening uitgesloten, omdat hun komst in het land van jonger datum moet zijn. De uittocht van de Tae'-Toradja's uit hun moederland aan de Sa'dan naar de Rongkong en de Mamasa staat vermoedelijk in verband met veroveringstochten, die Makassaarsche en Boegineesche vorsten hebben gemaakt. Door deze tochten oefenden zij een zoodanigen druk uit op de bewoners van de Boven-Sa'dan, dat een deel van hen daarvoor is uitgeweken.

Vóór de komst van de Tae'-Toradja's in het Galoempangsche woonde hier vermoedelijk reeds de To Seko, die waarschijnlijk mede door hun komst dieper het binnenland zijn ingetrokken en het stroomgebied van de Betoewe tot woonplaats hebben gekozen. De dorpen Pa'na-soean, Tadasan en Oeko, dicht bij de samenvloeiing van de Oero' en de Betoewe worden nog door lieden bewoond die nauw met de To Seko verwant zijn. Volgens een onder hen bestaande overlevering

stammen deze menschen af van Sanda Poelo, een vrouw, terwijl de To Seko haar broer Randalangi tot voorvader hebben. Broer en zuster, vertelt men, kwamen van de hoofdplaats Galoempang; dit moet dan het voorhistorische Galoempang zijn. De inwoners van Tadasan en Oeko waren steeds in oorlog met de bewoners van de Salole-rivier, terwijl zij de To Seko en de To Lemo waarschuwden als de lieden van de Karama hen wilden komen bestoken. Onderlinge huwelijken tusschen de lieden van Oeko en de Salole kwamen niet voor.

Volgens een mededeeling van Dr. H. van der Veen spreekt men in Pa'nasoean een echt Seko'sche taal „wat nauwer verwant aan de taal van Amballong en Pewaneang dan aan die van Lodang (voor „niet” zegt men *para'i*). Toch heeft de taal van Pa'nasoean eenige sterk afwijkende woorden, een verschijnsel dat verklaarbaar is uit hun omgang met de Toradja's van de Salole-rivier (Poelio, Kaliboe', Baoe)". Ook van de gewoonten hunner bureu heeft men overgenomen. Zoo begraaft men te Pa'nasoean de lijken in gestrekte houding, terwijl de dooden bij de To Seko in gehurkte houding in de kist gaan.

14. De inwoners van de hoofdplaats Galoempang

Vragen wij ons nu af of er nog sporen zijn aan te wijzen van de beschaving, die de brengers van het Boeddha-beeld moeten hebben bezeten, dan denken wij aanstonds aan de inwoners van de hoofdplaats Galoempang. Niet alleen dat de ligging van deze plaats aan de Karama opvallend is, daar de overige Toradja's zich aan de zijrivieren van dezen stroom hebben gevestigd, maar wij vinden in de oude nu verlaten vestiging enkele dingen die de gedachte wekken, dat deze plaats een geschiedenis heeft die de andere dorpen niet kennen.

Boven de bron in het gebergte die het dorp van water voorzag, liggen twee steenen zoodanig op elkaar dat ze een opening tusschen zich vrijlaten. In die opening staat een lijkst van *barroe*-hout, die het gebeente bevat van zekeren Pomelolo. Zijn vader heette Toisaro, en diens vader weer droeg den naam van Siketo. Deze Siketo nu was een god (*dewata*). In den tijd waarin hij leefde, vertelt men, waren er nog pas 40 menschen in Galoempang. Men weet verder van deze lieden niets te vertellen dan dat de Hoofden van Galoempang van hen afstammen.

Barangan, die tijdens mijn bezoek Hoofd van Galoempang was, beweerde niets te weten van eenige vereering, die dezen steenen zou worden bewezen.

Op de plek van het oude dorp ligt ook een kei van enorme afmeting, die den naam draagt van Watoe liang, waarmee bedoeld is een steen bestemd voor een rotsgraf (*liang*). Dat de steen alleen voor dit doel bestemd geweest is, blijkt uit de omstandigheid dat hij nog in gaven staat verkeert en niets te bespeuren is van een poging om er een uiholling in aan te brengen. In elk geval blijkt uit dezen naam dat het denkbeeld van rotsgraven dezen menschen niet vreemd is geweest.

Dat de bewoners van de hoofdplaats zich van de overige Toradja's onderscheiden achten, blijkt uit het feit dat zij zich liefst aanduiden met den naam van To Galoempang, in onderscheiding van de anderen die zich To Mangki noemen. Maar het meest overtuigende bewijs dat de Toradja's van de hoofdplaats nog ander bloed in de aderen hebben dan de overige Toradja's van dit district is hun uiterlijk voorkomen, dat verschilt van dat der overigen, een verschil dat ook bij andere Toradja-stammen wordt gevonden: een type met fijne gelaatstrekken tegenover de grovere trekken van het gewone volk. Dit is niet alleen mij opgevallen, maar ook anderen. Zoo schrijft Ds. A. Bikker: „De menschen van Galoempang staan bekend voor groote sterke menschen met knappe gezichten ... De kapala is een mooi type van een Galoempang Toradja. Gekleed met een lendengordel en doek, de lange haren door een hoofddoek samengebonden, in een ietwat voorovergebogen houding, is het een echt Indianen type” (U.K.K., 23, 1928-29, pag. 121, 122).

Of Galoempang ooit eenige suprematie over de andere dorpen heeft uitgeoefend is mij niet gebleken, maar dat het een bijzondere positie onder hen innam is zeker. Zoo genoot de *tobara' patoke*, de hoofd-*tobara'* van Galoempang, bijzondere achting onder de Toradja's van de Karama-streek. Bij zijn dood kwamen de menschen uit het heele district hun belangstelling toonen, en brachten rijst en hoenders voor het doodenmaal. Allen werkten mede aan zijn graf, waarover ik beneden nog een en ander zal mededeelen. Wanneer een dorp in den verren omtrek een oogstfeest vierde (*mekendek*), of een stamfeest organiseerde (*ma'boea*), werd de *tobara' patoke* van Galoempang daarbij geroepen. Het stamfeest te Galoempang was steeds zeer luisterrijk, omdat de menschen uit alle deelen van het land daaraan deelnamen. Wanneer de *maradia* van Mamoedjoe in het land kwam, deed hij niets voordat de *tobara' patoke* van Galoempang tot hem was gekomen; maatregelen die deze niet goedkeurde, werden naar het beweren mijner zegslieden, niet uitgevoerd.

Meermalen moet Galoempang in den ouden tijd tegen Mamoedjoe hebben gevochten. Aan de zijde van het laatste schaarde zich ook de bevolking van de Leling-rivier, ten N van Galoempang. Deze Toradja's zijn To Mangki die uitgezwermd zijn, maar zij hebben blijkbaar altijd sterk onder invloed van Mamoedjoe gestaan. Toen de To Mangki in de laatste jaren tot het Christendom overgingen, hebben de bewoners van het Leling-gebied het Mohammedanisme omhelsd.

Behalve met de Mamoedjoeërs, die herhaaldelijk rooftochten in het Galoempangsche organiseerden, en bij deze gelegenheden vaak dorpen in de asch legden, moeten de To Mangki ook nu en dan gevochten hebben met Baroepoe, den naastbij wonenden stam van het Sa'dan-gebied (Onderafd. Ma'kale).

II. DE MAATSCHAPPIJ

15. De *tobara'*

De To Mangki kennen evenals hun naburen in het Zuiden drie

standen: *tomakaka*, den adel, *to irenge'* (of *renge'na*), het vrije volk, en de *kaoenan* of slaven. *Tomakaka* en *to irenge'* huwen met elkaar; hun kinderen heeten *poeang sesena* „voor de helft *poeang*, van adel” (in het Sa'dan-gebied is *anak disese* een kind van een *poeang*, den hoo-gen adel, en een *tomakaka*, den lagen adel).

Men vertelde mij dat de slaven meestal in Baroeppoe gekocht werden. De prijs voor een slaaf was meestal twee buffels. Als men een slaaf thuisgebracht had, slachtte men een hoen of een varken voor zijn geest (*dewata*); de slaaf werd met het bloed van het dier aange-streken en men gaf hem te kennen dat hier voortaan zijn huis zou zijn; dit heet *ikoere soemanga* „den levensgeest roepen”. Men gaf hem ook kleeren en werktuigen. Een spijsoffer werd op een bord op de middelste zolderbalk (*palakka*) geplaatst (in Sa'dan zijn *kala'ka'* de balken waarop de vloer rust). Bij verkoop van een slaaf had geenerlei plechtigheid plaats. De nakomelingen van deze gekochte slaven werden op den duur erfslaven, van wie velen achtting genoten van hun meesters. Na de opheffing van de slavernij bij de komst van het Gouvernement zijn de slaven opgelost in de *to irenge'*.

Uit de *tomakaka* wordt de *tobara'* „de groote man” gekozen. Elk dorp heeft twee *tobara'*. De hoofdplaats *Galoempang* had er tijdens mijn bezoek vier, van wie een kort geleden overleden en nog niet vervangen was. De twee *tobara'* van het dorp dragen de titels van *tobara' pondan* en *tobara' timba*. In het dorp *Galoempang* heet de eerste *tobara' patoke* „iemand aan wien men zich ophangt, op wien men vertrouwt” (zie par. 24, 25), de drie anderen *tobara' timba*. Het ambt van beide soorten *tobara'* is erfelijk in de familie, zoodanig dat een *tobara' timba* nooit *tobara' pondan* kan worden.

De *tobara'* heeten af te stammen van den voorvader *Karapoean bata langi'*, den Hemelheer (op Midden-Celebes is *karampoea* of *karamboea* een veel voorkomende titel voor voorname geesten). Wat de verdeling van functies voor beiden betreft, kan deze het best hier-door worden uitgedrukt, dat de *tobara' pondan* de bevelen geeft, en de *tobara' timba* voor de uitvoering er van zorgt. Wanneer in den ouden tijd de troep uittrok naar den vijand, ging de *tobara' timba* mee, maar de *tobara' pondan* bleef thuis om over het heil van huis en erf te waken, en die maatregelen te nemen die den voorspoed van de krijgers zoowel als die van de thuisgeblevenen bevorderen. Om deze reden wordt hij ook wel *tobara' tokkon* genoemd, omdat hij thuis „zit” (*tokkon*, Sad. *tongkon*), niet meegaat.

De betrekkingen van *tominawa*, priester, middelaar tusschen goden en menschen, en *siadja*, landbouwpriester, functies, waarvoor bij de andere stammen der Tac'-sprekers afzonderlijke personen zijn aangesteld, zijn bij de To Mangki in den *tobara' pondan* vereenigd. Alleen bij de To Seko vond ik te *Amballong* en te *Pewaneang* een *siadja* en een *pongarong*, die hun hulp verleenen bij het slechten van geschillen en bij het regelen van de akkerwerkzaamheden. Maar en de namen van deze mannen, die dezelfde zijn als bij de To Rongkong, en de geringe beteekenis van beide titularissen onder de To Seko,

doen vermoeden dat deze ambten van de zuidelijke bureu zijn overgenomen.

De Tobara' is dus de handhaver van de adat; daarom moet hij in de eerste plaats zelf de adat in acht nemen. Hij bewerkt zijn eigen akker, maar elke dorpeling helpt hem daarbij één dag in het jaar. Bezit hij geen rijst meer, dan schenkt elke onderdaan hem een bos. Aan zijn woning, die tevens tot stamhuis dient, wordt door allen meegewerkt, maar de Tobara' zorgt voor de voeding der arbeiders. De Tobara' heeft zich aan verschillende spijsverboden te houden: de ingewanden van varkens mag hij niet eten, ook geen rijst met maïs vermengd, geen Colocasia (*oepe*) en varengroente (*pakoe*); hij mag zijn hoofdhaar niet laten snijden. Vooral gedurende den tijd dat de rijst te velde staat, heeft hij zich van veel te onthouden: hij mag niet aan den weg werken, zich niet ver van huis verwijderen, nog minder op reis gaan. Bouwde hij in dezen tijd een huis, dan zou de heele aanplant door de muizen vernield worden. Door al de voorschriften welke hij in acht heeft te nemen, is hij niet in staat de plichten van een dorpshef, zooals het Gouvernement het wenscht, te vervullen. Het Bestuur is dus genoodzaakt om naast den Tobara' een dorpshef aan te stellen; deze is dan de uitvoerder van de bevelen van het Gouvernement, maar de menschen blijven in den Tobara' hun eigenlijk Hoofd zien, en de Tobara' oefent nog steeds grooten invloed uit.

In Lemo (Beroppa), waar, zooals wij weten, alleen afstammelingen van vrije lieden en geen edellieden wonen, draagt het Hoofd slechts den titel van Tomakaka. Bij de To Seko vinden wij den Tobara' weer. Hier heeft elk dorp slechts één tobara', maar de functies die bij de To Mangki aan den tweeden tobara' zijn opgedragen, worden bij de To Seko waargenomen door den *pongkaloe*. Soms waren er twee *pongkaloe*: als een hunner wegging om een troep krijgers aan te voeren, bleef de ander thuis. Deze functionarissen mogen alleen uit het tobara'- en het *pongkaloe*-geslacht gekozen worden. Ook voor hen gelden enkele spijsverboden. Zoo mogen ze de groenten *kalase* en *tampaoe* niet eten, ook geen zwarte rijst. Roode en witte rijst mogen ze wel afzonderlijk, maar niet vermengd nuttigen.

Slaven zou men oorspronkelijk bij de To Seko niet hebben gehad, wat wel aannemelijk is, gezien den primitieven staat waarin deze menschen nog leefden. In later tijd zouden ze slaven van Rongkong hebben gekocht; daarom heet een slaaf hier ook *kaenan*.

16. Rechtspraak

De tobara' sprak in den ouden tijd recht, voor zoover dit noodig was, want men maakte zijn geschillen gewoonlijk onderling uit. Alleen wanneer de beide partijen niet tot overeenstemming konden komen, werd de bemiddeling van den Tobara' ingeroepen.

Kleine diefstallen werden meestal niet beboet; de bestolene was gewoonlijk tevreden wanneer men hem zijn eigendom of de waarde

er van teruggaf. Als iemand bij herhaling stal, werd hij vroeger wel gedood.

Als een groote misdaad werd aangerekend het wegnemen van rijst uit de bergplaats, of van eenig goed uit de *kampolo*, een mand of korf waarin kleederen en sieraden worden bewaard. Te Wono moest de dief dan minstens een varken of een buffel geven, hoe gering de hoeveelheid rijst die ontvreemd was ook mocht zijn geweest. Soms nam de bestolene een sawah van den dief als schadevergoeding.

Den aanplant beschermen door het aanbrengen van magisch werkende middelen, waarvan men gelooft dat deze den dief automatisch de eene of andere kwaal bezorgen (in het Oosten van den Archipel is deze tooverij bekend als *mata kaoe* „het roode oog”) schijnt men in het Karama-gebied niet te doen.

Wilde iemand zich zuiveren van een aanklacht, dan sprak hij een vervloeking over zich zelf uit. In Seko heet dit *modante kalena*. „De stroom moge mij meenemen”, „een boom moge mij verpletteren”, en derg. zijn de vervloeking die men over zichzelf uitspreekt. Het gebeurt ook wel dat een ander de vervloeking uitspreekt, die den verdachte zal treffen als deze schuldig is, en den aanklager als zijne beschuldiging valsch is.

Is in een rechtszaak geen beslissing te nemen, dan liet men die over aan een godsoordeel. Dit noemen de To Mangki *sitaro* (Sa'd. *sitaroan* „tegenover elkaar staan en dan vergeleken worden, wedijveren”). De meest gebruikelijke vorm van godsoordeel is in het water onderduiken, maar dit deed men alleen op de hoofdplaats Galoempang, waar dit *soemillan* heet (verg. Tae'-Wdbk op *sillan*). Ook te Pewaneang kent men het duiken als godsoordeel (hier *mekasoelok* genoemd). Het werpen met speren, waarbij degeen geacht wordt overwonnen te hebben, wiens speer het diepst in den grond is doorgedrongen, heb ik nergens in het hier besproken gebied aangetroffen. De meest toegepaste wijze van godsoordeel is, dat beide partijen met elkaar worstelen (Gal. *sibobo'*, Sa'd. idem; Wono *mamperope*; Pewaneang *mokale hatana*). Naar mij werd medegedeeld kiest men daarvoor twee mannen, die ongeveer van gelijke grootte en kracht zijn. Bij deze mededeeling werd steeds de verklaring gevoegd: al zou voor de eene partij een kleinere man optreden, dan zou het hem toch gelukken den grooteren tegenstander op den grond te werpen en onder te doen liggen, wanneer de partij waarvoor hij optreedt in haar recht is. Voordat men tot worstelen overgaat, worden de goden (*dewata*, *dehata*) aangeropen, en wordt hun een offer aangeboden (*metoeda*).

17. Ziekten en haar behandeling

Ook in geval van ziekte moet de Tobara' zijn hulp verleen, want priesters (priesteressen) of sjamanen kennen noch de To Mangki, noch de To Seko. Er zijn personen die beweren allerlei geneeskrachtige kruiden te kennen; deze menschen worden vaak bij zieken geroepen om hun kennis op hen te beproeven. Maar er zijn geen andere

personen die als middelaars tusschen menschen en goden kunnen optreden dan de tobara'. En de eenige manier, waarop de tobara' de geesten kan bewegen hulp te verleenen is hun te beloven een hoen te offeren. Dit heet *samajai* (Sa'd. *samanja* „gelofte aan de goden"). Bij sommige dorpen vond ik dan ook een bamboestaak in den grond gestoken en naar het Westen hellende, waaraan veeren waren gebonden. Dit heet bij de To Mangki *pasoro' saki'* „de ziekte doen ophouden".

Meent men dat de ziekte ontstaan is doordat de ziel of levensgeest (Gal. *toea'na*, zijn geluk, of *parajana*) van die persoon afwezig is, dan legt de Tobara' een mooien doek op een regenmat, en biedt deze den geesten aan, opdat zij de ziel terug zullen bezorgen; daarbij wordt de gelofte gedaan een varken te offeren als de zieke hersteld is.

Het is mogelijk dat de bedoeling van den doek is om den afwezigen levensgeest daarin terug te lokken. Dit is zeker het geval bij het *ipanisoeloe bombo* „de ziel terug laten keeren", zooals de benaming reeds aanduidt. Men legt daartoe gekookte rijst op een bord, met wat lever en kippenlei; ook worden er sirih-pinang en een draad garen bijgelegd. Wanneer de *derwata* (hier levensgeest) van den kranke geroepen is, laat men iets van de spijzen door de reten van den vloer vallen, en de rest eet de zieke op, waarna de draad om zijn polsen wordt gewonden.

Voor sommige zieken wordt een hond geslacht. Vermoedelijk geschiedt dit in gevallen, waarin ondersteld wordt, dat men door zwarte kunst (tooverij) ziek is gemaakt. Deze handeling heet *dipa'tambai* „laten roepen met iets". De patiënt wordt daartoe naar de wildernis gebracht, waar hij met *laloendoeng*-kruid of *totosik*-blad wordt geslagen. Terwijl men dit doet, worden lippen en tong van den zieke met *bajo'*-blad (een boom, welks bast bij de Sa'dan-Toradja's gebruikt wordt om den palmwijn te kruiden) gewreven, en wel op zoodanige wijze, dat het bloed te voorschijn komt. De hond wordt doodgeslagen waarna hem de kop wordt afgehakt; deze wordt weggeworpen, maar het vleesch van den hond wordt gegeten. Het lichaam van den zieke wordt met bloed besprenkeld. Aan de goden wordt hierbij niet geofferd.

Het aanbieden van een pop als plaatsvervanger voor de ziel van den zieke kent men in het stroomgebied van de Karama blijkbaar niet.

18. Wichelen

Om te weten, of een zieke beter zal worden of niet, wordt algemeen van slechts één wichelmethode gebruik gemaakt, die bij de To Mangki *ipelaljai* (van *laija* „gember"), bij de To Seko *melaia* wordt genoemd: drie stukjes gekloofde gemberwortel worden op een hakmes gelegd en dan op den vloer geworpen door het mes om te draaien; hoe meer van deze stukjes met het snijvlak naar boven komen te liggen, hoe gunstiger de prognose is. In Pewaneang wordt een stuk gemberwortel doorgehakt en kijkt men hoe de beide helften op den

grond terecht komen; hier beweert men dat het juist als een goed teeken wordt aangemerkt als de stukjes met het snijvlak naar beneden liggen.

Ook tracht men het lot van een kranke op te maken uit de ingewanden van het hoen dat voor hem is geofferd, en dat daartoe eerst zevenmaal over den zieke heen gezwaaid is. Hierbij wordt vooral gelet op den toestand van de galblaas. Als deze goed gevuld is, ziet de toekomst er hoopvol uit.

19. Pokken

De pokken, *poeroe* (Sa'd. zijn *poeroe* waterpokken) hebben meermalen groote verwoesting aangericht. Men stelt zich den veroorzaker van deze ziekte voor als een man. Wanneer men hoort dat de ziekte in aantocht is, worden geen maatregelen genomen om haar te keeren. Maar zoodra zij haar intrede in het dorp heeft gedaan, maakt men een offer gereed om dit den Pokgeest aan te bieden. Daartoe houdt men een lap wit katoen gereed met gepelde rijst, waarop een ei en sirih-pinang zijn gelegd; dit wordt den geest aangeboden en men vraagt hem niet te bar onder hen huis te houden. Dit offer heet in het Galoempansche *pasolo'*, om de hevigheid van de ziekte „te doen dalen”. Terwijl de ziekte heerscht, moet het stil zijn in de kam-poeng. Dieren mogen niet worden geslacht. Heeft de ziekte opgehouden te woeden, dan heeft een plechtigheid plaats die in het Gal. *ipasoro'* „doen wijken of ophouden” heet. Dan wordt in elk huis waar poklijders zijn geweest een varken geslacht, waarvan een deel aan de *dewata* (*dehata*) wordt geofferd; men gaat gezamenlijk baden (Gal. *mendio'*, Seko *doemoi*) om het kwaad van zich af te doen. Daarbij laat men niets in 't water afdrijven, zooals wel bij andere volken gebeurt.

De influenza moet in 1918 groote verwoesting onder de menschen hebben aangericht, zoodat het aantal inwoners van sommige dorpen tot de helft werd teruggebracht (Goslings, 70). Ook heerscht veel malaria onder de menschen. Het bergland waar de To Mangki en de To Seko wonen is gezond genoeg, maar de mannen doen de infectie op wanneer ze naar de kuststreken gaan om er door het snijden van rotan en met andere bezigheden geld te verdienen (Goslings, 70-71).

20. Tooverij

Veel sterfgevallen worden aan tooverij toegeschreven. Deze wordt meestal op zoodanige wijze toegepast, dat de toovenaar zijn medemensch een of ander vergif in het lichaam tooverf, waardoor hij sterft wanneer het niet spoedig gelukt het kwaad te verwijderen. Tuberculose wordt gehouden voor een gevolg van tooverij. Wanneer de kentekenen van deze ziekte zich bijvoorbeeld na een twist openbaren, wordt degeen met wien men getwist heeft voor een heks of toovenaar gehouden. Zoo iemand heet *topadoti* (*doti*, geheimzinnig, onzichtbaar vergif), of *tomorasoe* (Mal. *ratjoen* „vergif”).

Ook in weerwolven gelooft men; deze *po'po'* zijn menschen, die heeten te azen op het bloed van hun medemenschen, of die de lever

van hun makkers opeten. Om alleen loopende menschen onherkend te kunnen benaderen, veranderen ze zich in een varken of eenig ander dier. Men schijnt er vroeger niet spoedig toe overgegaan te zijn een van tooverij verdacht persoon te dooden. Wel werd hij al gauw uit het dorp verdreven; hij moest dan een goed heenkomen zoeken. Zooals wij gezien hebben heeft Beroppa aan een dergelijk geval zijn ontstaan te danken.

21. De heer des lands

De To Mangki waren aan het landschapshoofd van Mamoedjoe, de Karadjaa of Maradia, schatplichtig. Elk jaar brachten de Toradja's wat rijst naar de kust, waarvan vijfhonderd kleine bosjes van een vinger dik werden gemaakt. Dit was de hommage die men zijn heer bracht. Men vertelde mij er bij, dat slechts een deel van deze rijst de residentie van den vorst bereikte, want de brengers namen er onderweg van om zich te voeden. Overigens wachtte men met het betoonen van hulde tot de Karadjaa Galoempang bezocht. Dan brachten alle dorpen hem hoenders en rijst. Alleen de menschen van Limboeng en het daar niet ver vandaan gelegen Banggolo brachten goud. Toch schijnen de Toradja's naar de opvatting hunner meesters meermalen in hun huldebetoon te kort te zijn geschoten, want overal wist men mij te vertellen van de tuchtigingen, die de heer van Mamoedjoe hen had laten ondervinden.

De Toradja's waren niet tegen de kustbevolking opgewassen, daar deze met geweren was gewapend. De Mamoedjoeërs drongen door tot Kariango (Beroppa) en Pewaneang, welke dorpen in de asch werden gelegd. „Nog kort voor onze bestuursinmenging”, vertelt de heer Goslings, „heeft de radja van Mamoedjoe met een talrijke bende Galoempang, dat in dien tijd schatplichtig aan hem was en in gebreke was gebleven de jaarlijksche schatting te voldoen, getuchtigd. De plaats — toen nog een welvarende kampoeng, bestaande uit tal van groote huizen — werd geheel in de asch gelegd” (Goslings, 58). Aan den zendeling vertelden de Toradja's later dat ze het Gouvernement dankbaar waren, omdat het hen verlost had van den druk van Mamoedjoe.

Toen het Gouvernement in het land gekomen was, kwamen de To Mangki onder een Mohammedaansch hoofd te staan. Nadat velen tot het Christendom waren overgegaan, werd het reeds genoemde hoofd van Galoempang, Barangan, over hen aangesteld. Deze voldeed echter niet, zoodat het bestuur over deze streek opgedragen is aan een bestuursassistent, die een vreemdeling is.

De To Seko waren, zooals reeds gezegd is, onderworpen aan de To Rongkong, en door dezen schatplichtig aan den Datoe van Loewoe'. Er bestaat wel een verhaal, dat de Datoe van Loewoe' Lodang en Wono met geweld van wapenen zou hebben onderworpen, maar vermoedelijk is dit niet juist. Als huldeblijk brachten de To Seko van tien tot twintig buffels aan hun heer; verder schonk elk Hoofd hem twee hoenders. Die van Amballong en Pewaneang brachten

ijzer: twee soorten van graafijzers, *oti* en *pekeke*. Deze twee dorpen bewezen ook den Maradia van Mamoedjoe hulde door hem vijf *pangoena*, ijzeren schopjes, te schenken. Ze brachten deze niet zelf naar de hoofdplaats, maar zonden ze naar Oeko, waarvan wij weten dat dit bewoond wordt door stamgenooten van de To Seko. De menschen van deze plaats zorgden er voor dat het geschenk ter bestemder plaatse kwam. Het bestuur over Seko en Beroppa is thans opgedragen aan een Loewoeschen groote, die te Boeangin, aan den grooten weg van Palopo naar Malili, woont. Nu en dan houdt hij ook verblijf in Seko, waar hij eveneens een woning heeft.

III. KOPPENSNELLEN

22. Wanneer men ging koppensnellen

Het schijnt dat de dorpen der To Mangki niet versterkt werden. Wanneer een bende van den vijand kwam, bevocht men die, en gelukte het niet die te verdrijven, dan vluchtte men het bosch in, de huizen in handen van den vijand latende.

Behalve bij het uitvechten van veeten was men gewend om bij verschillende andere gelegenheden een menschenhoofd te zoeken. Het werd b.v. gehaald bij het overlijden van een Tobara' of ander aanzienlijk mensch en bij het bouwen van een woning. Wanneer zich bijzonder veel sterfgevallen voordeden, trachtte men hieraan een einde te maken door een menschenhoofd te halen. Wanneer het gewas was mislukt, overlegde de Tobara' met de dorpelingen om uit snellen te gaan. Men legde dan de gelofte af (*samajai*) om wanneer de rijst het volgende jaar gelukte, een kop te gaan halen. Had men een goeden oogst, dan werden toebereidselen gemaakt om er op uit te gaan. Overlegd werd waar men het slachtoffer zou zoeken. De bewoners van de Salole-vallei gingen daartoe meestal naar Oeko, of naar Seko. Men richtte zich ook wel tot een dorp van stamgenooten, wanneer men meende dat zich daar iemand aan een of ander misdrijf had schuldig gemaakt.

Bij de To Seko heeft men volgens hun eigen mededeelingen en volgens het getuigenis van de omwonende volken weinig aan koppensnellen gedaan, ofschoon voor verschillende gelegenheden een menschenhoofd noodig was. Bij mijn bezoek aan dit volk in 1919 vertelde mij de toenmalige rustende Tobara' van Wono, Tamareng (Ama Takoerok), dat de To Seko eertijds nooit de hoofden van menschen namen, die ze uit zelfverdediging hadden gedood. Toen kwam er echter een tijd dat telken jare de rijstooft mislukte: rijstvogels en muizen vernietigden het gewas. Eens nu waren twee mannen bezig om vogels van den akker te verjagen, toen ze een stem hoorden, maar de spreker was onzichtbaar. De stem sprak: „Op deze wijze zal de rijst nooit gelukken; ge moet het *paboeno* (koppensnellersfeest) vieren”. Maar de geest vertelde er niet bij hoe men dit moest aanleggen. Men ving toen eerst eenige rijstvogels, en deed met de koppen

van de diertjes, wat men later met menschenhoofden is gaan doen. Dit hielp niet: de oogst mislukte toch. Toen kwam men op de gedachte hetzelfde te doen met den kop van een aap. Toen gelukte tenminste een deel van den akker. Maar eerst toen met het paboeno met een menschenhoofd had gedaan, had men geen gebrek aan voedsel meer.

23. De voorbereiding tot den tocht

In de Salole-vallei werd de leiding van een tocht der *To Mangki* opgedragen aan den *tobarani*, den voorvechter. Wanneer de mannen waren aangewezen die hem zouden vergezellen — dit zijn de *to pangae* (*mangae* is op heel Midden-Celebes het woord voor „op koppenroof uitgaan”) — en de reiskost klaargemaakt was, ging de *tobarani* in den vroege morgen buiten zijn dorp een eind den kant op waar de menschen woonden waar men zijn slag wilde slaan. Hier zette hij drie *sokko*, hoofddeksels van kalebasdop, omgekeerd bovenop elkaar, in de middelste waarvan hij wat gekookte rijst en ei had gelegd. Dan riep hij in de richting van de menschen, waar men zijn slag wilde slaan: „O, To Oeko, wanneer gij recht van hart zijn, komt dan niet van mijn rijst eten; maar wanneer gij schuldig zijt, komt er dan van eten”. Dan begon de bovenste *sokko* te trillen en viel tenslotte om. Gebeurde dit in de richting waarin men gaan wilde, dan was dit een slecht teeken: men zou verliezen lijden. In dit geval trok men niet uit. Viel de *sokko* naar den *tobarani* toe, dan was dit een gunstig teeken en begaf de troep zich nog denzelfden dag op weg. In het eerste geval wordt de proef enkele dagen later in een andere richting herhaald.

Dit wichelen met de *sokko* heet *memanoek* „wichelen met een hoen” of „een hoen offeren”. Uit deze benaming blijkt dat de beschreven proef een surrogaat is van de meer algemeen verspreide gewoonte om door middel van een hoen uit te maken of de kans gunstig is. Dit beschrijft Goslings als het *ma'loelock*⁴⁾ tot voorbereiding voor het zoeken van een slachtoffer bij gelegenheid van den dood van een *tobara'* (Goslings, 59). Daar het hier het brengen van een offer geldt, wordt dit door den *tobara'* gedaan, die door eenige lieden vergezeld wordt, die Goslings *to potoisaka* „personen die op de hoogte van de adat zijn” worden genoemd. Vermoedelijk hebben wij hier met rouwdragenden te doen.

De officiant begaf zich daartoe naar de overzijde van een riviertje met twee zwaarden, wat gekookte rijst, een hard ei, twee hanen wat varkens- en karbouwvleesch (waarschijnlijk restanten van het doodenmaal). Ter bestemder plaatse gekomen zette hij een pot op het vuur en kookte daarin de bladeren van de *paloelock*-plant, waaraan een stukje zwarte stof (*moeri-moeri*) werd toegevoegd. „Wanneer dit kookte, hield een der personen de linkerhand ... boven den stoom en stak deze daarna in de modder. Hij waschte die dan in het water van

4) Volgens Van der Veen moet dit *ma'loelock* hetzelfde zijn als *Sa'd. mangloelock* „het hoofd omhullen”; de *paloelock*, waarvan de bladeren bij deze gelegenheid gebruikt worden, zal wel met deze benaming samenhangen.

het riviértje af". Dit alles behoorde blijkbaar tot de rouwgebruiken, waarbij de rouwkleeding in een modderbad zwart gemaakt wordt, en alle handelingen, die met den doode in verband staan, met de linkerhand verricht worden.

Een der beide hanen werd geslacht en gekookt, waarna twee stokken in den grond werden geplant, versierd met franje van jong kokosblad; tusschen de beide stokken werd een offerstaak (*takala'*) gestoken, bestaande uit een stuk *lamali*-hout, waarvan het boven-eind tot een korfje was verwerkt. In dit korfje werd het blad van de *titiloe*, een knolgewas, geplaatst, waarop de offerspijs (*kande derwata*) werd gelegd. Het overige voedsel werd onder de aanwezigen verdeeld. Blijkbaar was dit bedoeld als een maaltijd, die met den doode werd gehouden.

Na afloop hiervan keerde men weer naar de andere zijde van de rivier terug, waar de tweede haan werd geslacht en toebereid. De kop van den vogel werd op een in den grond gestoken stok bevestigd, en zijn ingewanden werden onderaan om den stok heen gewonden. Offerspijs werd weer aangeboden op een daarnaast geplanten offerstok (*takala'*). Om dezen staak heen werden drie speren van bamboe (*kaloembossi*) geplaatst. De heele handeling draagt den naam van *toemado* „toereiken, aanreiken". „Bij het graf werd ook een lans geplaatst, aan welks gespleten boven-einde een stuk *ramboe pota* werd gehecht". Goslings vermeldt niet of de ingewanden van de hanen werden onderzocht om daaruit eenig teeken voor den uitslag van den tocht op te maken. Na afloop van het ma'loeloek begaf men zich op weg.

De mannen die er bij de *To Lemo* op uittrokken, stonden onder leiding van den pongkaloe. Men mocht dit niet *mangae* „op koppen-roof uitgaan" noemen, maar men sprak van *liapoeng* „haastig loopen". Voordat men uittrok werd door het dorpshoofd (*tomakaka*), of den landbouw priester (*siadja*) met een hoen gewicheld, uit de gesteldheid van welks hart (*boea*), galblaas (*padoe*) en lever men opmaakte, of men op succes mocht rekenen.

24. Onderweg en de aanval

De troep die zich bij de *To Mangki* op weg begaf, stond onder leiding van den tobarani en den tobara' timba. De eerste had voornamelijk te letten op de teekens, die zich onderweg voordeden. Vloog b.v. een *toti* (vermoedelijk Sa'd. *totosik*, Bar. *totokesi*, een kleine uilsoort in de richting komende van het dorp, over den troep heen, dan beteekende dit een verlies voor den troep; maar spoedde de vogel zich in omgekeerde richting naar het dorp toe, dan was men overtuigd succes te hebben.

De aanvoerder van den troep lette op de droomen, die hij onderweg had. Zag hij in den droom hanen vechten, en overwon de haan aan den kant van het eigen dorp, dan beloofde dit succes; ook als hij zich zag drinken en hij de nap leegdrank, of wanneer hij in den droom kokosnoten droeg of een kookpot vasthield. Droomde hij echter van een

steen die viel, een hond die beet, een buffel die stootte, of wanneer hij een val deed, dan was het beter naar huis terug te keeren, want dan zou de tocht alleen nadeel opleveren.

Was men tot dicht bij de plek gekomen waar men zijn slag hoopte te slaan, dan bleef een deel der mannen met den tobara' timba achter. De anderen trokken 's nachts verder, en legden zich in hinderlaag (*mangaoeng*). Wanneer in den loop van den morgen iemand voorbijkwam, wierp men een speer naar hem. Wanneer er meer dan één persoon voorbijkwam, gingen zij die niet gevallen waren, gewoonlijk op den loop. Het hoofd van den verslagene werd snel afgeslagen, en men spoedde zich daarmee terug naar den achtergebleven tobara' timba en diens gezellen. Door het aanheffen van den overwinningskreet (*sapoeko*, vgl. Sa'd. *soemampoeko*) kondigde men het behaalde succes aan. Wanneer de dorpsgenooten van den verslagene spoedig kennis kregen van het ongeval, achtervolgden zij den vijand wel eens, maar meestal schijnt de wraak tot later uitgesteld te zijn geworden.

Het lijk van een gesneuvelde kreeg geen kist; zijn hoofd werd niet door een kokosnoot of iets anders vervangen. Ook als men het lijk niet ter plaatse in den grond stopte, maar het naar zijn dorp meenam, kreeg het op zijn hoogst een lijkkleed.

Ook de To Lemo gaven acht op de kreten van de totosik, zooals dit van de To Mangki is meegedeeld. Ook de kreten van de *karrak*, een vogel met grijze veeren, en de *koang* hadden beteekenis. Wanneer men de gewenschte geluiden had opgevangen, plantte men drie boomtakken met de bladeren er aan, vóór zich op den weg; dit heet *sindi*. Dan werd deze versperring geopend, en de mannen liepen er doorheen, waarbij de leider zeide: „Wij zien den vijand, maar de vijand ziet ons niet”.

Voordat men er in Seko op uittrok, werd op de gebruikelijke wijze met een hoen gewicheld (*memanoek*). De eerste nacht op het oorlogspad werd wakend doorgebracht om acht te geven op de kreten van den uil (*pioe*). Liet deze het geluid *hoa!* hooren, dan was dit ongunstig, en moest men op die plek blijven. Was het teeken goed, dan werd een sirihpruim klaargemaakt en op den grond gelegd. Voor het verdere van den tocht had men zich dan niet meer aan vogelgeluiden te storen. Ook wanneer een regenboog zich vertoonde, of een aan den linkerkant staande boom omviel, moest men op die plek overnachten. Nam men het verschijnsel aan de rechterzijde waar, vóór of achter zich, dan werd dit alles als een gunstig teeken opgevat. Ook wanneer een slang het pad kruiste, moest de troep een nacht halt houden. Kwam de slang naar de mannen toe gekropen, dan werd dit als een gunstig teeken aangemerkt.

De droomen die de To Seko onderweg hadden, waren alle van beteekenis. Als een der mannen in den droom door een bij (*tomepali*) gestoken werd, of als een kokosnoot afviel op het oogenblik dat hij langs den boom liep, dan was men verzekerd van zijn succes; in het eerstgenoemde geval zou hij daarbij zelf gewond worden. Trapt hij echter in zijn droom in faeces dan zegt hij: „Ik heb in bloed ge-

trapt", en zal hij tegenspoed ondervinden. Zoo ook als een hond hem in den droom bijt. Als hij droomt dat een gehuwd paar van elkaar scheidt, zal hij een hoofd buitmaken. Droomt iemand dat men hem zijn vrouw onsteelt dan trekt hij niet mee uit. Men blijft ook thuis als men droomt dat een of ander van zijn eigendommen valt.

Was de troep de plek genaderd waar men zijn slag dacht te slaan, dan maakte men halt en trachtte met magische middelen de zielen van den vijand naderbij te lokken.

Tijdens de afwezigheid der mannen hadden de thuisgebleven vrouwen zich voor enkele dingen in acht te nemen: ze mochten niet luidruchtig zijn, geen matten vlechten, het vuur niet uit laten gaan, overdag niet slapen. De gewoonte van meisjes bij de Oost- en de West-Toradja's om aan de uittrekkende mannen eenig geschenk mee te geven dat hun voorspoed bij hun onderneming moet geven, kent men bij de To Seko niet.

25. De terugkeer

Op den terugweg der *To Mangki* koppensnellers gaven zij op allerlei wijzen uiting aan hun vreugde over het behaalde succes. Dicht bij hun woonplaats gekomen, maakten zij halt en gaven kennis van hun terugkeer door den overwinningskreet aan te heffen (soemampoeko), en geweren af te schieten. De *tobara'* pondan kwam dan met de dorpelingen den troep tegemoet. Hij vroeg: „Wie heeft den eersten slag toegebracht?” (*to mamoenaga'*, vlg. Sa'd. *boenga'* „de eerste”). Zijn tweede vraag was: „Wie heeft hem gedood?” (*to manibang* of *to matibangi*, eig. degeen die in de rij volgt). Tenslotte vraagt hij nog: „Wie heeft het hoofd genomen”. (*to mamolong*). Goslings vermeldt ook deze vragen (pag. 60). Wat deze vragen zeggen willen is mij echter niet duidelijk, want bij den overval zullen de rollen zeker niet zoo verdeeld zijn geweest. Zoowel bij de Oost- als bij de West-Toradja's is alleen dan van deze drie personen sprake, wanneer een slachtoffer levend thuisgebracht en daar gedood werd. Dan werden drie personen aangewezen, van wie de eerste het slachtoffer een houw in den rug gaf, de tweede hem den genadeslag toebracht, en de derde hem het hoofd afsloeg (De Bare'e sprekende Toradja's II, pag. 106; De West-toradja's III, pag. 480).

Waren de op plechtige wijze gedane vragen beantwoord, dan deden de krijgers de fraaie kleeren aan, die de vrouwen hadden meegebracht. Daarna ging men in plechtigen optocht het dorp binnen. Het gesnelde hoofd werd met rotan aan een boom of een staak opgehangen, en de dapperen klommen in de woning van den *Tobara'*. Er werd dan nog geen dier geslacht, maar de vrouwen en meisjes verzamelden zich op den grond en voerden een dans uit (*soemajo*). Om het rythme aan te geven werd de trom geslagen op een wijze die *gandang peala* „de trom van het (koppen) halen” heet, en die verschilt van het *gandang pare* „de trom van de rijst”, waarbij wordt gedanst bij gelegenheid van den oogst.

Wanneer de *To Lemo* met een kop waren teruggekeerd, gingen de vrouwen ook de mannen tegemoet met een zwaard en met nieuwe

kleeren als belooning voor hun dapperheid. Dit alles werd op sirih-pinang gelegd, en daarom heette deze plechtigheid *nipasamboan pangan* „waarmee de sirih-pinang overdekt wordt”. De kop werd eerst naar de dorpssteenen (*laso batoe*), die de To Lemo er evenals de To Rongkong op nahouden, gebracht. Daar werd de kop boven vuur gerookt, wat *nibonga* heet. Hierna sloeg men met het hoofd tegen de rijststapels op den akker (dit heet *paoepoe*), om het dan naar de *laso batoe* terug te brengen. Voordat de kop in huis gebracht werd, werden de handen van de deelnemers aan den tocht door den tomakaka of den siadja met warm water gewasschen.

Over den terugkeer van de strijders bij de To Seko ben ik zoowel te Wono als te Pewaneang vrij volledig ingelicht. De troep maakte buiten het dorp halt, en de aanvoerder die ook hier den naam van pongkaloe draagt, gaf van hun terugkeer kennis aan het dorpshoofd, den Tobara'. Deze liet dan in het dorp rondroepen: *Memalia singkona* „morgen houden wij een verbodsdag”. Bamboe kokers werden gehaald en de vrouwen stampden rijstmeel (*tinampoe*), dat in de bamboes gaar gemaakt werd; de openingen dezer kokers werden gesloten met een prop van *liholong* „Cordyline”. Ook werd rijstpap gekookt, die met gember vermengd werd; zoo'n bamboe met rijstpap heet *penehong*; deze pap werd over evenveel bamboes verdeeld als er deelnemers aan den tocht waren. Was dit alles gereed, dan brachten de vrouwen het naar den troep; ze hadden ook nog allerlei kleedingstukken voor de mannen bij zich.

Bij den troep gekomen werd een rek op den grond gemaakt, waartegen de bamboes met rijstpap werden geplaatst. Aan de eene zijde van dit rek stonden de krijgers, aan den anderen kant de dorpelingen. Nu nadert de Tobara' de dapperen en biedt hun sirih-pinang aan, die hij in een schild (*oenta*) heeft gelegd. Hij zegt daarbij: „Deze sirih-pinang geef ik aan de dappere lieden, opdat gij steeds dapper blijft, en steeds geluk in den strijd zult hebben”. Dan neemt de pongkaloe zijn schild in de eene en het menschenhoofd in de andere hand, en voert hiermee een krijgdsans uit (*momose*). Daarna biedt hij den kop den Tobara' aan met de woorden: „Ik breng u dit menschenhoofd, het goud voor ons dorp. Neem dit aan, opdat het dorp in niets te kort kome, opdat de rijst en alle gewassen voorspoedig mogen gedijen, opdat alle kinderen in het dorp in gezondheid mogen leven. Al mocht een ziekte in ons dorp willen komen om ons te kwellen, dan zal het goud dat ik hier breng, de ziekte tegenhouden, dat ze geen kwaad kan doen”. Dan neemt de Tobara' het hoofd over, legt het op den grond, en spuwt met gekauwden gemberwortel op den kop, en vervolgens naar alle kanten; met zijn speer in de hand spreekt hij: „Ik steek dezen slechten mensch met de taats van mijn speer (*doke*), en ik zal daarvan geenerlei kwaad ondervinden (*maboeso*), want ik ben dit van oudsher gewend”. Dan steekt hij met de taats (*tamboeli*) van zijn speer een gat in den schedel.

Nu neemt hij de bamboes met rijstpap en rijstmeel, en deelt die aan de krijgers uit. Wanneer dezen zich met de uitgedeelde kleeding-

stukken hebben getooid, en de pap hebben gegeten, trekken allen onder leiding van den pongkaloe het dorp binnen. Bij den ingang van het dorp hebben zich eenige vrouwen opgesteld met stengels van de *kalasoeni* (*Amomum album* Bl.) in de hand. Met deze stengels slaan ze de voorbijtrekkende mannen. Binnen de versterking gekomen wordt de kop onder een rijstschuur opgehangen. De vrouw van den pongkaloe komt uit haar huis met een kalebas met warm water, en wast daarmee de handen van de strijders, „omdat er bloed aan zit”. Vervolgens wordt de trom (*kannang*) uit het huis naar beneden gehaald, de pongkaloe begint er op te slaan, waarna ieder die er lust in heeft dit mag doen; eenige feestelijkheid heeft echter nog niet plaats.

26. De behandeling van het hoofd

Wij keeren weer tot de To Mangki terug. Hier is aan drie van de notabelen (tomakaka) een functie met betrekking tot den buitgemaakten kop opgedragen: een is de *to matamboeli*, de man die met de ijzeren taats (tamboeli) van zijn lans een gat stoot in den schedel. De tweede is de *to manese* (Sa'd. *mapese* „kaal”), die het hoofd van de zachte deelen ontdoet. Hij maakt vuur aan buiten het dorp en boven dit vuur wordt het hoofd gekookt; daarna worden de hersens door het gat in den schedel verwijderd, en de vleeschdeelen met een scherpen bamboe afgesneden. Met den scalp, die bij de Oost- en de West-Toradja's meer gewaardeerd wordt dan de schedel, doet men niets; deze wordt weggeworpen. (Goslings vertelt op pag. 63, dat de kop in het water van de rivier te weeken wordt gelegd om van vel en vleesch te worden ontdaan; ik heb dit niet vernomen).

De *to manese* is het ook die een varken en hoenders slacht, en als alles gereed is de offerspijs maakt, die op een offerstok (*takala'*) den goden wordt aangeboden. In Baoe vertelde men, dat hierbij worden aangeroepen: Bata (*debata*) langi', de Hemelheer; Bari allo, de zon; Lindo boelan, de maan; en de geesten van de bergen Sandapan, Selapoeti, Kariro, Mangoendapa, Tadede, Siraoen, en nog andere bergen, vlakten en meren.

Als de kop schoon is wordt hij op een steen vóór het tobara'-huis neergelegd, en men legt er rijst en vleesch bij neer op kokosbladeren. Zes dagen achtereen wordt gedanst, en dan wordt een feestmaaltijd aangericht. Het duurt nog enkele dagen voordat de kop wordt opgeborgen. Zoolang dit nog niet is gebeurd worden er elken avond maaltijden gehouden, en dansen (*soemajo*) mannen en vrouwen; ze staan daarbij door elkaar, maar houden elkaar niet vast.

Wanneer dan eindelijk het hoofd opgeborgen zal worden, treedt de derde functionaris op. Dit is de *to manoke'* „hij die ('t hoofd) op-hangt (*toke'*)”. Hij bevestigt een rotan in het gat dat in het schedeldak is gemaakt, klimt met den kop in het dak van de woning en hangt hem op aan den nokbalk. Het hoofd wordt nimmer daar van afgehaald; men geeft het niet te eten, kortom, men doet er niets mee.

Toen de inwoners van Taboelahan in 1931 besloten tot het Christendom over te gaan, en zij de voorwerpen die hen tot nu toe heilig waren

geweest aan den zendeling uitleverden, was daarbij ook een aantal „door de rook zwartgeblakerde doodskoppen”, die van de nok naar beneden werden gelaten. Dezelfde zendeling, A. Bikker, vertelt ook dat hij te Boelo aan de Karataoen een huisje vond, *alang oeloe* „koppenschuur”, waarin 20 schedels werden bewaard.

Wanneer een hoofd is gehaald om den rouw voor het overlijden van een tobara' op te heffen (dit heet *mobaratai*), heeft met het hoofd iets anders plaats. Hiervan vertelt Goslings: „De kop werd voor de deuropening der woning (van het sterfhuis) op den grond geplaatst. De Tobara' daalde in feestgewaad de trap af met een witte kom met rijst in de eene en een mes in de andere hand. Hij strooide wat rijst over den kop en tikte met het mes tegen de kom, terwijl hij de goden uit den omtrek opriep (*metamba*)” (Goslings, 61). Men vertelde mij nog dat de weduwe van den overleden tobara', voor wien de kop gehaald was, met een zwaard op den kop sloeg. Ook zieken kwamen uit hun huizen en sloegen met hun kapmessen op het hoofd, in de hoop daardoor beter te worden. Hierna eerst wordt de kop aan een boom opgehangen om later schoongemaakt te worden.

Goslings vertelt dan van een plechtigheid die met den kop plaats had, *makamono'*, waarvan ik niet weet, of dit ook gebeurde wanneer de kop was gehaald met een andere bedoeling dan om den rouw op te heffen: „Den avond van den tweeden dag waarschuwde de Tobara' pondan middels de *padaling* (gong) de menschen voor het „makamono'” dat daarna moest geschieden. Wanneer in de kampong alles ter ruste was, stond de vrouw van den Tobara' pondan stilletjes op om vuur aan te leggen. Zij mocht geen woord spreken, nam een aarden pot en begon rijst en een ei te koken. Zij mocht tijdens het koken niet spuwen ... Voor het aanbreken van den dag haalde de Tobara' den kop, die buiten het huis aan een lans was opgehangen, naar binnen en plaatste dezen op de plank boven den haard naast de andere koppen, zoo die er al waren”.

„De rijst, die 's nachts voor den kop was gekookt, werd nu in een kom gedaan, waar midden bovenop een hard gekookt ei werd gelegd, van hetwelk men een weinig van het wit had weggenomen. Van den dooier werd een weinig in de oogholten gesmeerd, en op de kruin van den schedel werd wat rijst neergelegd”. Daarna hief de Tobara' den krijgskreet aan, die door de overige tobara's werd beantwoord. Allen die aan den sneltocht hadden deelgenomen, verzamelden zich, waarna hun een weinig rijst op het hoofd werd gesmeerd, zooals dit met den kop was gebeurd (dit heet *masipo*). Na afloop hiervan had een feestmaaltijd plaats, waarvoor enkele varkens werden geslacht. Twee kokosdoppen met rijst en kleine stukjes vleesch werden op het rek boven den haard geplaatst, bestemd voor de koppen. Met dezen maaltijd was ook het *makamono'* afgelopen (Goslings, 63-64).

Op het hierop volgende offerfeest, *ma'pararoek*, waarvan Goslings een gedetailleerde beschrijving geeft, behoeven wij hier niet in te gaan. De kop werd op een rustbank geplaatst, waarbij een kom met rijst en een hard gekookt ei was gezet, en zoo werd hij gedragen naar

de *pa'pararoekan*, de plek waar het offerfeest zou worden gehouden. Op het feestterrein aangekomen werd het ei gehalveerd en in elke oogholte een half ei gestopt. Op den schedel en op de hoofden van de aanwezigen werd wat rijst gesmeerd. Het offerfeest had nu zijn gewone verloop, na beëindiging waarvan de kop naar de woning werd gedragen en daar een plaats kreeg boven den haard. Verder werd er niets meer mee gedaan. Door al deze plechtigheden was de nieuwe tobara' in zijn ambt bevestigd, en droeg hij den titel van tobara' manoke' of tobara' patoke'.

Gaan wij nu na wat er met den kop geschiedde bij de *To Lem o*. Hier werd het hoofd gebracht in het huis van het dorps hoofd (*tomakaka*), den landbouwpriester (*siadja*), of den leider van den tocht (*pongkaloe*), al naar gelang van de bedoeling waarmee de kop was gehaald. De drie genoemde functionarissen hadden ieder een trom in hun woning, waarop bij de feestelijkheden voor den kop herhaaldelijk werd geslagen; het hoofd werd bij de trom opgehangen. Het feest dat nu gevierd werd heette *mabelo*, en duurde verscheiden nachten, waarop dansen (*pabeloan*) werden uitgevoerd. Op den laatsten dag, waarop aan de feestelijkheid een einde werd gemaakt (dit heet *ma'tantang* „er van scheiden”), werden een of meer buffels, varkens, honden en hoenders geslacht. Van den daarvan aangerichten maaltijd kregen de leider van den tocht (*pongkaloe*) en de mannen die er aan deelgenomen hadden, een bijzonder-aandeel. Een stuk van den scalp en van den schedel werden met franje van kokosbladeren versierd en aan een bamboestaak van circa twee vadem lengte opgehangen. Deze staak heet *bala'ba'*⁵⁾, en wordt bij de dorpssteenen (*laso batoe*) in den grond gestoken. Een hoen wordt daarbij geslacht, waarvan het bloed aan bamboe en steen wordt gestreken. Na afloop van het feest wordt deze bamboe gebonden aan een van de palen aan den noordkant van het huis, van waaruit het feest is gergeld.

Bij de *To Seko* wordt met de taats van de speer een gat in den schedel gestooten; dan wordt hij gerookt en schoongemaakt. De *To Seko* schijnen in navolging van de Oost-Toradja's meer waarde aan den scalp te hebben gehecht; in elk geval spaarden ze dien en werd hij zonder meer bij den kop opgehangen. Daarna werd feest gevierd, waarvoor alle gezinnen varkens bijdroegen. Weer een dag later had het *mangkamanoeki* plaats. Hiervoor moest een buffel worden geslacht, met welks bloed de handen der krijgers werden aangestreken. Van den maaltijd die van het vleesch werd aangericht, werden aan de krijgers bijzondere porties uitgedeeld. De kop werd nu voorloopig in het huis van den *pongkaloe* aan het dak opgehangen, en men ging gewoon door met zijn werkzaamheden op den akker. 's Avonds kwamen samen in het huis van den *Tobara'* om te zingen (*morere*).

5) *Bala'ba'* (zie *Tae'*-wdbk op *ba'ba'*) is een blad van den suikerpalm, welks nerven in elkaar zijn gekronkeld; het wordt op het *maro*-feest aan een stok bevestigd en op het *la'pa'*-feest aan een bamboestengel, die met de bladeren er aan in den grond wordt gestoken.

Dit *morere* had elken avond plaats en werd alleen onderbroken als er een doode in het dorp was.

Wanneer de oogst was binnengehaald had eindelijk het slotfeest plaats, dat *paboeno* of *mapetibe* „wegwerpen” heet. Hiervan werd vooraf door den tobara’ kennisgegeven: „Over twee (of drie) nachten zullen wij het *paboeno* houden”. Dan bracht men varkens en een buffel buiten het dorp. Er werd een staak, *pasodang*, opgericht, waaraan de kop werd opgehangen. Deze *pasodang* was versierd met franje van de jonge bladeren van den kokosboom, en een spijsoffer was er onder aan vastgemaakt. Ook den geesten (*dehata*) wordt voedsel aangeboden op een offerstok (*takala’*). Het was blijkbaar een soort oogstfeest, waarbij men elkaar met pakjes van een van rijstmeel gemaakt gerecht wierp om zich een overvloedigen oogst voor het volgende jaar te verzekeren.

Na afloop van den maaltijd kondigde de Tobarā’ aan, dat de aanwezigen den kop te eten moesten geven. Ieder naderde het hoofd dan met wat rijst en vleesch in de linkerhand, en legde dit op den kop, waarbij de volgende woorden werden uitgesproken: „Ik geef u te eten, want het feest is nu afgelopen, opdat mijn dorp toeneme in welvaart en voorspoed”.

Als de menschen dan tenslotte naar huis terugkeerden, nam de pongkaloe den kop mee naar zijn woning (de franje van kokosblad bleef op het veld achter als een „getuigenis”). Daar slachtte hij nog een hoen, met welks bloed het hoofd werd bestreken en van welks lever den kop te eten werd gegeven. De schedel werd verdeeld: een deel werd bij den pongkaloe, een ander deel bij den tobara’ in huis bewaard, en bij de trom aan een dakspaar opgehangen. (Men vertelde mij te Pewaneang, dat de trom hier, in onderscheiding van Wono, nimmer uit de woning naar beneden gebracht werd, maar altijd in huis werd geslagen).

27. Verkoop van menschedels

Wanneer men in den ouden tijd een schedel noodig had, en men had geen gelegenheid er zelf op uit te gaan, haastte men zich naar een dorp toe waar juist een menschedel was gehaald. Men kocht dan een deel van dien schedel, voor den prijs waarvan elk huisgezin een hakmes bijdroeg. Met dit stuk schedel werd alles gedaan wat men anders met een menschenhoofd zou gedaan hebben. Was het hoofd eenmaal in de nok van het huis opgehangen, dan was hij voor anderen waardeloos geworden. Ditzelfde gebruik troffen wij ook bij de To Seko aan.

Het is echter mogelijk dat men tegenwoordig ook van oude schedels gebruik maakt, nu het koppensnellen verboden is; wij zouden dit uit een opmerking van Goslings op pag. 68 opmaken. De Jongh vertelt dat er in 1920 nog twee gevallen van koppensnellen door de Inheemsche rechtbank te Mamoedjoe moesten worden behandeld (De Jongh, 467). Of de gewoonte van het koppensnellen van zó’n groote beteekenis was dat zij een merkbaren invloed had op de toeneming der bevolking, betwijfel ik.

Zoolang twee dorpen met elkaar in vijandschap leefden, mochten hun bewoners geen omgang met elkaar hebben, niet met elkaar praten, of elkaar vriendelijkheid bewijzen, wanneer ze elkaar op neutraal terrein ontmoetten; want zoo'n houding zou een nadeeligen invloed hebben op het krijgsgeluk. Wenschte men weer met elkaar in vrede te leven, dan werd daartoe de hulp ingeroepen van een neutraal persoon. In onderling overleg werd dan het bedrag van het zoengeld, bestaande in geïkatte doeken (*seko mandi*) en andere katoenen goederen, speren, zwaarden en hakmessen, varkens en honden, koperen voorwerpen als schalen en kommen (*doelang*), bepaald.

28. De To Seko, leveranciers van menschenoffers

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat de To Seko in den ouden tijd verplicht waren, telkenmale wanneer bij de To Rongkong een aanzienlijk hoofd was overleden, aan dit volkje een mensch te leveren om daarmede den rouw op te heffen. Daartoe kwam dan een gezantschap uit het Rongkong-gebied, dat zijn tenten opsloeg aan de Samoeran, op 1½ km afstand van Lodang, of bij de Oewai Moane, ongeveer 3 km van die plaats gelegen, al naar gelang de gezanten een der beide wegen, die vroeger naar Rongkong voerden, benutten. De afgezanten brachten de boodschap van hun meesters over, en wachtten dan zoolang tot de To Seko een mensch hadden afgeleverd.

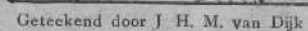
Gedurende dezen wachttijd werden de afgezanten door de To Seko van voedsel voorzien; en aangezien de troep meestal uit een honderdtal mannen bestond, trachtten de To Seko zoo spoedig mogelijk aan de opdracht te voldoen om van hun gasten af te zijn. Toch duurde het volgens de verhalen weleens een maand, voordat men een mensch kon leveren.

Het slachtoffer werd gewoonlijk in Lemo of in de vallei van de Salole (bekend als Tana Lotong „zwart land”) gezocht. Men kocht er een mensch die een of ander op zijn geweten had, of die verdacht werd van het beoefenen van zwarte kunst. De prijs was 2 of 3 buffels. Tijdens het leven van Tabani (Ambe Tarongkong), den tobara' dien ik in 1919 te Lodang aantrof, was dit viermaal voorgekomen.

Kwamen de To Seko het slachtoffer aan de To Rongkong brengen, dan hadden ze het recht om alle kleeren van de laatsten weg te nemen. De afgezanten zorgden er dus voor om de beste stukken verborgen te houden. Wanneer het slachtoffer was overgegeven (het moest levend zijn), namen de To Rongkong hem mee, en hakten hem halfweg, op een plek die Taloekeen heet (op paal 86 van Palopo van den sedert weer verlaten weg) dood. Daarbij had geenerlei plechtigheid plaats. Het lichaam van den gedooide werd in de wildernis weggeworpen, en alleen het hoofd werd meegenomen.

Behalve een mensch gaven de To Seko ook nog als teeken van onderwerping aan de To Rongkong: matjes (*ale*), die ze keurig weten te vlechten, graafijzers (*pokeke*) en regenschermen (*boroeng*). Dit alles werd aan de groote Hoofden, den Pangoeloe kada van Boangin, en dien van Kanandede geschonken, wanneer dezen in Seko kwamen.

(Wordt vervolgd)

DE BEWONERS VAN HET STROOMGEBIED VAN DE KARAMA IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

DR. A. L. B. C. KRUYT
(1ste vervolg; met 3 figuren*)

IV. HUISBOUW

29. De constructie der woningen, en de te nemen voorzorgen

De huisbouw vertoont bij alle bewoners van het stroomgebied van de Karama een merkwaardige overeenstemming. Alleen de inrichting wijkt bij de lieden van Lodang en Pewaneang van de andere af. Dit komt omdat deze lieden geen kazerne-huizen meer gebruiken, waarin tien tot vijftien gezinnen, of 50—80 personen onderdak vinden, zooals het geval is bij de andere. Soms zijn deze kazerne-huizen 50 m lang en 10 m breed (Goslings, 69). Wij zagen er nog twee te Amballong van 30 m lang en 10 m breed.

Voordat men met de werkzaamheden aan een huis begint, wordt op droomen gelet. Als bijzonder gunstig wordt aangemerkt, wanneer men droomt dat zijn sawah flink onder water staat; of als men van een bron droomt, of als men bezig is met ijzersmeden. Onheilspellend zijn droomen, waarin men een grasveld ziet branden (dan zal er veel ziekte zijn), of een stuk van den berg waarop men loopt ziet afstorten; of wanneer men in den droom een bouwvallig huis waarneemt.

Voor al de eerste werkzaamheden, zooals het plaatsnemen van de steenen neuten, moeten met veel voorzorg plaats hebben: het mag dan niet regenen; zelfs mag geen regen dreigen; geen donder mag worden gehoord, en geen regenboog mag worden gezien. Als de vogel *bamban* (Gal.) oewè! roept, zal men dien dag niet aan het huis werken.

Ook zal men zorgen het werk niet aan te vangen op een ongunstigen dag. Daartoe wordt algemeen gerekend de dag van de nieuwe maan. Niet alleen zal men geen huis bouwen op dien dag, maar alle handelingen van eenige beteekenis worden dan vermeden, zooals op reis gaan, een huwelijk sluiten enz..

Overal op dit terrein rust de woning op steenen neuten; dit zijn de *pehatoei tammi* (Seko) „wat tot steenen van het huis dient”. Op deze in een langwerpigen rechthoek geplaatste steenen rust een raam van zware

---

*) Zie ook kaart No. VIII achter in de vorige aflevering. Daar deze in hoofdzaak werd overgenomen van de in 1912 door den toenmaligen kapt. P. Weber samengestelde kaart, verschillen mijn in den tekst vermelde geografische data een enkele maal van die in de kaart.

balken, *batang* (Gal., Lemo), *hatang* (Seko). In deze balken zijn gaten gebeiteld, waarin korte palen rusten, de *boesoen* (Gal.), *kasa* (Lemo), *oesoe* (Seko) (bij een reuzewoning die wij in het voormalige Amballong aantreffen, waren de palen in menschengedaante bewerkt). De balken die op deze palen rusten, heeten *paremma* (Seko), *lele ngkasa* (Lemo), *pelelena* (Gal.) „wat in de rondte is gelegd”. Hierop liggen de vloerbalken, *peila* (Seko), *sopakan* en *toemarang* (Lemo), *pepanda* (Gal.); daarover komen de dwarshouten van den vloer, *posaliangen* (Seko), *popatarang* (Lemo), *soemaloe* (Gal.); en daarop ligt de vloer, *sali* (Seko, Lemo, Gal.). Op den vloer liggen in het rond dikke planken (*hini*, Seko), waarin de stijlen (*asa*, Seko) van den wand rusten. De zolderbalk, die in het midden door de lengte van het huis loopt, heet *pasoempi* (Seko), en daarop rusten de drie of vier palen, *petoeho* (Seko, Gal.), die den nokbalk, *manete* (Seko, Gal.) dragen. Soms loopen deze nokpalen (*petoeho*) door tot den vloer, waar ze op een breede plank, *rorokan* (Seko) rusten, die over de heele lengte van het huis loopt.

Bij kleine huizen in Lodang en Wono zagen wij een onderbouw, zooals ook bij de To Napoe in gebruik is: een paar balken rusten op steenen; daarop worden dicht bij de uiteinden een paar balken dwars gelegd; dit wordt enkele malen herhaald, zoodat men een raamwerk van balken onder het huis ziet.

30. De inrichting van de woning

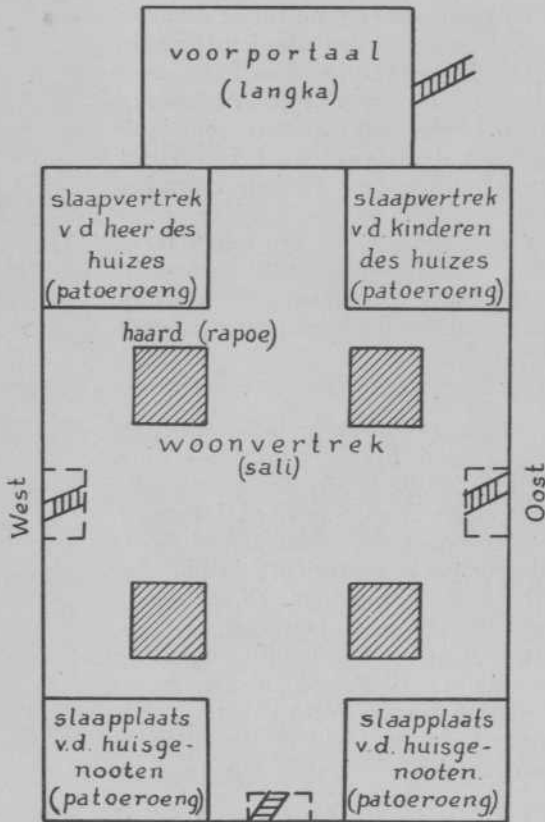
De kazerne-huizen zijn groot, zoodat een dorp soms slechts uit twee of drie woningen bestaat. In de lengte en in de breedte wordt de woning door een gang doorsneden. Dit is de *ba'ba*. Hier worden gasten ontvangen, gezamenlijke maaltijden gehouden, feesten gevierd. Langs de lengten en breedten zijn verhoogingen boven den vloer aangebracht, die tot bergplaatsen dienen, of als rustbanken worden gebruikt. De overige ruimte is in kamertjes verdeeld, in elk waarvan zich een stookplaats bevindt. Elk kamertje wordt door een gezin bewoond.

Wanneer men in huis ruimte te kort komt, wordt op eenigen afstand van de breedtezijde der woning een rij steenen neuten gezet, daarop komt een balk te liggen, waarop een rij korte palen worden geplaatst, die gedekt worden door een balk. Deze balk en de buitenste vloerbalk van de oude woning dragen den vloer van den nieuwen aanbouw.

Veelal is bij den toegang tot het huis een soort van bordes gebouwd, waarop men overdag allerlei werkjes verricht, en 's avonds met elkaar zit te praten. In Seko draagt dit bordes of portaal den naam van *langka*. Van binnen zijn de huizen donker en vuil. Aangezien men zijn woning liefst op hellend terrein bouwt, kan het regenwater gemakkelijk afvloeien, en heeft men weinig last van modder.

Bepaalde stamhuizen als bij de Sa'dan-Toradja's kent men hier nergens. Alleen in Pada, het oostelijk deel van Seko, waar de huizen kleiner zijn, heeft de tobara' een eigen woning, waaraan meer moeite wordt besteed dan aan de andere huizen. Men noemt ze *baroege* of

lembo kasitoeroesan „huis waar men samenkomt”. Het huis heeft een eigenaardig gevormd dak in zadelvorm, en aan de uiteinden van den nokbalk zijn fraai uitgesneden planken, *petosoe*, bevestigd. Het buffelhoren-motief, waarmee de huizen der tobara' zijn versierd, heet *petandoek*. Meer naar beneden bevinden zich nog andere van dergelijke uitsteeksels aan het dak, die *talima'i* heeten. In deze bouwwijze is al

Getekend door J. H. M. van Dijk.

Fig. 1. Plattegrond van de woning van den tobara' van Lodang

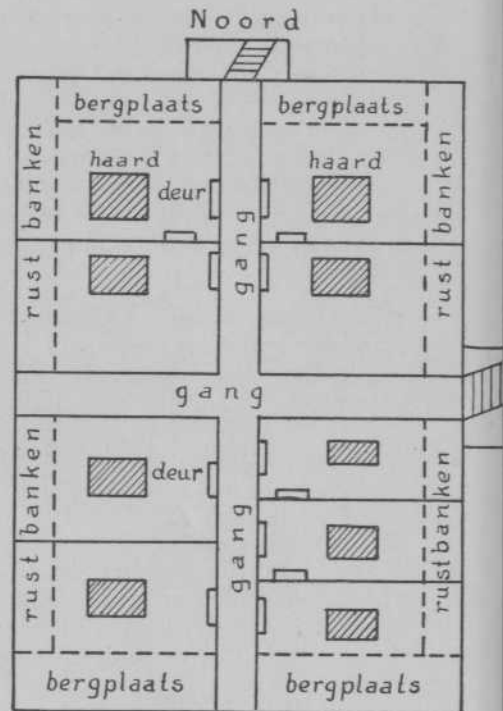

Fig. 2. Plattegrond van een woning te Baoe

veel verandering gekomen. Tijdens mijn bezoek in 1919 zag ik in het overstekende bovenste gedeelte van het dak een houten vogel hangen, die in Lodang *sora*, in Wono *koeraoe* wordt genoemd. Aan dien vogel hingen vierkante stukjes hout, die *kiri'kirinna* worden genoemd. Dergelijke houten vogels vonden wij ook bij de toegangen tot de dorps-tempels in Rampi' en Leboni. De beteekenis er van is ons onbekend gebleven. Bij den vogel hing een vierkant offertafeltje, *ditoe kang*, versierd met jong areñblad.

Het raam waarop de woning rust, is bij de groote huizen aan den westkant open om de buffels door te laten, wanneer deze dieren bij feestelijke gelegenheden midden in de ruimte onder het huis aan een paal worden vastgebonden.

31. Het hout, de nok, de ingang en de haard

Niet alle hout mag voor huisbouw worden aangewend. Zoo gaf men mij te Baoe eenige houtsoorten op, die niet gebruikt mogen worden: *pallin* (Sa'd. *palli*; *Quercus celebica*), want anders *sipepallina tomate*, d.i. zullen velen tegelijk sterven; *siretong*, want anders *siretokan to mambati*, zullen van het nakroost dat men verwekt velen afbreken (sterven); *boeangalo*, waarvan het verkeerde mij niet duidelijk is geworden.

Behalve bepaalde houtsoorten moet men ook niet het hout nemen van boomen die bij het vallen splijten; of van boomen die bij het vallen een bijzonder sterk gekraak laten hooren, of waarvan het benedenstuk, nadat de stam gevallen is, een eind terugschiet.

Overal in het hier besproken gebied staan de huizen met de nok Noord-Zuid. Alleen in Tambing-tambing stonden de huizen Oost-West gericht. Een verklaring hiervoor wist men niet te geven, maar aangezien dit het eenige voorbeeld is van zoo'n afwijking van den algemeenen regel, vermoed ik dat dit onder vreemden invloed is geschied, zooals ook het dorp op last van het Bestuur is ontstaan.

In het aanbrengen van den toegang tot de woning bestaat veel verschil. De huizen te Baoe hadden ingangen in het N en O; te Kaliboe' in het Z en W; te Galoempang alleen in het O, te Tambing-tambing in het O en W. Bij de huizen in het W van Seko waren de toegangen in het N en Z, terwijl in het O van deze landstreek aan alle zijden toegangen waren.

Ook ten opzichte van het aantal treden van de trap schijnt men in het stroomgebied van de Karama onverschillig te zijn; men beweerde althans overal, dat het er niet op aankwam of het getal even of oneven is.

De haard (Seko *rapoe*, Gal. Lemo *dapo*) is evenals overal elders op Midden-Celebes een met aarde opgevulde vierkante houten bak in den vloer. Eerst wordt in die bak een laag pisangstammen gelegd, waarop de aarde wordt gestort. Het aantal manden met aarde, dat hiertoe wordt aangedragen, wordt niet geteld. Alleen in Tambing-tambing beweerde men dat het aantal 9 of 11 moest wezen.

Het eerste vuur op den haard wordt uit een andere woning aangebracht. Wanneer voor de eerste maal op den haard spijzen worden bereid, mogen geen groenten worden gekookt, alleen rijst en vleesch.

Algemeen wordt vuur gemaakt met den vuurslag (*te'tekan*). Ook hier is het algemeen op Midden-Celebes verspreide verhaal bekend, van de *tamoli*, een groote soort vlieg, die aan de menschen heeft verklapt, hoe de goden vuur maakten. De goden voorzagen namelijk de menschen van vuur wanneer het hunne was uitgegaan, maar ze verborgen voor hen de wijze waarop ze het maakten. Toen nu de *tamoli*

naar den hemel gezonden werd om vuur te vragen, zei de Hemelheer hem de oogen met de voorpooten te sluiten. Maar de tamoli heeft de oogen in de oksels, zegt men, en zoodoende zag het diertje dat de god vonken uit steen sloeg. Het vertelde dit aan de menschen, en zoo konden dezen zich voortaan zelf helpen.

32. Offers bij den bouw van het huis

Tijdens den bouw van het huis worden bij verschillende werkzaamheden offers gebracht. Zoo wordt bij een tobara'-huis in Seko een buffel geslacht wanneer de balken (*halang*) op de steenen neuten zijn gelegd; zoowel de steenen als het hout worden met het bloed van het dier bestreken. Bij het plaatsen der nokpalen (*petoeho*) wordt weer een buffel geslacht (dit heet *molore*), en dit gebeurt ook wanneer de laatste werkzaamheid aan het huis plaats heeft, namelijk het dekken van de nok. Bij het plaatsen van de wanden is een varken voldoende. Telkens wordt na het slachten offerspijs gemaakt, die den goden wordt aangeboden (*motoedang*). In Lemo en het Galoempangsche worden bij het plaatsen van de steenen neuten en het oprichten der nokpalen slechts varkens geslacht; beide onderdeelen worden met het bloed der dieren aangestreeken. Bij het dekken van het dak wordt zoo mogelijk een buffel geslacht, om alle menschen die daarbij komen helpen van vleeschspijs te voorzien. Het bloed wordt aan alle onderdeelen van de woning gestreken.

33. Het betrekken en inwijden van de woning

De bouw van een woning van eenige beteekenis staat onder leiding van een timmerman, *pande banoea* (Lemo, Gal.), *pontamming* (Seko). Hij ontvangt als loon een achterpoot van alle dieren die geofferd worden, en alle werktuigen die de eigenaar van het huis voor den bouw heeft moeten aanschaffen, zijn voor hem. Ook worden zijn diensten bij de aflevering van het huis wel beloond met een buffel.

De timmerman heeft ook de leiding bij de plechtigheden voor het betrekken van de nieuwe woning. Hij gaat op den dag der inwijding het eerst het huis binnen. In Seko heeft hij een kruid bij zich, dat hier *sairang* heet; daarmee slaat hij op alle wanden om het kwaad uit de woning te verwijderen; de bos kruiden wordt daarna in huis bewaard. In Lemo brengt de timmerman resten van het hout samen, waarbij hij een offer van wit katoen en sirih-pinang gereed maakt en de geesten aanroept (*monjomba*): „Als wij eenig verkeerd hout hebben gebruikt, doen wij onze fout met deze resten en dit offer van ons af”. Daarna beklopt hij de wanden als in Seko. In het Galoempangsche maakt men daarbij veel leven, schreeuwt en stampet op den vloer, *oeramba bombo kajoe* „om de geesten van het hout weg te jagen”. Denzelfden dag of den volgenden gaat de timmerman de eigenaars van het huis en de gezinsleden voor in de woning. Hij is het ook die het vuur op den haard aansteekt, waarvoor hij vuur uit een ander huis heeft meegebracht.

Terwijl in Seko bij het betrekken van een woning een feest wordt gevierd, waarop allerlei dieren worden geslacht, heeft dit feest in het Galoempangsche pas een dag of drie na het betrekken plaats; dit heet

hier *ma'sondong banoea* (in het Sa'dansch heeft *sondong* in dichtelijke taal de beteekenis van „huis”; *ma' sondong banoea* kan worden weergegeven met „het huis tot huis maken”). Bij deze gelegenheid worden een buffel, een varken, een hond en hoenders geslacht. Het offer aan de goden wordt aangeboden op een *paroeng*, d.i. een rekje dat aan een bamboe-staak is opgehangen (het woord *takala'* voor „offerstok” wordt in het Galoempangsche weinig gebruikt). Overdag wordt alleen door mannen gedanst en gezongen (*menani*).

Wanneer een huis afbrandt, wordt een buffel geslacht, en met het bloed wordt de grond besprenkeld of aangestroken.

V. HUWELIJK

34. Huwelijk tusschen bloedverwanten

Een algemeen woord voor „huwelijk” of „gehuwd zijn” hebben de drie volkjes van het Karama-gebied niet. In het Galoempangsche en in Lemo zegt men *ma'baine* en *pobaine* voor „een vrouw hebben” (gehuwd zijn), en „een vrouw nemen” (huwen), in Seko *kebahine* ten opzichte van den man; *kemoeane* of *pomoeane*, Seko *kemoeane* ten opzichte van de vrouw.

Wat de graden van bloedverwantschap betreft waarbij het verboden is met elkaar te huwen, bestaat verschil tusschen Lemo en Seko ter eene, en de To Mangki ter andere zijde. In de beide eerstgenoemde streken mogen personen die denzelfden grootvader of dezelfde grootmoeder hebben, niet met elkaar huwen. Zelfs tusschen afstammelingen van dezelfde over- en betover-grootouders is een huwelijk verboden. Bij de To Mangki is het anders: hier mogen uit dezelfde familie één paar dat dezelfde grootouders heeft, met elkaar huwen; voor een tweede paar is dit niet toegestaan. In de hoofdplaats Galoempang mogen meer paren van broers- en zusterskinderen met elkaar huwen. Dat in deze oorspronkelijk dezelfde adat heeft bestaan als in Seko blijkt uit de omstandigheid, dat nog steeds bij zulk een huwelijk tusschen broers- en zusterskinderen door den vader van den bruidegom een hakmes aan den vader van de bruid wordt gegeven. Dit mes draagt den naam van *kaa'toei* of *kaa'toea lolo* „het afbreken van de navelstreng”.

In Seko heeft zulk een plechtigheid zelfs plaats wanneer men reeds ver van elkaar afstaat in bloedverwantschap. Bruid en bruidegom houden in zoo'n geval ieder het uiteinde van een streng kralen vast en dan snijdt de tobara' het snoer door. Dit heet *marata* (Sa'd. *ra'ta'*, Bare'e *ranta*) *tahoeni* „de navelstreng lossnijden”. Het paar wast na afloop hiervan de handen van den tobara' om de smet van de ongeoorloofde verbintenis af te wasschen. De bruidegom wordt dan ook als bloedverwant door de familie verloochend: men keert hem zijn aandeel in het familiebezit uit; hij ontvangt daaruit buffels, een vischvijver (*boesak*), zooals deze veel tusschen de sawahs worden aangelegd, of een sawah. Een van de oudere familieleden legt bij deze gelegenheid een plechtige verklaring af, dat die persoon niet meer tot de familie

behoort. De leden van de familie, die den man hebben uitgestooten mogen geen vleesch van een dier buffels eten; ook geen visch en rijst van den weggeschonken vijver en sawah; men zou er ziek van worden, als men het deed. Dit verloochenen van een familielid heet *saritaœ*. Het aandeel van het familiebezit dat den man gegeven wordt draagt den naam van *baloeng*.

35. Gewenschte en ongewenschte echtverbintenissen

Een huwelijk van twee broers met twee zusters wordt bij de To Mangki niet graag gezien; zulke huwelijken worden geacht *moparita* „onheilbrengend” te zijn. In Seko heeft men tegen zulke huwelijken geen bezwaar; hier noemt men zoo iets *koboboe'oe* „de beenderen bijeenbrengen”.

In het geheele Karama-gebied bestaat monogaam huwelijk. Een huwelijk met twee zusters tegelijk is dus vanzelf al uitgesloten. Na den dood of de scheiding van zijn vrouw mag men alleen met haar zuster huwen als men eerst met een andere vrouw getrouwd is geweest. Die noemt men in Lemo *mampangalai* (van *ala* „nemen, halen”).

Een huwelijk met de zuster van zijn zwager wordt overal graag gezien. De To Mangki noemen dit *sisoële patœ* „tegen elkaar ingaan, naar elkaar weerkeeren”. In Seko zegt men van zulke huwelijken eveneens *koboboe'oe* „de beenderen bijeenbrengen”.

36. Bloedschande en haar berechting

Overal in het stroomgebied van de Karama verzekerde men mij, dat nimmer een menschenpaar voor bloedschande werd gedood, zelfs niet in het ergste geval, wanneer een vader het met zijn dochter had gehouden. Bij de To Mangki zei men in een enkele plaats (Baœ), dat in geval van bloedschande de daad verzoend wordt door het slachten van een varken. Dit heet *moramboe langi* „den hemel berooken”, d.i. van wolken voorzien, omdat het gevolg van bloedschande is, dat er groote droogte komt, zoodat het gewas mislukt. Herhalen de schuldigen hun daad, dan wordt een buffel geslacht, maar dan worden de schuldigen tevens uit het dorp weggejaagd.

In andere plaatsen van het Galoempangsche (ook in de hoofdplaats zelf) wordt ingeval van bloedschande geen dier geslacht; men zegt zelfs het woord *ramboe langi* niet te kennen. Hier wordt het incestueus paar alleen weggejaagd.

In Lemo moesten bloedschenders zeven stuks ijzer, een stuk wit katoen en een varken geven. Het varken werd geslacht. Was de overtreding van ernstigen aard (zooals van oom met nicht), dan werd een buffel gedood. De verzoeningsplechtigheid stond onder leiding van het dorpshoofd (*tomakaka*) en den landbouwpriester (*siadja*). De schuldigen waren hierbij niet tegenwoordig; er werd ook niets van hen in het water afgedreven.

In Seko had het *ramboe langi* uitvoeriger plaats; maar ook hier is nimmer iemand om bloedschande gedood. Te Pewaneang moesten de

schuldigen een aantal matjes en lappen katoen als boete betalen. De dorpelingen kwamen samen bij de smederij, waar een varken geslacht werd. De tobara' riep de geesten (dehata) aan bij een offerstaak (*patodang*), en hij deed hun de mededeeling, dat men samengekomen was om een schuld (zonde) van zich af te doen. Daarna werd de maaltijd bereid, en at men gezamenlijk; na afloop hiervan werden de gegeven matjes en lappen onder de dorpelingen verdeeld. De schuldigen waren hierbij niet aanwezig; ze baadden zich niet en lieten niets van zich afdrijven. Herhaalden de twee hun misdrijf, dan werd de boete verzwaard, totdat ze tenslotte uit het dorp verwijderd werden.

Wanneer in Wono bloedschande bedreven was, werden de schuldigen naar de rivier geleid, waarheen ook een hond werd gebracht. Het dier werd door middel van een gevorkten boomtak tegen den grond vastgenageld; de overspeler hield hem bij den kop, de overspelige bij de staart vast. De tobara' of een oude van dagen sprak: „Nu laat ik u beiden afdrijven om uw schuld (zonde) weg te doen”. Dan sloeg hij den hond dood. Het incestueuze paar daalde in de rivier af, waarna de hond over de twee heen in de rivier werd geworpen, terwijl de leider uitriep: „Uw vuil (kwaad) heb ik van u afgedaan”. Vervolgens baadden de twee zich in de rivier; geen kleedingstuk werd daarbij afgedreven. Deze plichtigheid heet *mangasoei* „iets met een hond (*asoe*) behandelen”; ook wel *malimi gaoe* „de slechte daad verdrinken”. Bij deze gelegenheid wordt niets geslacht, maar twee dagen later slachten de schuldigen ieder een varken in hun huis, zooals men zegt: om de schuldigen die gedood zijn, weer levend te maken (of levenskracht toe te voeren, *nitoewoe mampasamajai mate*). De schuldigen aten ook van het vleesch van het varken.

37. Aanzoek en voorloopig huwelijk

Goslings vertelt (pag. 81) dat een jongeling een meisje zijn liefde verklaart door haar toe te zingen. Aanvaardt zij zijn liefde dan beantwoordt ze zijn zang (*maole*). Ze wisselen kleine geschenken: de jongeling zendt het meisje een sirihmandje (*sepo*), en het meisje maakt een schaamgordel (*pewo*) voor hem. Gaat de jongeman op reis, dan voorziet zij hem van rijst en tabak, en is de jongeling van de reis teruggekeerd, dan brengt hij geschenken voor haar mee.

Het aanzoek om de hand van het meisje heeft op de overal in Indië gebruikelijke wijze plaats: iemand begeeft zich naar het huis van het meisje met een geschenk van sirih-pinang; wordt dit geschenk aangenomen, dan is de zaak in orde. In Seko is het vaak de vader van den jongen die het aanzoek gaat doen. Bij de To Mangki gaat de jongeman zelf in gezelschap van zijn ouders naar de woning van de geliefde om zijn belangen te bespreken. Wanneer het aanzoek wordt aangenomen, blijft de jongeling daar, en worden de jongelieden dadelijk geacht getrouwd te zijn (*sipobaine*). De eigenlijke huwelijksplechtigheid heeft pas later plaats; soms zijn er al kinderen voordat dit gebeurt (Goslings, 81). Is het huwelijk door anderen in orde gemaakt, dan gaat de jongeman alleen naar het huis van zijn bruid, en brengt

daar niet anders dan een bos hout, waarmee hij zich tot haar echtgenoot verklaart. Het echtpaar eet samen uit één mandje, en de man vervult dadelijk zijn plicht als echtgenoot.

In de hoofdplaats Galoempang heeft de zaak iets omslachtiger plaats. De bruigom wordt door enkele familieleden naar de bruid gebracht (*laoe kebaine* „gaan trouwen”). Men heeft niets bij zich. De leider van het gezelschap kondigt eenvoudig aan: „Wij komen trouwen” (*kami kebaine*). Alleen sirih-pinang wordt uitgewisseld. Daarna gaan allen, ook de bruidegom, terug. Den volgenden dag zendt de bruid eten aan haar bruigom, en dit doet ze drie dagen achtereen. Op zijn beurt bezorgt de bruigom gedurende die dagen brandhout en palmwijn bij zijn bruid, en geeft haar wat kleeën. Na afloop van dezen tijd trekt hij zonder meer bij haar in en blijft er wonen.

Ook in Lemo gaat het op dezelfde wijze toe: zonder eenige plechtigheid gaat de jongeman, vergezeld van een paar vrienden naar het huis van het meisje; hij heeft niets anders bij zich dan een stuk brandhout, dat hij op den haard neerlegt. Er wordt een kleine maaltijd aangericht, waarvoor een hoen wordt geslacht, en het jonge paar eet dan gezamenlijk uit een mandje.

Ook in Seko zien wij hetzelfde. Een ouder familielid brengt den jongeman naar het meisje, en deelt mede dat hij N.N. brengt om met de dochter des huizes te trouwen; een hoen wordt geslacht, waarvan een huiselijke maaltijd wordt aangericht. Het jonge paar krijgt een mandje met rijst vóór zich, waarin een ei overeind staat, en de vader van de bruid zegt: „Dit is het teeken dat gij gehuwd zijt; eet dit met zegen, en ge zult spoedig tot velen worden”. Dit heet *siparape*. De man blijft daar verder als echtgenoot achter. Alleen in geval een *tobara* trouwt, wordt de bruid naar zijn huis gebracht; de bruid giet water over de hand van den bruidegom, en dan eten ze samen uit een mandje rijst en ei.

38. Het huwelijksfeest

Onbepaalden tijd na de voorloopige huwelijksvoltrekking heeft het eigenlijke huwelijksfeest plaats. Sommigen gaven een tijd op van 10 dagen tot 2 maanden; anderen spraken van 3 maanden tot één jaar. Bij de To Mangki heet dit feest *ma'koering* „van een kookpot voorzien”, of *soemomba* „den bruidschat (*somba*) overbrengen”. Dit huwelijksfeest kan zoowel in het huis van de ouders van den man als in dat van de vrouw plaats hebben; dit hangt voor een deel af van de welgesteldheid der partijen. Soms heeft het in beide huizen plaats; in dit geval worden de spijsen tusschen de beide woningen heen en weer gezonden. Wordt het feest in de woning van de vrouw gevierd, dan blijft de bruid daar, en komt de man bij haar inwonen; gebeurt het bij den man, dan trekt de vrouw bij hem in.

Bij deze gelegenheid wordt een buffel, een varken of een hond geslacht. Dit wordt door den *tobara* gedaan, die het jonge paar met het bloed van het dier op het voorhoofd strijkt. Hij legt een offer voor de geesten op een schaal neer boven aan de trap naar het Oosten en roept

ze aan om een lang leven voor het echtpaar te verzoeken, om veel dochters die vaardig zijn in het weven, en om zoons die tobara' kunnen worden.

Ook bij de To Seko heeft het huwelijksfeest 1 of 2 maanden na het samenbrengen van bruid en bruidegom plaats. Dit heet *mokajoe kebahine* „het huwelijk bevestigen”. Wij vinden hier een gebruik terug dat algemeen bij de stammen der West-Toradja's in acht wordt genomen. Bij deze gelegenheid namelijk gaat de bruidegom met enkele familieleden brandhout halen. Ze nemen daarvoor uitsluitend *tahi*-hout. Wanneer de jongeman er toe overgaat de gehakte stukken hout te tellen, steekt hij eerst een *tareang*-stengel (*Bare'e morompa*; *Eleusine indica*) in den grond, en bindt daaraan een *toriang*, een reep foeja, vast. Wanneer het brandhout bij den vader van de jonge vrouw is gebracht, zegt deze hoe het verdeeld moet worden, en hoeveel stukken hout aan de verschillende familieleden moeten worden gebracht. De jonge vrouw maakt veel eten klaar om de houthakkers te onthalen. Enkele dagen daarna heeft het *memala* „halen” plaats, waarbij de man zijn vrouw naar het huis zijner ouders brengt, waar beiden onthaald worden. Bij al deze plechtigheden worden den geesten offers aangeboden (*metoe-dang*, *samaja*).

39. De bruidschat

Bij gelegenheid van het huwelijksfeest wordt ook de bruidschat (*somba*) overgegeven; vandaar dat het huwelijksfeest ook *soemomba* „de bruidschat overbrengen” wordt genoemd. Waarschijnlijk hangt de tijdsduur, die men tusschen het bijeenbrengen van het bruidspaar en de huwelijksvoltrekking laat verlopen, ook af van de omstandigheid of men den bruidschat al dan niet spoedig bijeen heeft. Vooral in het Galoempangsche wordt nogal veel werk van den bruidschat (*somba*) gemaakt. In het Oosten van deze streek (te Baoe) gaf men als bruidschat van een gewoon dorpeling (to *direnge'*) op: 1 kain, 2 stuks ijzer (spee en mes) en 2 varkens, die voor het huwelijksmaal worden geslacht. Een aanzienlijk man (*tomakaka*) moet van 1 tot 4 Rongkongdoeken (*seko mandi*) geven, een of meer schouderdoeken (*lipa*), 1 of meer hoofddoeken (*passapoe*), een spee (*doke*) en een buffel.

Ter hoofdplaats Galoempang wordt de bruidschat naar een aantal „stuks” berekend, wat messen, speerpunten, schopjes of graafijzers kunnen zijn. Dit aantal zoogenaamde *bassi* (Mal. *besi* „ijzer”) is voor kleine lieden 5—10; voor aanzienlijken 30—50, die daaraan nog een Rongkong-doek (*seko mandi*) hebben toe te voegen.

„Wij kennen geen bruidschat”, heeft men mij herhaaldelijk in Seko en in Lemo gezegd. Maar wanneer de man zijn vrouw naar zijn ouderlijke woning heeft overgebracht, geeft hij aan haar en haar ouders allerlei kleeren. Dat dit werkelijk als bruidschat bedoeld is, blijkt uit de verzekering, dat als men zoo niet doet bij het *mekajoe*, dit op de eene of andere wijze op zichzelf of op zijn kinderen gewroken wordt.

Overal bij de drie volkjes van het Karama-gebied gaf men te kennen, dat het evenveel voorkomt dat de man bij zijn vrouw intrekt, als

dat hij haar meeneemt naar zijn ouderlijk huis. Dit hangt af van de afspraak die onderling gemaakt wordt, en het staat ook in verband met de omstandigheid in welk familiehuus meer ruimte is. Alleen in Pewaneang komt het 't meest voor dat de vrouw bij den man intrekt. Vandaar dat er geen gewoonte plaats heeft waarbij de vrouw enkele dagen na de huwelijksluiting op plechtige wijze een bezoek bij de ouders van den man gaat afleggen, zooals men algemeen pleegt te doen bij volken waar de man als regel bij de vrouw inwoont.

Zooals reeds is opgemerkt kan de man slechts met één vrouw tegelijk gehuwd zijn. Men gelooft dat er veel ziekte zal zijn bij menschen, dieren en aanplant, wanneer iemand met twee vrouwen tegelijk zou leven.

Overal treft men enkele ongehuwden aan, maar men verzekerde mij, dat zij uitzonderingen zijn. Er zijn ook enkele mannen die zich geheel als vrouwen aanstellen. Men noemt ze *telo*. Te Pewaneang heeten ze ook *palea bahine*.

40. Eerbied voor schoonouders

Schoonouders heeten in het Galoempangsche en in Lemo *base*. Schoonzoon en schoondochter zijn *manittoe* (Lemo *manintoe*). In Seko duidt men zijn schoonouders met *sira* aan; aangetrouwde kinderen zijn *ana' maniang*. De ouders van den man en van de vrouw noemen elkaar *boelai*.

De eerbied van mannen en vrouwen tegenover hun schoonouders niet alleen, maar ook tegenover hun schoonbroers en schoonzusters, openbaart zich vooral in het niet uitspreken van hun namen. Zoo iets maakt den overtreders van dit voorschrift automatisch ziek; dit heet *matipoki* of *masoekoei* (*boesoeng*), „men haalt er een vloek door over zich”. De schoonzoon mag niet samen met zijn schoonmoeder eten; hij mag niet op de plaats van zijn schoonvader gaan zitten, of diens kleeren gebruiken.

Wanneer iemand zonder erg een van de verboden namen heeft genoemd, is het voldoende zijn misslag tegenover die persoon te bekenen om de vloek van zich af te wenden. Gewoonlijk laat men deze bekentenis gepaard gaan met het aanbieden van een hoen, of een mandje rijst, waarop een ei is geplaatst.

41. Echtscheiding

Wanneer een echtpaar van elkaar wil scheiden, zonder dat een fout is begaan, moet worden uitgemaakt van wie de scheiding uitgaat. Wil de vrouw van den man af zijn, dan moet zij den bruidschat (*somba*) teruggeven en bovendien een boete, *bala haine* „afscheiding van de vrouw”, betalen. Als de man nog op zijn vrouw gesteld is, zal hij haar een buffel geven om haar te bewegen hem bij zich te houden. Dit geschenk heet in Lemo *penambo* „loon”. Is het de man die zijn vrouw „wegwerpt”, dan moet hij haar een boete betalen.

Dikwijls wordt als boete bij echtscheiding een buffel geëischt. Bovendien neemt de man in het eerste geval alles mee wat de echtelieden tijdens hun huwelijk hebben verworven, tenzij de man kleine

kinderen bij de moeder achterlaat; dan laat hij alles bij de moeder voor de opvoeding van de kinderen. In het tweede geval trekt de vrouw het gemeenschappelijk eigendom aan zich.

Veelal wordt, wanneer men van elkaar afgaat, een mes, een wiesdijzer of een lanspunt als teeken gegeven. Dit ijzer draagt den naam van *parisona*.

In Seko geldt dezelfde regel als boven vermeld is van de To Mangki. De boete die de vrouw moet geven als zij den man „wegwerpt”, of de man als hij de vrouw zonder geldige reden verlaat, draagt hier den naam van *peholi* „om hem (haar) te doen omkeeren”. In het eerste geval doet de man nog een poging om de vrouw tot andere gedachten te brengen door haar een mat en een doek te geven. Dit heet *pentana*.

Ten aanzien van de kinderen geldt als regel dat ze, als ze nog klein zijn, bij de moeder blijven; zijn de kinderen groot, dan doen ze zelf de keus, of ze bij den vader dan wel bij de moeder willen blijven.

Echtscheidingen komen naar het getuigenis der menschen veel in het stroomgebied van de Karama voor. Wanneer de gescheiden man en vrouw later tot elkaar terug willen keeren, is dit overal mogelijk. De boete die bij de scheiding gegeven is, wordt dan niet terug gegeven, maar de man geef zijn vrouw een geschenk, dat in Seko den naam draagt van *popangoele* „voor het terugkeeren”, en dat bestaat uit een stuk katoen, een geikatte doek, een vischvijver en dergelijke.

42. Overspel

Overspel plegen heet bij de To Mangki en To Lemo *sialai bainena taoe* „eens anders vrouw nemen”. Ik hoorde overspel ook *parakkoan* „wat men naar beneden doet gaan” noemen. Vroeger werden overspelers wel gedood wanneer zij op heeterdaad werden betrapt. Wanneer echter de tobara' of de tomakaka de zaak te weten kwam, voordat de beleedigde echtgenoot zelf recht kon doen, werden de overspelers beboet. Deze boete is niet zoo hoog als wij elders op Midden-Celebes aantreffen. Onder welgestelde lieden had de overspeler twee buffels of een buffel en een stuk wit katoen te betalen; voor eenvoudige dorpeelingen kwam men niet boven wat katoenen goederen uit. Deze boete draagt in het Galoempangsche den naam van *bala bainena taoe* „heining van eens andermans vrouw”, vermoedelijk om haar te vrijwaren gedood te worden. Te Beroppa (Lemo) spreekt men van *indan lembang* „landsschuld”. Ook had de overspelige vrouw een boete te betalen aan de echtgenoot van den overspeler. Welke boeten ook betaald werden, de overspeler moest er altijd een varken bij geven, dat dan in zijn plaats werd gedood; van het vleesch werd een maaltijd aangericht.

In Seko heet overspel bedrijven *malaha*. Ook hier is het voorgekomen dat de overspeler gedood werd (de overspelige vrouw werd niet gedood), maar men vertelde er bij, dat dit kwam omdat de tobara' niet flink genoeg had gesproken. Wanneer de overspeler merkte dat zijn daad bekend was geworden, bracht hij gauw wat katoenen goederen bijeen, en legde die vóór het woonvertrek van den beleedigten

echtgenoot neer. Dit heet *rindi lambe* „lange wand”, die hem van een gewelddaad moest afhouden. Was deze *rindi lambe* gegeven, dan mocht de overspeler niet meer gedood worden. Daarna gaf hij dan nog een buffel, die *perampa* „voor het rooven (van de vrouw)” heet.

Gewoonlijk volgt scheiding van den beleedigden echtgenoot van zijn overspelige vrouw, die hem dan als de schuldige boete (*peholi*) moet geven.

Ook in Seko wordt een varken in het dorp geslacht om de misdaad uit te wisschen. In Wono doet men dit een eind buiten het dorp; het vleesch van dit dier wordt niet tot een maaltijd bereid, maar men laat het onaangeroerd liggen. Men gelooft dat het bedrijven van overspel dezelfde funeste gevolgen heeft als het plegen van bloedschande: o.m. zullen hierdoor scharen van muizen en ander ongedierte over het gewas worden gebracht. Wanneer de gemoederen tot rust zijn gekomen, en geen echtscheiding is gevolgd, wordt zoowel in het gezin van den overspeler als in dat van de overspelige een varken geslacht, met welks bloed de leden van het gezin in de hartskuil en op het voorhoofd worden aangestroken. Van deze plechtigheid, die moet dienen om de betrokkenen te vrijwaren voor de uitwerking van het bedreven kwaad, zegt men: *boererei rapoe'na, hata ngkalena* „zijn haar en zijn lichaam reinigen”.

43. Erfrecht

Van het erfrecht is niet veel te zeggen. Van het erfgoed, overal *mana'* genoemd, krijgen in het Galoempangsche en in Seko de dochters een grooter deel dan de zoons, en dit wordt gerechtvaardigd met de opmerking: Jongens kunnen voor zichzelf het noodige zoeken; dat kunnen meisjes niet. Wanneer het erfgoed onverdeeld blijft, is het vaak, maar niet altijd, een der zoons die het beheert.

VI. ZWANGERSCHAP EN GEBOORTE

44. Het verlangen naar kinderen

De bewoners van het stroomgebied van de Karama zijn zeer gesteld op het bezit van kinderen, zoodat de kinderloosheid (*tamanang*) van de vrouw vaak aanleiding is dat de man van haar scheidt, of er een tweede vrouw bijneemt. Ieder middel waarvan beweerd wordt dat het zwangerschap bewerkt, wordt door onvruchtbare vrouwen aangewend om haar wensch vervuld te krijgen. Te Beroppa (Lemo) bindt zulk een vrouw kruisgewijs garen over de borst, onder de oksels door, en daarna wordt het lichaam met geurige *sa'koe*-wortel (*Kaempferia rotunda*) ingewreven. Wanneer ze daarna een kind krijgt, wordt een klein offerfeest aangericht.

Een sterke voorkeur voor zoons of voor dochters heb ik niet kunnen ontdekken. Men wendt wel middelen aan om een zoon te krijgen als men tot nu toe alleen dochters heeft ter wereld gebracht. Een van de middelen daartoe is, dat de vrouw steeds *sarao*- en *sirih*-vruchten in haar saroeng geknoopt op den buik draagt (de *sarao* is een boom,

waarvan de nootjes bij wijze van pinang gepruimd worden). Wenscht een vrouw die niet anders dan zoons heeft een dochter, dan vraagt ze aan een moeder van veel dochters om telkens uit haar sirihtasch te mogen pruimen.

45. Verboden tijdens de zwangerschap

Evenals alle andere volken in den Indischen Archipel meenen de bewoners van het stroomgebied van de Karama, dat allerlei handelingen van de aanstaande ouders zoowel ten goede als ten kwade invloed uitoefenen op het te verwekken kind, een invloed, die zoowel op de ongeboren vrucht inwerkt, als op de wijze, waarop deze ter wereld zal komen. Daarom ontvangen jonge vrouwen die voor de eerste maal zwanger worden, van grootouders en tantes allerlei raadgevingen hoe ze hebben te handelen, en waarvoor ze zich in acht hebben te nemen. Zoo moeten ze vele dingen vermijden waarvan men door sympathetische werking een langdurigen en zwaren partus verwacht. De zwangere vrouw moet daarom nooit in de deuropening of op een drempel (Gal. *appang*, Sa'd. *ampang*) gaan zitten; de trap af- of opgaande moet ze niet halverwege omkeeren; als ze haar mand op den rug draagt, moet ze de zeelen niet over de schouders, maar over het voorhoofd leggen. Begrijpelijk ook is dat ze die mand, zoodra ze thuisgekomen is, dadelijk leeg moet maken.

De meeningen verschillen of het de zwangere vrouw veroorloofd is te naaien; in sommige dorpen zegt men van wèl, in andere van niet; in Wono (Seko) zei men dat ze wel mag naaien, maar niet een kledingstuk af mag maken. Ze zal zich ook een moeilijke bevalling op den hals halen als ze op een steen of een rijstblok gaat zitten; als ze in huis plaats neemt met den rug naar het vuur; als ze ter garnalenvangst gaat of garnalen eet (dit laatste brengt men in verband met het ongedurig heen en weer zwemmen van deze diertjes: het kind zal niet rechtstreeks en zoo spoedig mogelijk ter wereld komen).

Ook wat betreft hetgeen ze eet heeft de zwangere vrouw zich in acht te nemen; ze moet gedurende haar zwangerschap geen kokos eten, want hierdoor zou het kind met veel slijm bedekt zijn bij de geboorte; het eten van Colocasia is af te raden, want deze aardvrucht gaat spoedig tot bederf over, zoodat het kind weleens dood ter wereld kon komen. Om dezelfde reden moet ze zich ook onthouden van het vleesch van gestorven dieren. Een miskraam zou weleens kunnen volgen, wanneer zij den vinger in het gat van het mortier stak waarin Spaansche peper fijn gewreven wordt; of als zij de hand in een kookpot stak om daaruit te eten.

De aanstaande vader heeft zich eveneens voor verschillende dingen in acht te nemen wanneer hij de bevalling van zijn vrouw niet ten kwade wil beïnvloeden: hij moet zich gedurende haar zwangerschap het haar niet laten snijden; hij moet zijn mes niet in het handvat vastlijmen; hij moet geen gaten stoppen die in de waterleiding naar zijn sawah mochten zijn ontstaan. Door andere handelingen zou hij een miskraam doen ontstaan, b.v. als hij de schotten in een bamboe doorstootte om

deze als waterkoker te gebruiken; of wanneer een ander dan hijzelf zijn kalkbus opende.

Ook andere personen kunnen op de bevalling invloed uitoefenen, b.v. door achter een zwangere vrouw om te loopen; sommigen beweren, dat hij hierdoor de vrouw een zware bevalling bezorgt; anderen zeggen, dat hij zichzelf hiermee kwaad doet, want zoodra de weeën van de vrouw beginnen, zal die persoon dezelfde krampen in zijn lijf waarnemen.

Een plechtigheid om een voorspoedige bevalling te bevorderen, heeft gedurende den tijd van de zwangerschap niet plaats.

De bij andere volken zoo gevreesde pontianak of kraamvrouwenziel is bij de bewoners van dit gebied niet bekend. Sommigen zeiden den naam weleens gehoord te hebben, maar niet te weten wat het was.

46. Een zware bevalling

Wanneer de partus niet voorspoedig verloopt, gaan de aanstaande ouders na of zij iets gedaan hebben waardoor de bevalling ongunstig beïnvloed zou kunnen zijn. Als de man zich b.v. herinnert dat hij een handvat aan een mes heeft gezet, dan haalt hij dit er weer af. Maar gewoonlijk denkt men in zoo'n geval aan tegenwerking van de geesten (dewata, dehata), en doet men in het Galoempangsche een gelofte om een offerfeest te vieren als alles goed is afgelopen. Dit heet *samajai* (Sa'd. *samaai*, zie 'Tae'-wdbk. op *samaa*). Goslings vertelt (pag. 76, 77), dat wanneer de bevalling begint, een pak wordt gemaakt van een opgevouwen geikatten doek (*seko mandi*), een met oude kralen versierd sirihmandje (*sepo eno toea*), wat garen, een lap rood katoen (*kasaidja* of *kasaeda*), en een baadje of kain; dit pak wordt omwikkeld met een buikband (*kamandang*).

„Dit pak wordt boven de legerstede van de barende vrouw gehangen, alwaar meestal ook reeds drie katoepat (in blad verpakte rijst) en drie hard gekookte eieren zijn opgehangen. Wanneer nu de partus lang duurt, wordt de *to saloe kada* geroepen, d.i. iemand die gewend is de goden aan te roepen, en hun offeranden aan te bieden. Deze neemt het pasgenoemde pak weg, en legt het op een koperen bord (*doelang*), waarbij hij nog wat katoen (*bosok*), een hakmes en een scherf van een ijzeren pan (*pamadak*) voegt. Tevens wordt op dit bord het loon voor den aanroeper gelegd. Nadat hij het bord op een rijstwan heeft geplaatst, neemt hij de genoemde voorwerpen die er op liggen een voor een in de hand, en spreekt ze toe, alsof hij tegenover de geesten (dewata) stond. Hierbij wordt dan ook gewoonlijk de gelofte gedaan dat men later een varken of een buffel zal slachten. De *to saloe kada* maakt de aanroeping gewoonlijk zóó lang, dat de vrouw intusschen bevallen is”, vertelt Goslings.

Mij werd verteld dat deze aanroeping gedaan wordt door den *tobara'*, die daartoe een offer neerlegt op een offerrekje dat aan de oostzijde van de woning is aangebracht. Wanneer later de gelofte wordt ingelost, worden moeder en kind met bloed van het geslachte dier aangestroken.

Ook in Lemo en in Seko worden de geesten aangeroepen, en wordt hun vergeving gevraagd voor een mogelijke adatovertreiding. In Wono (Seko) legt de grootmoeder van het te verwachten kind een regenmat (*boroeng*) naast de aanstaande moeder neer en plaatst daarop sirih-pinang, een vrouwenrok en een hakmes; daarbij zegt ze: „Als ik iets gesproken heb, dat verkeerd was, hier bied ik sirih-pinang aan om het weer goed te maken. Wanneer het een jongen is (die geboren zal worden), hier is zijn hakmes; als het een meisje is, hier is haar rok (*saroeng*)”. De gewoonte om den aanstaanden wereldburger naar buiten te lokken met het aanbieden van kleedingstukken wordt voor beide geslachten ook in het Galoempangsche toegepast.

Wanneer men zich bedenkt dat de moeilijke bevalling het gevolg kan zijn van de omstandigheid, dat de aanstaande moeder of vader met een ander in onmin leeft ten gevolge van een twist, dan wordt die persoon geroepen en de zaak wordt tusschen hen in orde gemaakt. Te Wono houden de twee daarbij een kom met rijst, waarin een ei is gezet, vast. Een oude van dagen spreekt de goden (*dehata*) toe, en brengt de schuld die de in onmin levenden aankleeft, op het ei over. Men verwacht dat daarna het kind voorspoedig ter wereld zal komen.

Enkele dagen (van 3 tot 10) na de bevalling moet de gelofte worden ingelost. Ook in geval de kraamvrouw of het kind (of beiden) sterven, moet de offerplechtigheid plaats hebben. Men noemt dit dan *samajai bosi* „bedorven offerplechtigheid”.

47. Wijzen van geboren worden

De vrouw brengt haar kind zittende ter wereld, terwijl ze zich aan een doek vasthoudt, die aan een der daksparren is vastgemaakt. In Seko wordt daarvoor het liefst de lendengordel van man of vader gebruikt. Algemeen is men van gedachte dat wanneer een kind in voetligging geboren wordt, het niet lang zal leven; zoo iets wordt in het Galoempangsche *moparita* „onheilspellend” genoemd. In voetligging ter wereld komen heet bij de To Mangki *soewoe soele* „omgekeerd te voorschijn komen”; in Lemo *soesoele* van *soele* „terugkeeren”; in Wono: *oeloe ereng*. Wanneer het kind in leven blijft, schrijft men het de kracht toe om ziekten of onheil tot omkeeren, tot wijken te brengen. Daarom laat men zoo iemand in Beroppa om een akker heen loopen, waarvan het gewas door ziekte is aangetast.

Wordt het kind in hoofdligging geboren, dan maakt het nog verschil of het gelaat daarbij naar boven of naar beneden is gekeerd. Het laatste is ongunstig. Te Baoe zegt men van een jongen, dien dit overkomt: „Hij ziet toe op het maken van het vlechtsel om het handvat van zijn mes”; van een meisje: „Zij kijkt neer op haar weefgetouw”. Maar welke beteekenis deze uitdrukkingen voor het leven van de kinderen hebben wist men niet te zeggen. In Wono noemt men dit *sikeboi*; zoo'n kind zal niet lang leven, meent men.

Onverdeeld als gunstig wordt het aangemerkt indien het kind met den helm wordt geboren. Bij de To Mangki wordt dit *ma'alamboesan* genoemd; de helm wordt aan de Beneden-Karama ook wel *koelam-*

boena, „het gordijn” genoemd. Te Beroppa heet de helm *sapoe'na*, en te Pewaneang *pebokoena*, welke beide woorden „het omhulsel” betee-
kenen. Te Wono zegt men van een kind dat met den helm geboren
wordt: *mepoto*. Zoo'n kind zal later veel voorspoed in 't leven hebben.
De helm wordt gedroogd en als talisman bewaard.

48. Navelstreng en nageboorte

De behandeling van de navelstreng (Gal. *lolo*) en van de nage-
boorte (Gal., Lemo *tarwoeni*; ter hoofdplaats Galempang ook *taoni*;
Seko *tahoemi*) is in het geheele Karama-gebied nagenoeg dezelfde.
Nergens wordt de navelstreng afgebonden voordat ze wordt doorge-
seden, met uitzondering van de hoofdplaats Galempang, waar de
streng eenmaal met garen wordt afgebonden. De streng wordt naar het
kind toe gemasseerd om het bloed er uit te verwijderen. Soms klemt
men haar aan de zijde van het kind wel tusschen twee stukjes hout,
en snijdt haar daarlangs af. Soms wordt een leeg maïskolf als onder-
legsel gebruikt, maar gewoonlijk wordt zij op den vinger gesteund door-
gesneden. Het liefst laat men dit doen door een vrouw die nog geen
kind door den dood heeft verloren. Zij doet dit met een bamboe-
splinter, die van een van de daksparen in opwaartsche beweging is
afgesneden. Indien de splinter in neerwaartsche richting werd afge-
sneden zou het kind geen lang leven hebben. Zoo'n bamboe-mes heet
in het Galempangsche en Lemo *billa'*, in Seko *hilang*.

De nageboorte doet men in een mandje, dat van *toejoe* (Bar. *tioe*;
Cyperus sp.) is gevlochten; in Seko gebruikt men hiervoor een aarden
kookpot. Dit mandje of deze pot wordt opzij van of onder de woning
begraven. Soms legt men er een grooten steen op om te voorkomen,
dat honden of varkens de placenta opgraven. Ze wordt nooit in een
boom opgehangen; men meent, dat het kind hierdoor ziek zou worden.
Alleen de hoofdplaats Galempang maakt op dezen regel een uitzon-
dering, want hier wordt de nageboorte wel in een boom opgehangen.

Degeen die de nageboorte wegbrengt (in Seko is het altijd een man
die dit doet, gewoonlijk de vader van het kind), moet al zijn aandacht
op dit werk concentreeren: hij mag niet rechts of links kijken maar
moet recht vooruit zien; op dezen gang mag hij niemand tegenkomen,
niet tegen iets stooten. Al deze dingen zouden het leven van het kind
nadeelig beïnvloeden; van het naar links en rechts kijken zou het
scheel gaan zien. Daarom omhult de drager van de nageboorte het
hoofd meestal met een doek, opdat zijn aandacht door niets wordt
afgeleid. — Het stukje navelstreng, dat na enkele dagen van het kind
afvalt, wordt zorgvuldig bewaard.

49. Doodgeboren

Het lijkje van een doodgeborene wordt in een kookpot onder het
huis begraven; daarom heet het *to perikori* „die in een kookpot ge-
daan is”. Heeft het kind enkele dagen geleefd (te Baoe zei men:
wanneer het zoolang heeft geleefd, dat het heeft gelachen), dan doet
men het in een kleine kist (*loemoen*). Wanneer het een ouderpaar
meermalen overkomen is dat hun kind doodgeboren wordt of kort

na de geboorte sterft, dan neemt het weleens het kind van een ander als het zijne aan, in de hoop dat dan later hun eigen kind in 't leven zal blijven.

Wanneer een kind sprekend op vader of moeder lijkt, noemt men dit *sitoela* (Gal.), d.w.z. dat die twee elkaar nadeelig beïnvloeden: de zwakste van de twee zal dan spoedig sterven. Een of ander middel om dit te voorkomen wist men mij niet te noemen.

50. Dood van de kraamvrouw

Wanneer een vrouw in het kraambed sterft, wordt zij op dezelfde wijze begraven als andere dooden. Nergens in het Karama-gebied bestaat het geloof dat men bij zooveel volken in Indië aantreft, dat de ziel van de overleden kraamvrouw een booze geest zou worden, die aangeduid wordt met den naam van *pontianak*. Enkelen hebben dit woord weleens gehoord, maar ze weten niet wat er mee wordt aangeduid. Vrouwen die nog moeder hopen te worden, zullen echter zoo'n sterfhuis vermijden. Nog minder zullen ze eten van het dier dat bij gelegenheid van de begrafenis geslacht is, uit vrees dat haar hetzelfde lot zal overkomen wanneer haar ure daar is.

51. Tweelingen

Tweelingen (Gal., Lemo *rindoe*, Seko *rapi*) zijn niet gewenscht, niet alleen om de meerdere zorg die zoo'n zegen met zich brengt, maar vooral omdat men in zoo'n gebeurtenis iets onheilspellends ziet. Vooral is dit het geval wanneer de kinderen van verschillend geslacht zijn. Er moet dan een offerplechtigheid gehouden worden, die ook plaats heeft wanneer bloedschande is gepleegd, om het kwaad weg te doen. De moeder mag dan niet beide kinderen zoogen, maar een er van wordt aan een familielid ter opvoeding gegeven. De pleegmoeder beschouwt dit kind dan geheel als het hare. Zijn de beide kinderen van hetzelfde geslacht, dan heeft men er niet zoo'n vrees voor, en houdt de moeder ze zoo mogelijk beiden bij zich. Van een jongens-tweeling gelooft men dat ze dappere mannen zullen worden.

Bij mijn bezoek aan Seko in 1919 teekende ik op dat de toenmaals ongeveer 55 jarige tobara' Tabareng slechts twee gevallen van tweelingen in zijn dorp Wono had meegemaakt. Van drielingen hadden alle To Seko die ik er naar vroeg nimmer gehoord.

52. Behandeling van de kraamvrouw

De kraamvrouw wordt met lauw water gewasschen. Het water moet warm zijn, omdat men meent dat door de warmte de wonden die de kraamvrouw door de bevalling inwendig gekregen heeft, spoedig zullen opdrogen, d.i. genezen. Om dit proces te bevorderen worden hier en daar wel gedroogde pisangbladeren met het waschwater samengekookt.

Goslings (pag. 78) beschrijft een plechtigheid die een paar dagen na de bevalling plaats heeft, en die blijkbaar dienen moet om den levensgeest van de kraamvrouw te versterken, en alle invloeden die haar kwaad zouden kunnen doen te verwijderen. Een hoen wordt

geslacht en daarvan wordt offerspijs (*kande dewata*) bereid. Deze offerspijs wordt op een rijstwan gelegd, waarop ook het pak wordt geplaatst dat men tijdens den partus boven het hoofd van de vrouw heeft gehangen. De wan wordt dan naar de kraamvrouw gebracht, waarbij wat *kandoe*-hout bij wijze van wierook in een potscherf wordt gebrand. De vrouw die dit doet roept „koro! koro!”, en strooit wat rijst in 't rond. Deze handeling heet *nakorai* „hij roept” (Sa'd. *gora*). Zeer waarschijnlijk is het de levensgeest van de vrouw die geroepen wordt. Dan neemt de vrouw met de linkerhand den halsketting (*semben*, een gouden ketting, van Kaili afkomstig), en een mesje. Met de rechter plaatst ze de scherf met de kandoe onder de legerstede van de kraamvrouw. Dan houdt ze de palm van die hand in den rook van het smeulende hout, en legt die hand onder het prevelen van eenige zinnen op het voorhoofd van de kraamvrouw, daarna op haar borst, en vervolgens op de hoofden van de aanwezigen. Dan wordt ongepelde rijst over de vrouw gestrooid, terwijl men veeren van het geslachte hoen en de bladeren van *tallang* (een dunne bamboesoort) uit het venster werpt. De bedoeling hiervan is, dat op dezelfde wijze ziekte en onheil weg zullen vliegen. Met het bloed van het varken of den buffel, die men hierbij slacht, worden de kraamvrouw en de aanwezigen aangestipt (Gal. *itoding*). Van het vleesch van den linkervoorpoot en de lever van het varken worden 35 kleine pakjes gemaakt, en op de bladescheede van een sagopalm gelegd als een spijsoffer aan de geesten.

De gewoonte, die bij vele Indische volken bestaat, dat de kraamvrouw zich gedurende een bepaald aantal dagen bij een vuur moet warmen, is in het Karama-gebied niet voorgeschreven. Als de kraamvrouw zich door bloedverlies koud voelt, en behoefte heeft aan warmte, zal ze zich warmen. Voelt ze deze behoefte niet, dan laat ze het na (in Wono heet dit warmen *maninoe*, in Pewaneang *memoendi*).

53. Bezoek aan de pasgeborene

Aan de kraamvrouw en haar kind wordt spoedig na de bevalling door bloedverwanten en vrienden een bezoek gebracht (te Pewaneang heet dit *makalebai ngkeana*; te Wono *mangkele ngkiana*). Mannen brengen brandhout, en vrouwen dragen water aan om het kind te baden. Ook worden kleine geschenken van rijst, sirih-pinang en dergelijke gegeven.

Wanneer het kind een eersteling is, schenken de ouders van den vader een doek aan de moeder van de kleine, om er het kind in te dragen. Dit geschenk wordt bij de later geboren kinderen herhaald, als men over de middelen daartoe beschikt, maar verplicht is men hiertoe niet.

54. Zoogen

Men maakt er zich voornamelijk bezorgd over of de moeder wel voedsel genoeg voor haar kind zal hebben en vooral met het oog hierop moet de kraamvrouw zich voor enkele dingen in acht nemen. Het belangrijkste daarvan is dat ze geen maïs roostert of eet, geen verse bladeren boven het vuur verwarmt om ze soepel te maken; dit zou

ten gevolge hebben dat de borsten geen melk meer gaven. Minder begrijpelijk is dat de kraamvrouw in Seko uit vrees hiervoor ook geen suikerriet mag kauwen, en den waterrijken stam van pisang (*tiha*) niet mag eten. Het eten van Colocasia (*Seko baba'*, Gal. *oepe*) is haar verboden, omdat deze plant jeuk verwekt.

Blijkt de moeder werkelijk geen voedsel voor haar kind te hebben, dan tracht men dit op allerlei wijzen op te wekken. Algemeen wordt voor heilzaam gehouden het drinken van sterk gekruide rijstsoep; de borsten worden met allerlei kruiden gewreven en beklopt. Hiervoor wordt in het Galoempangsche veel de *lepoejang* gebruikt, een in het wild groeiende plant. In Lemo geeft men degeen die de borsten bewerkt, een ijzeren voorwerp als loon. In Seko wordt als een uitstekend middel om zog op te wekken het eten van bamboespruiten (*raboe*) aanbevolen. Wordt het kind door een familielid gezoogd, dan ontvangt deze vrouw daarvoor geen loon. Of de vader van het kind zegt tot de zoogmoeder: „Als het kind blijft leven, maak het dan tot uw kind”, d.w.z. vraag dan allerlei diensten van hem. Te Wono wordt aan de vrouw die een kind zoogt waarvan de moeder in het kraambed gestorven is, behalve een geschenk nog een handvol rijststof (*ahang*) gegeven. Met welke bedoeling dit gedaan wordt, wist men mij niet te zeggen.

55. De wieg

In het geheele Karama-gebied wordt geen gebruik gemaakt van een wieg. Men zei dat het *matipo* was dit te doen, d.w.z. dat men zich hierdoor onheil op den hals zou halen. Een uitzondering op dezen regel vormt weer de hoofdplaats Galoempang, waar men wel een wieg gebruikt. Deze is op dezelfde manier gemaakt als overal elders op Celebes, waar zoo'n meubel in gebruik is: een langwerpig bakje is aan een paar lussen opgehangen aan een veerkrachtige lat (*patokesan poë*), waaraan het op en neer bewogen kan worden; zulk wiegen heet *moon-do*. Terwijl men de wieg maakt, mag niet worden gepraat, want dan zou het kind veel huilen. De wieg wordt gemaakt van hout of van de bladstelen (*koemba*) van den sagoboom; de wanden mogen niet van bamboe zijn. Is de wieg gereed, dan wordt ze aangestroken met het bloed dat uit den afgesneden kam van een haan driipt.

Eerst een dag of tien (of langer) na de geboorte mag het kind in de wieg worden gelegd. Wanneer het kind niet in de wieg ligt, moet men deze niet in beweging brengen, want dan zou het kind veel huilen. Een doek wordt om de wieg gehangen om de zuigeling voor muskietensteken te beveiligen.

56. Het kind wordt naar beneden gebracht

Enkele dagen na de geboorte wordt het kind naar beneden gebracht. In de eene plaats zegt men drie dagen, in een andere vijf, in weer een ander dorp wordt de tijd hiervoor aangewezen met: als het stukje navelstreng van het kind is afgevallen. In de hoofdplaats Galoempang wacht men er van 10 tot 30 dagen mee.

Aan de Beneden-Karama en in Lemo heet het: *ipopekesi litak*,
N. A. G., LIX.

den grond laten betreden. Men strijkt dan met dorens langs de voetzolen en het lijf van de zuigeling, opdat de dorens het later niet zullen schrammen. Is men daarna weer met het kind in huis geklommen, dan wordt een hoen geslacht, waarvan offerspijs wordt gemaakt, dat den geesten wordt aangeboden met de woorden: „Eet deze kippenlever en maakt dat het kind niet ziek wordt, en lang leeft”.

Goslings vertelt (pag. 80), dat het kind pas op veel lateren leeftijd naar beneden wordt gebracht, nl. als het één jaar is, „dan veegt de moeder met een bezem van rijstaren de plek waar het kind voor het eerst zal worden neergezet schoon, en strijkt dan met denzelfden bezem over de voetzolen van het kind, daarbij de hoop uitsprekende, dat het kind in zijn leven een even gelijken en gladden weg mag gaan. Dit heet *ipeka toeneji*”.

Ter hoofdplaats Galoempang vertelde men mij het volgende: Wanneer voor de bevalling een gelofte is gedaan (*samajai*), wordt deze enkele dagen na de geboorte ingelost. Dan slacht een broer of een ander familielid van den vader van de pas geborene een hoen, bereidt dit en brengt het naar diens huis. Dit heet *panawa*; het is geen offer, en er wordt ook geen offerspijs van gemaakt. Als het kind een maand of wat ouder is, zorgt een broer van den vader of van de moeder voor tien tot twintig pakjes (*kotoepa*) rijst en wat lappen katoen. Dan wordt de zuigeling door een tante of een ander familielid naar beneden gebracht. Ze smeert de kleine wat aarde op het voorhoofd, en spreekt daarbij: „Dit is je land, dat je betreedt”. Daarna wordt het kind in het huis van den oom gebracht die de pakjes rijst heeft klaargemaakt en drukt deze een hakmes in het handje van de kleine en zegt daarbij: „Moge je even hard (sterk) zijn als dit ijzer”. Vervolgens wordt het kind samen met de pakjes rijst en de lappen naar zijn eigen huis teruggebracht. Dit heet *ikatopoesin*.

In Beroppa gaat men op dezelfde wijze te werk: als het kind op den grond is neergezet wordt wat aarde in den hartskuil en aan de voetzolen van de zuigeling gewreven; en als het teruggebracht is, wordt een hoen geslacht en een huiselijk offermaal aangericht.

In Seko gebeurt het op gelijke wijze: De moeder brengt het kind naar beneden (*nieloe*) en laat haar kind even op den grond staan, waarbij een ander het voetje tweemaal op de aarde klopt. De moeder raapt het een of ander van den grond op, en laat dit langs het lijfje van het kind rollen. Dit moet voorkomen dat de kleine later van de trap zal vallen, of zal schrikken (stuipen krijgen). Ook wordt het dan wel met koud water overgoten. Ze spreekt het toe: „Je komt nu op den grond; geenerlei kwaad zal je overkomen, want wij hebben aan de geesten (dehata) om zegen gevraagd”. Van het hoen dat geslacht wordt als het kind weer in huis is gebracht, worden de galblaas en het hart onderzocht. Wijzen deze niet op geluk en voorspoed, dan wordt een ander hoen gedood. Met het bloed er van worden moeder en kind aangestroken, en van het vleesch wordt offerspijs gemaakt. Dit heet *morappoeng*.

Wanneer het kind later voor de eerste maal over een groote rivier

wordt gebracht, druk men het in het Galoempangsche een steen van de bedding in de hand. In Seko neemt de moeder in zoo'n geval een *tariang*- (*Eleusine indica*) of een *rea*-rietstengel, maakt er een knoop in en legt hem dan op den oever neer. Ze zegt zoo te doen *naporampoeng anak tio* „om het kind bijeen te brengen”, namelijk samen te binden met zijn levensgeest, opdat de laatste niet worde weggevoerd door het water. Zoo doet de moeder ook als ze voor de eerste maal met de kleine een ander dorp bezoekt.

57. Haarsnijden

Wanneer het kind al wat grooter is (sommigen geven op: als het kripen kan, anderen: als het begint te loopen, weer anderen: als het haar zoo lang is, dat het over de oogen komt), wordt het hoofdhaar gesneden. Na afloop daarvan wordt overal aan het kind rijst met ei te eten gegeven. In Seko heet dit: *nipasonoi kinandena* „het kind zijn rijst toeschuiven”. Het afgesneden haar wordt in een boom gelegd (Beroppa, Seko), of in het gras geworpen (Galoempang).

58. Melktanden

Wat het uitkomen der melktanden betreft, schijnt men alleen in de hoofdplaats Galoempang beteekenis te hechten aan de omstandigheid of de eerste tand aan de boven- dan wel aan de onderkaak uitkomt. Bij jongens ziet men ze 't liefst het eerst aan de boven-, bij meisjes aan de onderkaak verschijnen. De melktanden worden dikwijls zonder meer weggeworpen. Soms stopt men ze in gaatjes van den wand van de woning; of men drijft ze in den rand van het stampblok, „opdat het 't kind welga”.

59. Moedervlekjes

Aan kleine vlekjes in de huid (Gal. *tai lali* „vliegendrek”; Seko *ila-ila*) wordt beteekenis gehecht. Vooral als zoo'n vlekje zich in de handpalm vertoont, voorzegt dit dat het kind later rijk zal worden. Vlekjes op het voorhoofd, op de schouders, en in den hartskuil beloven ook veel goeds. Een vlekje onder de oogen daarentegen voorspelt veel verdriet aan het kind, want dan zal het veel tranen storten.

60. Brandwonden

Algemeen is ook de gewoonte dat jongens zich brandwonden op den bovenarm aanbrengen, die als ze genezen zijn litteekens achterlaten. Deze gewoonte heet *ma'baroek*, naar de *baroek*, de op den suikerpalm groeiende zwam, waarmee de operatie wordt verricht. De zwam wordt namelijk op den arm gekleefd en aangestoken. Op de vraag welke beteekenis men aan dit gebruik hecht, wordt meestal geantwoord dat de jongens zoo doen om te toonen dat ze pijn kunnen verdragen. Hier en daar geeft men ook als reden op: opdat ze later, in de wildernis loopende, niet zullen verdwalen.

61. Naamgeving

Het duurt soms geruimen tijd voordat het kind een naam krijgt. Hierover valt alleen op te merken, dat men het nimmer den naam van

een voorouder geeft. Zoolang het kind geen naam heeft, worden jongens geroepen en aangesproken met woorden als *oeto*, *tato'*, *bato'*, woorden die weer te geven zijn met „jongetje”. Meisjes heeten in het Galoempangsche *lai-lai*. Men kent hier ook de gewoonte om de ouders naar hun kinderen te noemen: Laka of Ambe Pangadaran „Vader van P.”. Deze tecnonymische naam heet in het Galoempangsche *pekamberana*.

62. Besnijdenis

In het geheele stroomgebied van de Karama worden de jongens niet besneden (zie ook Goslings, pag. 80). Alleen de dorpen Beroppa en Pewaneang maken hierop een uitzondering. Vermoedelijk heeft Pewaneang deze gewoonte van Beroppa overgenomen, want noch in Lodang, noch in Wono doet men het. Besnijden heet *tile*. Waar men het doet, wordt een houtje onder de voorhuid geschoven, een mes wordt er op geplaatst, en daarop geeft men een slag. De jongens besnijden elkaar; er heeft dan ook geenerlei plechtigheid bij plaats. Zoolang de wond niet genezen is, mag de jongen geen voedsel uit de hand van een vrouw aannemen; zijn eten moet vóór hem worden neergezet. Ook mag hij geen specifiek vrouwelijke gebruiksvoorwerpen als een rijststamper, een wan, een hoendermand e.d. aanvatten. Het gevolg daarvan zou zijn dat de wond ging zweren. Ook de bladeren van de pompoen (Pew. *kaloebere*, Wono, *lahoe*), en Colocasias (*Seko baba'*) mag hij in dien tijd niet eten. In de hoofdplaats Galoempang vertelde het dorps hoofd, dat men daar vroeger wel jongens besneden zou hebben, maar dat dit later is nagelaten; nu is het geheel in onbruik geraakt.

63. Tandenkorten

Het korten der tanden (*Seko asa*, *mangasai*, *masa*; Gal. *makeso*) heeft overal plaats, zoowel bij mannen als vrouwen, en wel alleen aan de bovenkaak. In Pewaneang en Wono zag ik sommige menschen wier tanden zoowel aan de boven- als aan de onderkaak gekort waren. Men vertelde mij dat dit een gewoonte van lateren tijd is; men had het afgekeken van de To i Rampi; vroeger deed men het alleen aan de bovenkaak. Toen ik in 1919 Wono bezocht, trof ik daar een oud-tobara' aan, wiens tanden niet gekort waren. Hij vertelde dat hij er als jongen niet den moed toe had gehad zich aan deze operatie te onderwerpen. Zoo zijn er meer mannen en vrouwen.

Goslings (pag. 80) geeft de volgende beschrijving van deze operatie: „Het kind dat de kunstbewerking ondergaat, wordt achterover gelegd met het hoofd tusschen de knieën van den operateur, die na iets tusschen de kaken te hebben gestopt, zoodat die niet kunnen dichtklappen, met het vijlen begint”.

De operatie gaat met geenerlei plechtigheden gepaard. Voor elk kind dat hij heeft bewerkt, ontvangt de operateur een bos rijst als loon; soms (zooals in Lemo) wat tabak. In Seko bereidt men ook een maaltijd van rijst en vleesch voor den operateur. Hier heet het loon *pesalei*, en men moet dit geven opdat de man geen schadelijke gevolgen van zijn werk aan zijn eigen gezondheid ondervinden zal.

De tijd waarop de tanden worden gekort is in het Galoempangsche het *mekendek*, het feest waarop de rijstooft in de schuren wordt opgeborgen. Het eenige waarvan de patiënten zich na de operatie hebben te onthouden, is het eten van bedorven vleesch. In Seko wordt voor het zwartmaken (*malotong*) van de tanden jong *lahi*-hout gebruikt; dit wordt in brand gestoken, en de walm laat men tegen een mes aankomen; met het roet dat zich op het ijzer afzet, worden de tanden ingewreven.

64. Spelen

Onder de spelen noem ik in de eerste plaats het tollen (Gal., Lemo *gasing*; Seko *kasing*). Het spel wordt in het geheele stroomgebied beoefend met tollen van het gewone model, zooals die op Celebes gevonden worden. Ook de wijze waarop het spel gespeeld wordt, is nagenoeg dezelfde als die welke gevolgd wordt bij de nabuurvolken (zie mijn opstel over den tol in T. K. Bat. Gen., deel 72, 1932). In het Galoempangsche begint men te tollen bij het *mekendek*, het feest dat met het opschuren van de rijst gepaard gaat. Zoodra men met den aanleg van de nieuwe akkers begint, houdt men er mee op. In Lemo doet men het gedurende het oogsten, om er mee te eindigen als de rijst in de schuren is gebracht. In Seko wordt dezelfde adat gevolgd als in het Galoempangsche⁶).

Een spel dat steeds met tollen samengaat is het *matelang* (Sa'd. idem, Bare'e *tela*), een spel dat met twee bamboe-latjes wordt gespeeld, waarvan een met een stok wordt weggeslagen (zie voor den gang van dit spel het Tae' Wdbk. op *telang*).

Een ander spel bij het hierboven genoemde *mekendek*-feest is het touwtrekken, *ma'sitoettoe*'. Mannen houden een langen rotan aan het eene einde vast, vrouwen vatten het andere eind aan; ze trachten nu elkaar over een bepaald punt heen te trekken. Soms houden twee personen elkaar met in elkaar gevouwen handen om het middel vast; de anderen scharen zich achter die twee personen, zijn voorman om het middel gevat houdende met ineengevouwen handen. Dan wordt naar tegenovergestelde richting getrokken, tot een deel van de eene partij loslaat. Het touwtrekken wordt nog op andere wijze gedaan: iemand houdt met beide handen een stok vast, in het midden waarvan een touw is gebonden. Aan het touw wordt dan getrokken om den ander van zijn plaats te halen. Dit heet in het Galoempangsche *mobondo-bondo*.

Alleen in de hoofdplaatst Galoempang kent men het *ma'kadaro*', een spel waarbij kokosdoppen met den voet naar een grensstreep worden geschopt⁷). Dit spel wordt gedaan, als het gewas ongeveer 1½ voet

6) In Masamba, dat ook door Tae'-sprekers wordt bewoond, wordt bij het bewerken van sawahs aan de geesten beloofd dat men zal feestvieren als de rijst gelukt, en dat op dit feest ijverig getold zal worden.

7) Dit is vermoedelijk wat in Sa'dan *ma'kallado*' heet. Hier wordt dit spel met steentjes gespeeld (zie voor den gang van het spel het Tae' Wdbk. op *lado*', pag. 252), en komt dus overeen met het spel dat in Galoempang *ma'batoe* wordt genoemd.

hoog staat. Heeft de rijst vrucht gezet, dan spelen de vrouwen het *ma'batoe*, waarbij zij een steen op de wreef van den voet meedragen, en die dan naar het doel werpen. Deze twee spelen kent men in de overige deelen van het hier besproken stroomgebied niet.

Overal doet men aan steltloopen (Gal. *tekka-tekka*; Pew. *tikola*, Wono *palao*).

Speciaal een meisjesspel is het *ma'timba'* (Sa'd. idem; in Baoe en andere dorpen heet dit spel *ma'sopi*), waarbij eenige stukjes bamboe of bladnerf op den rug van de hand worden gelegd en dan opgeworpen, waarna ze in de hand moeten worden opgevangen (zie de beschrijving van dit spel in Tae' Wdbk. op *timba'*, pag. 715).

Overal in het stroomgebied van de Karama wordt met pijl en boog gespeeld. De boog is van bamboe en heet in Lemo *toebi*, maar in het Galoempangsche *bitoe-bitoe*, in Seko *balili-lili*. De pijl heet in Lemo *pentoebira*, en is overal van een rietstengel (*Eleusine indica*) gemaakt. Ook een ander spel heet *bitoe-bitoe*; hierbij worden steenen met een bamboe weggeslingerd. Ditzelfde doet men ook op andere wijze en dan heet het speeltuig *besi*. De gewone slinger, waarbij een projectiel met een reep katoen of blad wordt weggeslingerd, draagt den naam van *leko-leko*.

De proppenschieter is overal bekend en heet *baladoe*.

In Wono zag ik spelen met rotan hoepels, die weggeworpen werden, waarna men er met stokken naar gooit. Deze hoepels heeten *lohang*.

Spiegelgevechten houden heet in het Galoempangsche *ma'ringo* (het Sa'd. *tingo* kan zoowel „tegenover elkaar staan” beteekenen, als „tegenstand bieden, weerstaan”).

Nog een spelletje in het Galoempangsche is *sipi-sipi*; hierbij wordt een stukje hout tusschen een bamboe-tang geklemd, waarna men het houtje laat wegspringen.

65. Muziek

Onder de slaginstrumenten moet in de eerste plaats de trom (Gal. *gandang*; Seko *kadoeng*) worden genoemd. In het Galoempangsche kent men alleen de gewone trom, die aan beide einden met een vel is bespannen; gewoonlijk wordt hier één trom in het huis van den tobara', en één in dat van het dorpshoofd (kapala) bewaard. In Seko kent men ook trommen die slechts aan één kant met een vel zijn bespannen; deze dragen den naam van *timbobo*. Staande trommen, zg. bekertrommen, kent men in Seko ook; zij heeten hier *karommi*. Ook in Seko worden de trommen in het huis van den tobara' bewaard. Ze worden alleen bij godsdienstige plechtigheden gebruikt.

Een ander slaginstrument dat algemeen gebruikt wordt is de *repe-repe* (Gal.) of *teroeng* (Gal., Wono). Bij de Poso-Toradja's heet dit voorwerp *reeree*. Het bestaat uit een stuk bamboe, waaraan de vorm van een stemvork is gegeven door tegenover elkaar twee reepen uit te snijden; de beide overschietende lippen laat men trillen door ze tegen de muis van de linkerhand te slaan.

Snaarinstrumenten bezit men in de *taudilo* (Gal.) of *kanilo* (Seko);

ook wel *kado* genoemd; een bamboe-geleding, waarvan een reep van den bast is losgemaakt en opgelicht; op deze snaar wordt getokkeld. De inheemsche viool (*geso*) is bekend: een kokosdop, waarover een varkensblaas is gespannen, en waaraan een stok als hals is ingezet; over hals en blaas is een snaar gespannen van rotan, waarover met een strijkstok (waarvan het „haar” een rotan is) wordt gestreken.

Van de blaasinstrumenten is de gewone bamboe fluit (*toelali*) bekend; de neusfluit heeft men niet. Een fluitje van rijststeel heet in het Galoempangsche *dalame* of *oewa-oewa*; in Seko *pamoni* of *dja-lame*. De mondharp eindelijk heet *bimbo* (Gal.); in Seko zoowel *bimbo* als *kongka*.

VII. DOOD EN BEGRAFENIS

66. Eeuwig leven

De bewoners van het Karama-gebied zijn als alle menschen gehecht aan het leven. Ze vreezen niets zoozeer als den dood. Uit allerlei teekenen in het dagelijksch leven wordt opgemaakt, dat men binnenkort zal sterven, of dat een van de familieleden uit het leven zal scheiden. Zoo'n voorval maakt voor het oogenblik een diepen indruk op de To Mangki, To Lemo en To Seko, maar gelukkig voor hen wordt de gedrukte stemming door andere indrukken spoedig terzijde geschoven, en leiden de menschen weer hun onbezorgde leven verder.

Verhalen waarin verteld wordt dat de menschen vroeger niet zouden sterven, zooals deze bij zooveel Toradja-stammen bestaan, heb ik in deze streken weinig gevonden. Alleen in Beroppa deed men mij hierover een mededeeling. In den ouden tijd namelijk zouden er twee vrouwen geleefd hebben, Dadjang en Boeloekere geheeten. Dezen hadden het er eens samen over welk lot wel het beste voor de menschen zou zijn: te sterven of eeuwig voort te leven. Ze kregen hierover twist, want de een was voor sterven en de ander hield het bij voortleven. De eerste won het in den twist, en daarom moeten de menschen sterven.

Dat eertijds de jeugd van de menschen als ze oud waren geworden, vernieuwd werd door van huid te verwisselen, wist men ook niet. Alleen vertelde een oude te Beroppa mij dat men wel eens droomt dat men van huid verwisselt; hij noemde dit *melomo*. Als iemand zoo'n droom heeft, mag hij op een lang leven rekenen. Men wist hier ook te vertellen dat wanneer een kind geboren moet worden, Dewata het in den moederschoot zijn eigen levenslot laat kiezen. Eerst wanneer het kind zijn keuze gedaan heeft, zal het ter wereld komen.

67. Voorteeekens door allerlei dieren

Onder de dieren die den mensch zijn dood aankondigen, neemt de slang een eerste plaats in. Wanneer een slang in huis komt, is dat een onheilspellend teeken: er zal daar binnenkort iemand sterven. In Lemo heet zoo iets *manato*, in Seko *meparita*; in het Galoempangsche spreekt men van *metoela* „een vloek over iemand brengen”, „iemand besmet-

ten" (Sa'd, Bare'e idem). In zulk een geval wordt in het Galoempang-sche in de *saloean* van het huis een varken geslacht, van welks bloed men hier en daar in de woning aan balken, stijlen en wanden smeert. Verder worden gekookte rijst, lever en ei op een schaal van gevlochten bamboe (*tabo lelepa*) gelegd, en deze zet men in een draagstel (*tokeng*, Mak. idem) midden in de kamer, en daar biedt men dit offer den dewata aan. Hierna eet men de spijzen zelf op bij een maaltijd waaraan alle huisgenooten deelnemen. Deze plechtigheid heet „schoonmaken van het huis" (*nabasei banoea*).

In Pewaneang slacht men een hoen in huis „om het leven te versterken"; met het bloed worden de bewoners van het huis aangestipt in den hartskuil en op het voorhoofd. De menschen van Wono gaan na zulk een slecht teeken baden, en daarbij laten ze wat onkruid af-drijven, waarmee het onheil van hen wordt verwijderd. Thuisgekomen wordt een hoen geslacht, zooals van Pewaneang is verteld. Te Beroppa stelt men zich soms niet tevreden met het offeren van een hoen, maar verlaten de bewoners tijdelijk hun woning. Vindt men in deze plaats een slang in huis zonder dat men haar heeft zien komen, dan beschouwt men dit als een teeken dat men rijk zal worden. Kruist een slang ons pad (dit heet bij de To Mangki *mara'ta'*, afgesneden, door-gesneden), dan wordt dit overal aangemerkt als een waarschuwing om de volvoering van hetgeen men van plan is te doen, uit te stellen, hetzij dat men opweg zijnde naar huis terugkeert, of dat men op die plek overnacht (*tonto*, ophouden). Komt een slang ons op den weg tegemoet, of gaat ze vóór ons uit, dan heeft dit geen beteekenis.

Het binnenvliegen van een vogel in de woning wordt algemeen als een ongunstig teeken beschouwd, eveneens het bezoek van een slang. Men neemt dan ook denzelfden maatregel om het onheil af te wenden. Te Wono tracht men den vogel te vangen; gelukt dit dan bindt men hem een draad om den poot, en laat hem weer vliegen; hierdoor zal het dreigende onheil in geluk worden veranderd.

Het binnenfladderen van een vlinder wordt van geen beteekenis geacht, maar wel is dit het geval wanneer 's avonds een vuurvlieg (Gal. *bitoë*, Baoe *soelio*, Lemo *silli-silli*, Seko *api-api*) in huis verdwaalt. Gebeurt dit bij de To Mangki, dan ziet men daarin een waarschuwing dat varkens bezig zijn de maïs op den akker op te eten. In Wono ziet men in dit teeken de aankondiging van een bezoek. Vliegt het insect in het vuur, dan meent men in Lemo daaruit te moeten opmaken dat men geluk zal hebben op de jacht. Zoo denkt men ook in Pewaneang, en hetzelfde geloof wordt er aan gehecht indien een sprinkhaan (*hatik*) in het vuur terechtkomt. Te Wono daarentegen vreest men in zoo'n geval dat iemand zich van het leven zal berooven. Vliegt een vuurvlieg naar het dak van de woning, dan is dit voor een To Mangki een verontrustend teeken, want dan verwacht hij veel moeite te zullen ondervinden.

Een aanzegging van een spoedigen dood ziet men in het feit dat een muis aan zijn kleeren knabbelt. Een andere aankondiger van den dood

is de padde (*koko*, Gal., Seko) : wanneer dit diertje in den nacht onder het huis zijn geluid laat hooren, of in huis komt, vreest men het ergste. Dan moeten de bewoners van dat huis den volgenden dag gaan baden, en een hoen slachten ter versterking van eigen leven.

68. Onheilspellende handelingen van huisdieren

Ook huisdieren kunnen zich gedragen op een manier, die een vloek brengt over hun meesters, waardoor dezen spoedig sterven. Een van de ergste dingen is wel, als een hoen haar eigen eieren leegslurpt. Wordt dit voor de eerste maal gemerkt, dan schraapt men haar wat van den snavel af; maar wanneer ze het herhaalt, moet ze gedood worden, anders zou het kwaad zich op een van de leden van het huisgezin wreken.

Nog erger is het wanneer hoenders in huis paren; beide worden dan gedood. Haast nog erger is, als honden in huis paren. De beide dieren worden dan gedood om te voorkomen dat de meester spoedig zal sterven. Ook als een hond in huis urineert, ontdoet men zich van hem, hetzij door hem te verkoopen of hem te dooden.

Ook in de natuur kunnen dingen voorkomen die een verderfelijken invloed op den mensch hebben, zooals de omstandigheid dat een pisang-tros niet boven aan den stam naar buiten treedt, maar midden in den stam uitbreekt. Hoort men in den nacht op den wand van een woning kloppen, dan doet dit de levensgeest van iemand die spoedig zal sterven.

69. Droomen

Nog veelvuldiger dan in het wakende leven zijn de voorzeggingen van een nabijden dood in den droom. Algemeen is de voorstelling, dat als men in den droom een tand of een kies kwijt raakt, men een bloed-verwant door den dood zal verliezen. Zoo hecht men aan droomen, waarin men door den stroom wordt meegevoerd, waarin men uit een boom of van een hoogte valt, waarin men zijn hakmes breekt, waarin een der haardsteen (*lakikan*) stuk gaat of omvalt, waarin men een buffel slacht of van zijn vleesch eet, waarin een deel van zijn huis omvalt, of het dak instort, de beteekenis dat men spoedig moet sterven, of dat een ander dit lot moet ondergaan, nl. wanneer wij in den droom hem al het genoemde zien ondergaan of verrichten.

Tegenover de droomen die een spoedigen dood voorspellen, staan droomen waaruit men meent te mogen opmaken dat den droomer een lang leven beschoren is. Als iemand zich rotan ziet planten en deze groeit in drie bochten op- en nederwaarts, dan hoopt hij op een lang leven. Zoo ook als men droomt in een rivier onder te duiken en aan de overzijde weer bovenkomt. Droomt iemand dat hij door een onderaardsche gang kruipt, of dat hij een bijzonder langen penis heeft, dan houdt hij zich overtuigd een hoogen leeftijd te zullen bereiken.

Men houdt er verschillende middelen op na om een ongunstigen droom van zijn kracht te berooven. Men gaat den volgenden dag bijvoorbeeld jagen, en als men een varken buitgemaakt heeft, zal daardoor het kwaad dat de droom uitwerkt, zijn weggenomen (Tambing

2). Of men gaat zich baden of zijn gevoeg doen, en vertelt daarbij wat men gedroomd heeft; dan kan die droom geen kwaad meer doen (Gal.). Of men verzoekt een ander hem een boete op te leggen (*nilaboe*) van een mat of een lap katoen. Als deze boete betaald is, zal de droom geen uitwerking meer hebben (Pew.). Meer algemeen is de gewoonte om een hoen te slachten om daarmee zijn levenskracht te sterken tegen den doodenden invloed van den droom.

Bij andere droomen wordt de beteekenis gezocht in de tegenstelling (dit noemt men in Lemo *maselong*). Ziet men zichzelf of een ander fraai uitgedost of welgedaan, dan heeft men met een spoedigen dood rekening te houden. Ziet men zichzelf of een ander daarentegen armelijk gekleed of zeer vermagerd, dan mag men op een lang leven hopen.

Een reeks droomen geven den droomer zekerheid dat hij nog lang te leven heeft; als hij zich steenen ziet dragen, of rotan ziet sleepen; als hij in een hoogen boom klimt en den top bereikt; als hij tandeloos zijnde nieuwe tanden krijgt, of als hij zichzelf met heel lang hoofdhaar ziet.

70. Teekenen aan het lijk

Wanneer iemand gestorven is, wordt uit verschillende teekenen die zich bij het lijk vertoonen, opgemaakt of dit sterfgeval spoedig door een ander zal worden gevolgd. Het ergste in dit opzicht is wel als het lijk de oogen openhoudt. Men neemt dan aan dat de overledene omkijkt naar een van de omstanders, die hij met zich mee zou kunnen nemen naar het schimmenrijk. Anderen beweren, dat het lijk de oogen geopend houdt, omdat de doode wacht op bloedverwanten die nog niet gekomen zijn om aan de begrafenis deel te nemen.

Ook wanneer het lijk de hand tot een vuist balt, meenen velen daarin een teeken te zien dat er spoedig weer iemand zal sterven. In zijn vuist houdt de doode de ziel gevat van hem dien hij mee zal nemen naar het doodenrijk. In Lemo meent men echter dat als de doode de vuist op de borst heeft liggen, dit juist een teeken is dat het den achtergelaten bloedverwanten goed zal gaan.

Zoo heeft men ook verschillende opvatting van het geval dat het lijk de tong laat zien: sommigen zien er een kwaad teeken in, anderen (zooals ik in Beroppa vernam) meenen dat de doode hiermee juist aan de bloedverwanten te kennen geeft, dat hij niets voor hen achterhoudt, maar al het geluk dat hem tijdens zijn leven heeft gediend aan hen achterlaat. Wanneer er bloed uit den neus of den mond komt, dan meent men dat de overledene gestorven is door tooverij, of omdat de geesten (*dewata*, *dehata*) hem hebben „geslagen”, als straf voor een overtreding van de adat die hij zou hebben begaan. Wordt het lijk blauw, dan is dit een zeker bewijs dat een weerwolf of heks een eind aan het leven van dezen mensch heeft gemaakt.

Nog een paar andere onheilspellende teekenen aan het lijk vertelde men mij te Beroppa (Lemo). Wanneer iemand den laatsten adem uitblaast op zijn rechterzijde liggende, zullen de nagelaten verwanten veel tegenspoed en verdriet ondervinden. Vermoedelijk staat dit geloof in

verband met de gewoonte om het lijk op zijn linkerzijde in de kist te leggen. Ook wanneer de doode in het lijkkleed is gepakt, en een van de voeten komt er onder uit, wordt dit als een onheilspellend teeken aangemerkt.

71. Het afleggen van het lijk

Nergens in het hier besproken gebied worden personen gevonden, wier speciale werk het is lijken af te leggen, zooals wij die bij de Sa'dan-Toradja's en bij de To Bada' vinden. Het zijn altijd familieleden die dezen plicht op zich nemen. Het lijk wordt in de kleeren gelaten waarin deze mensch is gestorven; alleen nieuwe kleeren worden aan de oude toegevoegd. Hieruit volgt dat het lijk niet gewasschen wordt. Soms wordt alleen het gelaat met water afgenomen (Lemo), of met het sap van curcuma ingewreven (Pewaneang) „om scheiding te maken tusschen den doode en de levenden”, zooals men zegt.

Alleen de hoofdplaats Galoempang maakt hierop een uitzondering, waaruit weer blijkt dat hier andere invloeden hebben gewerkt. In Galoempang namelijk wordt het lijk wél door familieleden uitgekleed en met water gewasschen, waarna het lichaam en het hoofdhaar met kokosolie worden ingewreven, en de doode van nieuwe kleeren wordt voorzien. De oude kleeren worden door echtgenoot en kinderen als aandenken bewaard, of gedragen. Ook doet men bij lijken van aanzienlijken wel stofgoud in den mond, de neusgaten, ooren en handen (nimmer in de oogen), een gewoonte, die men bij de overige To Mangki, bij de To Seko en in Lemo niet kent.

Een groot verschil bij het afleggen onder de To Seko en de overige bewoners van dit stroomgebied is, dat de lijken van de eersten in gehurkte houding worden gebracht: dadelijk na het intreden van den dood worden de knieën tegen den buik opgetrokken en door middel van een doek daaraan vastgebonden; de armen worden op de borst gekruist. Bij de overige bewoners van het Karama-gebied blijven de lijken gestrekt.

Gehurkt of gestrekt worden de lijken in foeja en vervolgens in een of meer lagen katoen gewikkeld. Bij de To Mangki en in Lemo zal men, zoo men er eenigszins toe in staat is, het lijk nog in een geikatten doek pakken (men beweert dat het lijk van een rijk mensch weleens in tien van deze doeken gaat). In Seko daarentegen zal men nimmer een lijk in zulk een doek wikkelen; deed men dit, zoo zou men geen voorspoed in zijn leven, maar veel last van ziekte hebben. De verklaring van dit verschil zit hierin, dat de To Mangki en To Lemo, die deze geikatte doeken zelf maken, ze uitsluitend als doodenkleeding gebruiken, terwijl de vrouwen der To Seko ze alleen koopen om ze gedurende haar leven te dragen.

Het lijkkleed wordt aan het hoofden- en voeteneind omgeslagen. In Lemo worden de uiteinden ineengedraaid en vastgebonden. Bij de To Mangki wordt het kleed met 7 banden om het lijk gebonden, waarvan de onderste band om de enkels, de bovenste over de oogen gaat (kin-

derlijken worden met drie banden gebonden). De To Seko gebruiken vier banden, over de enkels, de knieën, de handen en de borst, en om den hals. In Lemo gebruikt men er drie.

Goslings (pag. 82) vertelt hoe men met het lijk van een aanzienlijk mensch doet. De bijzonderheden daarvan zijn blijkbaar in de hoofdplaats Galoempang opgeteekend, en gelden alleen voor die plaats: „Een rotan mat wordt nu in de „ba'ba'” (gang) met den onderkant naar boven uitgespreid. Daarop worden twee à drie „koendai boesa” (lappen van witte stof zooals gewoonlijk door de vrouwen worden geweven), een „kain sekomandi” (doodendoek) dubbelgevouwen uitgespreid. Daarop wordt een hoofdkussen gelegd. Op een andere rotanmat, die op de normale wijze met den bovenkant naar boven wordt uitgespreid, wordt een „doelang” (houten bak) geplaatst.

Nu brengen de familieleden, die zich in hun fraaiste kleeding hebben uitgedost, het lijk van de sterfkamer naar de „ba'ba'”, alwaar het op de doeken wordt neergelegd. Over het lijk wordt een „lamborana” (een soort roode doek) gelegd.

De aanwezigen, die in feestdos zijn gestoken, houden in de hand een stok versierd met „bembe” (bossen geiten- of paardehaar) en voeren nu rond het lijk een doodendans uit. Dit wordt „soemajo” genoemd en gaat gepaard met geweeklaag van hen die niet meedansen.

Hierna worden de goederen van den overledene in de „ba'ba'” tentoongesteld. Deze goederen bestaan uit een „kain sekomandi”, een „koendai sakkala” (lakensche jas), borden, kommen, doelangs, enz.. Dat alles wordt neergelegd op de mat, waarop de doelang is geplaatst. Dit heet „dipaloeloei barang” (barang ten toon stellen”).

De gewoonte van vele Toradja-stammen om haar en nagels van den overledene te bewaren heb ik nergens in het Karama-gebied aange troffen. Van den aanplant van den overledene wordt niets vernietigd; alleen vertelde men mij in Baoe, dat na een sterfgeval iemand, die toevallig denzelfden naam draagt als de overledene, dezen zal veranderen.

Alleen de lijken van aanzienlijken werden een paar nachten in huis bewaard; de overigen werden zoo mogelijk op den sterfdag begraven. Bij den dood werd een hoen geslacht, dat den naam draagt van *karoe-doesan* (Seko *kadoedoehi*), d.i. „'t oogenblik waarop iemand den laatsten adem uitblaast”. Een hond of hoenders die gedurende het bewaken van het lijk geslacht worden, dragen in Lemo den naam van *katadongkonan*, waarschijnlijk: „met den doode samenzitten” (vgl. Tae' Wdbk. op *tadongkon*). Gedurende het waken worden in Lemo spelletjes gedaan, wat *sibabangan* wordt genoemd. Bij de To Mangki zei men geen spelen bij de doodenwacht te houden.

72. De lijkkist

Als regel worden de lijken in een kist begraven, ook de lijken van personen die aan een besmettelijke ziekte of in het kraambed zijn gestorven. Alleen de lijken van personen die verdronken of door een omvallenden boom gedood zijn, worden ter plaatse in den grond gestopt zonder kist. In Seko schijnt het meermalen voor te komen dat

een doode zonder kist wordt begraven, zonder dat dit als iets oneervols wordt aangemerkt. Ook leden van het tobara'-geslacht moeten weleens zonder kist begraven zijn. Dit hangt van de omstandigheid af of de familie in staat is een kist te maken of te koopen.

Bij de To Mangki heet de lijkst *loemoen* (Bare'e *joemoe*); alleen in de hoofdplaats Galoempang heet ze zeer opmerkelijk *lopi tomate* „vaartuig van den doode". In Lemo noemt men de lijkst *bassang*; te Pewaneang spreekt men van *taloekoen*, en in Wono van *doemoe* of *loemoen*. Alleen de menschen van Boelo aan de Saloe Soengei gebruiken nimmer een lijkst voor hun dooden, verzekerde men mij. Het is mogelijk dat deze wijziging van de adat door Mohammedaanschen invloed tot stand is gekomen.

Bij het maken van een kist worden geen bijzondere maatregelen genomen. Alle soorten van hout mogen gebruikt worden. Geen persoon van gewicht gaat bij dit werk voor, zooals dit bij vele volken op Celebes wel het geval is. Alleen wordt bij dezen arbeid een hoen of een hond geslacht om den mannen toespijs bij de rijst te verschaffen. Als men in Lemo een lijkst gaat maken, neemt men gekookt voedsel mee: rijst en vleesch, want groenten mogen bij dit werk niet gegeten worden en koken onder het werk mag men ook niet.

Wanneer iemand ernstig ziek is, gaat men er spoedig toe over om een kist voor hem te hakken. Herstelt de kranke, dan wordt de kist bewaard, voor een ander gebruikt of verkocht. Deze gewoonte moet er toe hebben geleid om lijkstenen in voorraad aan te maken, zooals de gewoonte is in West-Seko (Pewaneang en Amballong) en in Lemo (in Wono en Lodang is het verboden lijkstenen in voorraad te hebben). In de dorpen van de genoemde streken zagen wij tientallen lijkstenen onder de huizen staan. In vorm verschillen de kisten van Seko en die van Lemo, omdat in eerstgenoemde landstreek de lijken in gehurkte, in Lemo in gestrekte houding op de linkerzijde liggende in de kist gaan. De laatste hebben dus wel de lengte van een mensch, maar ze zijn minder breed dan diep, terwijl de eerste kort, maar breed en diep zijn. Voor volwassenen hebben deze kisten een breedte van 30 à 40 cm, en eenzelfde diepte, terwijl ze ong. 1 meter lang zijn (de grootste kist was 22 cm breed, 40 cm diep en 107 cm lang). Het deksel heeft overal in het Karama-gebied den vorm van een dakje. Zoo'n groote kist wordt gekocht voor één zg. *lipa*, een waarde van ongeveer 1 rijksdaalder.

73. Het lijk wordt in de kist gelegd en uitgedragen

Als de kist gereed is, wordt ze naar het sterfhuis gebracht. In Seko laat men haar vaak op het woonerf staan, en wordt het lijk naar beneden gedragen. Als reden hiervoor geeft men op dat de kist te groot is voor de kleine deuropening. Zooals reeds gezegd is, wordt het lijk in Lemo gestrekt op zijn linkerzijde in de kist gelegd. De To Mangki begraven het lijk eveneens gestrekt, maar op den rug liggende. Van Seko weten wij al dat het lijk in gehurkte houding in de kist gaat.

Slechts in enkele gevallen, en dan alleen bij een overleden tobara', wordt het lijk in zittende houding in de kist geplaatst; gewoonlijk legt men de lijken er met opgetrokken knieën op de linkerzijde liggend in, met het hoofd gericht naar het worteleind van den stam waaruit de kist gehakt is.

In de dorpen Oeko en Pa'nasoeang, die tot Seko behooren, begraaft men de lijken al gestrekt, zooals de To Mangki doen. Dat men in Pewaneang ook dien kant opgaat, blijkt uit de omstandigheid dat daar bij sommige lijken de knieën alleen maar een weinig worden gebogen, maar niet tot den buik opgetrokken.

In de hoofdplaats Galempang worden onder en op het lijk van een aanzienlijk mensch nog wel stukken katoen en koperen borden gelegd, maar in het overige land maakt men blijkbaar niet veel werk van zulke geleidegeschenken.

Overal wordt het lijk met de voeten vooruit het huis uitgedragen, langs de huistrap, aan welken kant van de woning deze ook is aangebracht.

74. Het graf en het begraven

De wijze waarop de lijken begraven worden, moet ik voor elk volksdeel van het hier besproken gebied afzonderlijk behandelen. In het W van Seko worden de kisten alle in den grond begraven. In het O, althans in Wono, laat men de lijksteeleens boven op den grond staan; andere worden begraven. Gaat een lijk zonder kist in den grond, dan wordt het graf op een bijzondere wijze gemaakt. Onder in den kuil (a) wordt dan een zijnis (b) gemaakt, waarin het lijk wordt geschoven; de nis wordt dan met bamboe (c) van den kuil afgesloten, die daarna met aarde wordt dichtgeworpen. Dit begraven in een zijnis van het graf komt bij meer primitieve volken op Celebes voor, zooals bij de To Wana (Alb. C. Kruij, de To Wana op Oost-Celebes, T. K. Bat. Gen., dl. 70, pag. 603). In West-Seko heet een graf *halo'* (Bare'e *dajo*). Het maken van een zijnis voor het lijk heet *nipeatoe* „er een dak over maken”.

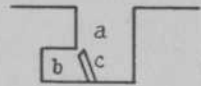

Fig. 3. Doorsnede van een graf der To Seko

In Lemo treedt bij het maken van een graf een man op die den titel voert van *oeragi*. Deze functionaris is in Rongkong, vanwaar deze menschen afkomstig zijn, de lijkinwikkelaar (de *tomebaloen* van de To Sa'dan). Bij de To Rongkong doet de *oeragi* alle werk in verband met den doode. In Lemo bepaalt zich zijn werk tot het kisten van het lijk, het aanwijzingen geven omtrent de grootte van het graf en het neerlaten van de kist. Het ambt van *oeragi* is erfelijk in zijn familie. Bij den maaltijd, die op het graf wordt gehouden, wordt hij 't eerst bediend, en wanneer de menschen vandaar naar huis terugkeeren, loopt hij geheel achter aan den stoet. Zijn loon bestaat uit een overvloedigen maaltijd, volop siri-pinang, en twee messen, een groot en een klein.

Bij de To Mangki heet het graf *liang* „gat, hol”. Ook bij hen is een

bepaalde man aangewezen om een begin te maken met het graven van het graf; dit is de *pambere litak* „openaar van den grond”. Zoolang de kist nog niet in het graf is neergelaten, blijft de *pambere litak* er bij waken; hij veegt het voortdurend met bladeren uit om te voorkomen, dat zielen van nog levenden er in zullen gaan, want dan liepen ze kans mede begraven te worden. Zijn loon bestaat in een bijzonder groote portie vleesch van het dier dat op het graf wordt geslacht.

Wanneer vroeger in het dorp Galoempang het lijk van een *tobara'* begraven werd, maakte men hiervan uit den aard der zaak veel werk. Als de kist werd weggedragen, plaatste men daarop een soort van gekleurd doek; deze draagt den naam van *to ibaratai*. Na de begrafenis werd dit voorwerp weer naar huis meegenomen. Den volgenden dag ging men weer naar het graf om dit op te hoogen en er een maaltijd te houden. Van klei werden allerlei figuren gemaakt, die op het graf werden gelegd; in de vier hoeken er van werden staken geplant, waaraan doeken waren gebonden: twee roode en twee witte. Steenen werden op het graf gelegd en het geheel werd met een heining omringd, waarin een opening was gemaakt aan den kant van het dorp. Een pad, dat daarheen leidde, werd in bochten aangelegd en aan beide zijden van heiningen voorzien. Verder werd om en over het graf gebloemd katoen gespannen. Men verzekerde mij dat alleen in de hoofdplaats Galoempang een *tobara'* *patokke'* op zulk een pompeuze wijze begraven werd; in andere plaatsen bestaat weinig verschil tusschen de begrafenis van een *tobara'* en die van andere menschen. Naar zulk een begrafenis in het dorp Galoempang kwamen dan ook alle menschen uit den omtrek.

Een bij de To Mangki algemeen bestaande gewoonte is om op het graf, wanneer dit is dichtgeworpen, een maaltijd te houden, waarvoor eenig dier, een hoen, een hond, een varken of een buffel wordt geslacht. Dit heet *meba'ba*, *popeba'ba* „wat tot *ba'ba*-offer gebruikt wordt” (in Sa'dan is *ba'ba* de deur op zij van het huis, die uitsluitend gebruikt wordt om daardoor de kist, waarin de doode in huis bewaard zal worden, binnen te dragen. Zie Tae' Wdbk. op *ba'ba*). Aan dien maaltijd mag niet worden deelgenomen door den *tobara'*, die overigens wel bij de begrafenis tegenwoordig is. Wanneer hij iets van het doodenmaal nuttigde, zou de rijst op den akker niet gelukken, en zouden de menschen ook in andere opzichten in hun welzijn worden benadeeld. Wanneer van de spijzen van dit maal wat mocht overblijven, mag dit niet naar huis worden meegenomen: men geeft het den honden te eten, of men werpt het ter plaatse weg.

Het graf wordt met aarde opgehoogd. Soms worden er ook wat steenen op gelegd, als deze in de buurt te vinden zijn, en er wordt een hutje over opgericht (Gal. *latta liang*). Verder worden de graven van gewone menschen aan hun lot overgelaten, zoodat de plek na enkele maanden niet meer te herkennen is. Geen wonder dan ook dat men meermalen een graf graaft op een plek waar reeds vroeger iemand begraven is, zoodat men op zijn beenderen stuit. Deze worden dan verzameld en in een hoek van den kuil op een hoop gelegd.

Het kerkhof is veelal een boschje, waar hout en onkruid welig tieren; want men mag daar niet kappen, tenzij dit noodig is voor het maken van een nieuw graf. Zelfs een bezoek aan die plek, wanneer het niet noodig is voor een begrafenis, kan noodlottige gevolgen voor de gezondheid hebben.

75. Terugkeer van het graf

In het Galoempangsche en in Lemo wordt niets op den weg gelegd om het terugkeeren van de doodenziel naar haar aardsche woning te beletten. In Lemo loopt de doodgraver (*oeragi*) achter aan den stoet om den aftocht te dekken. Thuisgekomen gaat men baden om alle gemeenschap met den overledene van zich af te doen.

De To Seko kennen wel gebruiken, waarmee de doodenziel wordt tegengehouden, als zij eens haar oude woning zou willen bezoeken. Zoo legt men te Wono twee kruiden, *kake'a* en *sahoeloe* op het pad naar het graf en men spreekt daarbij: „Dit leg ik neer; gij gaat tot hiertoe, en ga dan terug”. Bij het sterfhuis teruggekeerd, reikt een van de bewoners een bamboe met water aan de mannen op den grond toe, en met dat water reinigen ze zich de handen.

Wanneer men in Pewaneang van het graf zal teruggaan, neemt de leider een balein van den arèn-palm in de linkerhand en spreekt daarbij: „Nu zijt ge overleden en komt niet weer tot ons; als ge toch komt slaan wij je met deze balein”. Dan neemt hij de balein in de rechterhand, en zegt: „Als wij tot u komen, zult gij ons met deze balein slaan” (zoodat wij naar huis teruggaan, niet bij je blijven en sterven). Daarna legt hij de balein op het graf neer. Thuisgekomen baadt men zich. Bij de To Seko wordt ook nog wel eens drie dagen na de begrafenis sirih-pinang naar het graf gebracht; maar daarna gaat men er niet meer heen.

76. Rouw van de weduwe

Zoodra iemand gestorven is, wordt in het Galoempangsche en in Lemo door een aantal verwanten de rouw aangenomen. Tot de rouwdragenden behooren in de eerste plaats de weduwe (weduwenaar; Gal. Lemo *tobaloe*, Seko *haloe* of *bobong*) en de kinderen van den overledene. De rouw bestaat in het dragen van de *pote*. Voor de mannen is dit „een band van gevlochten garen met een kwastje aan het uiteinde, waarin kralen zijn gestoken”; voor een vrouw bestaat de *pote* uit „een donkergele of zwarte à jour bewerkte doek, die van boven puntig toeloopt, waar het hoofd ingestoken wordt; deze doek is van onderen met franjes voorzien” (Tae' Wdbk. op *pote*). De rouwendenden nemen de verplichting op zich om gedurende den tijd dat zij de *pote* dragen, geen rijst te eten. Dit heet *maroo'*, dat voor een gewoon mensch drie, en voor een overleden tobara' zeven dagen wordt volgehouden. Wanneer men zich niet aan dit voorschrift hield, zou men idioot worden, of tanden en kiezen zouden uitvallen. Men gelooft, dat de doodenziel den overtreders van dit voorschrift bij de keel zou vatten en hem wurgen.

In Seko kent men het gebruik van de *pote* niet. In tegenstelling

met het pas vermelde, mogen in Seko de weduwe (weduwnaar) en haar mederouwenden juist niet anders dan rijst eten met gekookte onrijpe pisang als toespijs. Vijf dagen houden zij dit vol, en daarna mogen ze weer andere spijsen nuttigen. Voor hen zijn in 't bijzonder Cololasia, oebi en mais verboden, omdat deze drie voedingsmiddelen in een mandje op het graf worden geplaatst. Wanneer de rouwdragers zich niet aan dit voorschrift hielden, zou de rijsttoogst mislukken. Alleen in Lodang en Amballong moet de weduwe zich gedurende twee dagen na het overlijden van het eten van rijst onthouden.

Regel is in Wono (Seko-Pada) dat de weduwe zich op den dag van de begrafenis gaat baden. Ze gaat in haar dagelijksche plunje naar het water, maar heeft een lap katoen op het hoofd gelegd. Dezen lap laat ze bij het baden afdrijven, samen met een klein mes. Teruggaande klimt ze niet in het sterfhuis, maar gaat ze rechtstreeks naar het huis van haar ouders of van een bloedverwant. Hier brengt ze twee of vijf dagen in afzondering door, en eet dan alleen rijst. Na afloop van dien tijd neemt ze een *katehoe*-blad, doet daarop wat water, voegt er een bamboe-mes aan toe, en werpt dit naar het Westen met de woorden: „Nu zijn wij van elkaar gescheiden”.

In West-Seko (Pewaneang) houdt de weduwe (weduwnaar) het eten van uitsluitend rijst langer vol. Dit heet hier *papali* „zich onthouden”. Ze draagt thuis haar oude kleeding; ze mag nu en dan wel naar den akker of ergens anders heengaan, maar dan steeds in haar eentje. Na een maand of twee verwisselt ze van kleeren, en dan mag ze weer allerlei andere dingen eten. Noch in Wono noch in Pewaneang gaat deze verandering met eenige plechtigheid gepaard.

Zoolang het lijk in huis is, zit bij de To Mangki en To Lemo de weduwe (weduwnaar) vlak bij het hoofdeneind er van. Wanneer het is uitgedragen, verbergt ze zich in huis, eet niet met de huisgenooten samen. Gedurende deze afzondering heeft zij een gezellin (Lemo *tomamma* na, haar slaapgenoot), die voor haar kookt en de gemeenschap tusschen haar en de anderen onderhoudt.

Wanneer er een sterfgeval in het dorp is, gaat men niet naar den akker. Alle werkzaamheden die gerucht maken, als weven, het kloppen van boomschors, het stampen van rijst worden nagelaten, opdat het zoo stil mogelijk in het dorp zij.

77. Offers en doodenmaal

Zoolang het lijk in huis ligt, wat zooals wij weten gewoonlijk niet langer dan één dag is, wordt aan den doode geen voedsel aangeboden; alleen legt men sirih-pinang bij hem neer. Van het doodenmaal op het graf, het *popeba'ba*, krijgt de doode wel zijn aandeel. Te Pewaneang, waar men dit grafmaal niet kent, worden op den dag na de begrafenis sirih-pinang, suikerriet en pisang naar het graf gebracht. Dit heet *peroo'*. Verder wordt een deel van de rijst, de mais en het huisraad van den overledene afgezonderd, en dit wordt door een verren bloedverwant meegenomen.

Bij de To Mangki heeft drie dagen na het overlijden weer een doo-

denmaal plaats. Dan worden allerlei voorwerpen ten gebruike van den doode naar diens graf gebracht: een sirihzak, een hakmes van bamboe in houten schee (want ijzer mag niet aan hem worden gegeven) en een hoofddoek worden op het graf van een man opgehangen. Naar het graf van een vrouw worden behalve een sirihzak ook een *lepa-lepa* (een soort mand met deksel van bamboe, waarin kleeren worden bewaard) en een zonnehoed (*sokko'*, Sa'd. *songko'*) gebracht. Kookgerei en etenswaren worden, naar algemeen beweerd wordt, niet op de graven geplaatst. Alleen legt men in de hoofdplaats Galoempang wel wat vleesch op een graf, wanneer voor den doode een buffel is geslacht. Van Seko heb ik reeds vermeld dat daar een mandje met Colocasia, oebi en mais op het graf wordt gezet. Wat men naar het graf brengt heet *kadoedoe* „deelneming betuigen met een sterfgeval”. Ook wat men bij zoo'n gelegenheid meebrengt, draagt dien naam. In de hoofdplaats Galoempang plant men ook wel een kokos- of een pinangpalm, of een *kanino*-boom (Mal. kemiri, *Aleurites triloba*; bij de Oost- en de West-Toradja's is de *kanino* de wilde kaneelboom).

Wanneer men van een graf is teruggekeerd, worden thuis een varken of een hoen (ook wel beide) geslacht; van het vleesch wordt een maaltijd bereid; deze plechtigheid heet in het Gal. *isara bombo* „wat voor de doodenziel uit de pot geschept wordt”; deze heele handeling draagt den naam van *ma'leakan* „oplichten, afzetten”, nl. van de *pote*. Wanneer het vleesch gekookt en de rijst gaar is, wordt daarvan naar hen, die de *pote* dragen, gebracht. De rouwdragenden laten wat van dit voedsel door de vloerlatten vallen, doen de *pote* van het hoofd af, en eten dan weer rijst. Daarna gaan ze zich baden, waarbij niets in het water wordt afgedreven.

Omstandiger geschiedt dit in de hoofdplaats Galoempang. Daar wordt drie of zeven nachten na de begrafenis het *ma'leakan pote* gevierd. Op een van bamboe gevlochten bord worden gekookte rijst, varkensvleesch en wat katoenpluis gelegd, waarbij nog een hakmes wordt gevoegd (Goslings meldt, dat deze spijzen *kinande ipa bomboan* „eten voor de ziel van de afgestorvene” heet). Dit bord gaat de rij van rouwdragenden langs. Ieder legt het mes op zijn hartskuil en zegt er bij: „Pas als dit mes gek wordt, zal ik mijn verstand verliezen”. Daarna houdt hij het mes onder den neus en zegt: „Eerst als dit mes smelt, zal mijn adem versmelten”. Dan plukt hij met de vingers wat van de rijst en het vleesch en werpt dit door de vloerlatten voor de doodenziel. Tegelijkertijd neemt de vrouw die met het bord rondgaat, de *pote* van het hoofd van de rouwdragende.

Wanneer in Lemo het lijk van een aanzienlijk mensch een paar dagen boven aarde blijft staan, wordt op den tweeden dag een buffel geslacht, die den naam draagt van *paledaran*, waarvan het vleesch den volgenden dag, wanneer het lijk begraven wordt, op het graf wordt genuttigd, samen met het vleesch van een hond en van eenige hoenders. Drie nachten na de begrafenis gaat men naar het graf om de boven opgenoemde voorwerpen daarheen te brengen. In Lemo heet deze plechtigheid *mantollong* „bezoeken, naar iemand komen zien”.

Hier brengt men ook voedsel naar het graf, uitsluitend maïs en jobs-tranen (*dale kalisikan*, Sa'd. *dale sisikan*; *Coix agrestis*) en wat lever van den geslachten buffel. Is men van dezen tocht weer thuis gekomen, dan wordt een maaltijd van varkensvleesch aangericht, welke plechtigheid *kamaloloan* „bevrijding van de weduwe (weduwnaar) van den rouw” heet. Bij deze gelegenheid komt de weduwe uit haar afzondering in huis te voorschijn, en zij en haar mede-rouwdragenden eten van de rijst zonder daarbij eenig voorschrift in acht te nemen. In Lemo worden eenige dagen (drie tot tien) na dit *ma'lolo* nog een varken in huis en een op den grond geslacht, waarvan een maaltijd wordt aangericht. Hierbij wordt voorgoed afscheid genomen van den doode. Deze plechtigheid heet *papelango* „om glad te maken”, in den zin van „beëindigen”.

In Seko heeft de slotacte pas ongeveer een jaar na de begrafenis plaats, wanneer de rijstooft gelukt is. Dan komen de bloedverwanten bijeen om een gezamenlijken maaltijd te houden. Bij deze gelegenheid wordt door een broer of een ander familielid van den overledene een hond gedood, waarvan het vleesch echter niet gegeten wordt. Dit heet in Wono *mangkala'i* „een aandeel geven” (aan den doode); in Lodang *malisongi* (Sa'd. *malison*, „geheel ten einde, geheel voltooid van een werk”). Bij deze gelegenheid wordt een van bamboe gevlochten mandje (*pakoe*, Sa'd. *bakkoe'*) met rijst, lever en vleesch van het geslachte dier naar het graf gebracht.

78. Hertrouwen van de weduwe

In het Galoempangsche en in Lemo is het regel dat een weduwe een jaar na het overlijden van haar echtgenoot mag hertrouwen. Eerder mag ook wel, maar de weduwe is bang dat ze er dan van verdacht zal worden, op de eene of andere wijze (door tooverij) de hand te hebben gehad in het overlijden van haar man om te kunnen hertrouwen. Bij de To Seko mag de weduwe na twee maanden hertrouwen, ofschoon ook hier de meesten fatsoenshalve langer wachten. In elk geval mag het huwelijk niet plaats hebben zoolang de akkers niet afgeogst zijn; de tobara' zou het paar dan met een varken beboeten, omdat het gewas er anders onder zou lijden. Bij alle bewoners van het stroomgebied van de Karama is het niet geoorloofd dat een broer van den overleden echtgenoot de weduwe tot vrouw neemt, voordat zij eerst met een ander gehuwd is geweest; anders zou de ziel (*bombo*) van den overledene hem ziek maken. Als in Seko de broer van den overledene diens weduwe rechtstreeks tot vrouw wil nemen, dan brengt hij een koperen ring naar het graf van zijn broer, legt hem daar neer, en zegt: „Hier breng ik je goud, wees niet boos dat ik je vrouw tot echtgenoot neem”.

78. Het menschenoffer bij een sterfgeval

Van het halen van een menschenhoofd, dat noodig was bij het overlijden van een tobara', gaf de toenmalige kapala van Galoempang mij de volgende beschrijving. Wanneer een tobara' patokke' stierf, werd op de gong geslagen om de mannen bijeen te roepen. Eenigen hunner

werden dan aangewezen om onder leiding van een tobarani of pambawa taoe een menschenhoofd te gaan halen. Dit deed men in de naaste omgeving. Gewoonlijk viel een inwoner van Dengen als slachtoffer van de inwoners van het dorp Galoempang. Wanneer men met een hoofd was teruggekeerd, werd dit op het erf van het sterfhuis neergelegd, en men klom in de woning om op de trom te slaan die daar hing. Dan ging de tobara' timba bij de rouwdragenden rond, en lichtte even de pote op. Ze bleven deze echter nog dragen. Het hoofd werd nu naar de wildernis buiten het dorp gebracht en daar aan een boom opgehangen. Eerst wanneer de zeven dagen gedurende welke de pote gebruikt moest worden voorbij waren, werd het hoofd met een hakmes van de zachte deelen ontdaan; dit deed de tobara' timba. Het hoofd werd niet naar het graf gebracht.

Zoodra het hoofd van de vleeschdeelen ontdaan was, werd een brandstapel van hout en droog gras gemaakt, en daarop werd het hoofd geroosterd, totdat het droog en hard was geworden. Dan zette de tobara' timba de ijzeren taats van zijn speer op de kruin van het hoofd, en stootte er een gat in. Nadat hij de speer had weggezet, bevestigde hij een touw van arénvezels (Gal. *indoek*) in het gat, en hing het hoofd daaraan op onder een afdak vóór het huis. Deze heele handeling draagt den naam van *maroto* (Sa'd. „stuk maken, breken"). Den volgenden morgen werden een buffel of een varken en een aantal hoenders geslacht en veel rijst werd gekookt om daarvan een grooten maaltijd aan te richten. Dit heet *makamonok*. Bij deze gelegenheid maakte de tobara' zeven pakjes jobstranen (*dalle*) vermengd met buffelvleesch gereed. Daarvan legde hij een pakje onder aan de trap, een boven aan de trap, een bij de deur, en zoo voortgaande naar de kamer van den doode, legde hij op zekere afstanden een pakje neer, totdat hij het zevende uit het venster wierp. Daarna had plaats wat boven reeds beschreven is: het rondgaan met een korf spijzen, waarbij een hakmes, dat de rouwdragenden zich op den hartskuil en onder den neus hielden. Degenen die den kop gehaald hadden (de *tomeala*), werden bij deze gelegenheid rijkelijk van spijzen voorzien, als belooning voor hun diensten.

Ook in Pewaneang gaf men mij een beschrijving van deze gewoonte. Hier werd het slachtoffer gewoonlijk van Tagari, Karoeroe in het Rongkongsche gehaald, hetzij dat men iemand ging snellen, of hem ging koopen. Het afgeslagen hoofd, dat *ba'* heet, werd hier wél naar het graf gebracht, waar men er mee tegen de grafhut klopte. Als het weer in het dorp was gebracht, werd de groote doodenmaaltijd aangericht. Hier had de pongkaloe de leiding van alles. Deze functionaris prepareerde het hoofd en borg het op ongeveer dezelfde wijze weg als dit te Galoempang gebeurde. Zoolang het menschenhoofd er nog niet was, werd geen arbeid door de dorpelingen verricht, maar hield men zich zoo stil mogelijk.

79. Ziel en zielenland

Van de ziel en het zielenland weten de menschen heel weinig te

vertellen. Volgens de To Mangki gaat de doodenziel (*bombo*) naar een plek, die dicht bij Baroepoe gelegen is. De weg van het Karamagebied naar Baroepoe kruist in de buurt van die plaats het geestenpad. Dit ziet er uit als een pad, zooals varkens zich door het alang-alang-gras maken: het is als het ware een tunnel, waarbij het gras bovenaan niet van elkaar gescheiden wordt. Wanneer een voorbijganger op dit geestenpad een weinig onkruid legt, zal hij, als hij er weer langs komt, opmerken dat het opzij geworpen is. Dit geestenpad heet *pa'ropoan*.

In Beroppa (Lemo) weet men niet anders te vertellen, dan dat de ziel (*bombo*) naar Walli gaat, dat in het Westen ligt.

Bij de To Seko wordt de ziel *kalihajo* genoemd. Sommigen geven als het schimmenland Toeang londo op, maar waar dit zou liggen, weet niemand te zeggen. Er waren er ook die vertelden dat de doodenziel naar het Oosten gaat.

Verhalen van lieden die men dood waande, en die tot het leven terugkeerden, kent men wel. Deze herleefde personen vertellen allen, dat toen hun doodenziel in het schimmenrijk was aangekomen, ze door een voorvader teruggestuurd werden naar de aarde. In Kariango (Lemo) vertelde mij iemand van een vrouw, Indo Lobong, die tweemaal schijndood was geweest. De eerste maal was haar ziel naar een plek onder de aarde gegaan; de tweede maal naar een plaats boven de aarde. Op beide plaatsen had zij dorpen met menschen aangetroffen; beide malen gaven de zielen haar te eten, maar telkens werd haar gezegd naar de aarde terug te keeren.

DE BEWONERS VAN HET STROOMGEBIED VAN DE KARAMA IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

DR. ALB. C. KRUYT

(2de vervolg en slot)

VIII. LANDBOUW

80. Sawah en ladang

De bewoners van het stroomgebied van de Karama verbouwen allen rijst. De To Lemo en To Seko doen dit hoofdzakelijk op natte velden, de To Mangki op droge akkers. Dat de To Lemo sawahs bewerken spreekt vanzelf, omdat de To Rongkong, tot wie zij behooren, dit doen. Maar door den omgang met To Mangki zijn zij meer aan drogen rijstbouw gaan doen dan in hun stamland het geval is. Hier toch ziet men niet graag rijst op droge velden verbouwen, omdat men gelooft dat de sawahs hierdoor minder goed zullen gelukken. Ook het strenge voorschrift in Rongkong, dat rijst van droge en natte akkers niet samen in dezelfde schuur opgeborgen en niet samen gekookt mogen worden, nemen de To Lemo niet meer in acht.

De To Seko hebben blijkbaar door de To Rongkong rijst leeren planten en doen dit dus ook op natte velden. Maar hun sawahbouw staat aanmerkelijk ten achter bij dien van hun leermeesters. In het oostelijk deel, waar vlakke grond voorkomt, gaat het nog; maar in het geaccidenteerde terrein van Amballong en Pewaneang laat de aanleg van terrassen veel te wenschen over.

De To Mangki plantten hun rijst certijds alleen op droge velden. Wat daar tegenwoordig aan sawahbouw wordt gedaan, is op bevel van het Ned.-Ind. Gouvernement geschied. Een uitzondering op den regel maakte de hoofdplaats Galoempang en de naaste omgeving er van, zoodat te Lengen, Lebani, Boelo en Kawatang ook vroeger sawahs werden gevonden. Bij de komst van het westersche bestuur was de sawahbouw echter zoo goed als opgegeven. De menschen beweren dat men op de natte velden bijzonder veel last van muizen had. Dat de ladangbouw altijd van meer beteekenis is geweest, blijkt uit het feit dat deze onder leiding staat van bijzondere personen, terwijl dit bij den sawahbouw niet het geval is. Goslings vertelt (pag. 71), dat de To Mangki waren rooibouw bedreven; een gevolg daarvan is geweest, dat groote stukken land met alang-alang begroeid zijn; vaak verhuisde een kampoeng omdat geen boschgrond meer in de nabijheid te vinden was.

81. Vanwaar de rijst gekomen is

Op de vraag vanwaar men de rijst gekregen heeft, vertellen de To

Lemo hetzelfde verhaal dat alle To Sa'dan kennen, namelijk dat de rijst afkomstig is van Roera-roera, dat aan den benedenloop van de Sa'dan zou hebben gelegen. De To Seko hebben meer dan één verhaal over de herkomst van de rijst. In het eene wordt verteld dat menschen van Oeko bij het scheppen van uitgelopen vischkuit (*doeang*) in de Karama, twee rijstaren opvischten in hun net. Men kende het gewas niet; men bekeek het en men praatte er over. In den droom werd aan den vinder kennis gegeven wat hij met het gevondene moest doen. Toen Oeko veel rijst had, gaf men er van aan Pewaneang, en vandaar werd het gewas in heel Seko bekend. Uit dit verhaal zou moeten worden opgemaakt dat men de rijst van Mamoedjoe heeft ontvangen.

In Wono en Lodang kent men dit verhaal niet. Hier spreekt men van een legendarisch persoon, Taoe bara „grootte man”, die uit den hemel was neergedaald op de plek, niet ver van Wono, waar drie steenen worden gevonden, waarvan men vertelt dat deze de treeft (ijzeren drievoot = *laliana*) van den hemeling zouden hebben gevormd. Op een van de heuvels in die streek zou hij een dorp, Iso, hebben gesticht; op die plek wordt nog een steenen stampblok (*iso*) gevonden.

Velen in Wono en Lodang zeggen echter dat men de rijst via Rongkong van Palopo heeft gekregen. Wanneer deze lieden hun opwachting bij den Datoe van Palopo gingen maken, zei men: „wij gaan den wortel (oorsprong) van de rijst halen” (*taloemaoe masoloe oeakana hea*). Wanneer de afgezanten der To Seko te Palopo waren aangekomen, liet de Datoe hun wat rijst geven, die ze met hun eigen zaairijst moesten vermengen. De Datoe liet daarbij zeggen: „Neemt dit mee als zaairijst, opdat gij allen gezond zult blijven, en het gewas wel zal gelukken” (in lateren tijd kreeg men geen rijst meer van den vorst, maar de Datoe gaf in de plaats daarvan een mes, een hoofd-doek of zout). Wanneer de tobara' dan naar zijn land was teruggekeerd, liet hij dicht bij zijn land gekomen kennisgeven van zijn komst. Dan ging zijn vrouw hem tot aan de poort van het dorp tegemoet, vergezeld van een vrouw die een kokosdop met gepelde rijst droeg, en riep de hoofdenvrouw haar man (of liever de meegebrachte rijst) toe: „Kom hier, dit is ons dorp; breng den voorspoed en vruchtbaarheid, die van den Datoe zijn”. Wanneer de tobara' dicht genoeg genaderd was, strooide zij gepelde rijst over de bringers van de zaairijst, en dan ging men gezamenlijk het dorp binnen, het tobara'-huis in. Een hoen werd daar geslacht, waarvan men het bloed op de zaairijst van den Datoe liet druipen.

De To Mangki meenen dat de eerste mensch, die uit den hemel kwam, de rijst met zich medebracht.

Naast deze historisch aandoende verhalen zijn er ook enkele, waarin de oorsprong van de rijst in een mythe is gekleed. Zoo vertelt men te Beroppa, dat de rijst groeide op het graf van een vrouw, Indo' Sapare. Men kende het gewas niet; na eenige aarzeling probeerde men het voedsel en wende er aan. Te Galoempang deed men mij het

verhaal van een meisje, dat tot haar vader zeide: „Als ik gestorven en begraven ben, kom dan na eenige dagen naar mijn graf kijken”. Toen de man ging kijken, vond hij er rijst op groeien. Hij proefde de vrucht van dit hem onbekende gewas, en deze smaakte hem zoo zoet dat hij er van stierf. Na een poos herleefde hij weer, en toen gaven de geesten (*dewata*) hem te kennen, dat de menschen maar veel zoete vruchten moesten eten als doerian, mangga, pisang, dan zou hun de zoetheid van de rijst niet meer opvallen.

82. De landbouw-voorganger

De To Lemo kennen uit hun stamland twee personen, die een rol spelen in den landbouw, namelijk de *siadja* en de *pongarong*. De eerste is de eigenlijke priester, die het tijdstip aangeeft waarop men met de bewerking van den akker moet beginnen. De tweede voert uit wat de *siadja* aangeeft, en hij gaat voor bij de offerplechtigheden op den akker. De eerste *siadja*, zoo vertelt men, kwam te Roera-roera uit den hemel; maar omdat hij zijn werk niet alleen afkon, zocht hij een helper, en dit werd de *pongarong*. Ofschoon de *siadja* de voornaamste van de twee is, laat hij toch den akker van den *pongarong* het eerst bewerken. Deze functionaris neemt alle adat in acht als plaatsvervanger van het gansche volk. Wanneer hij ziet dat er iets niet in den haak is op den akker, deelt hij dit aan den *siadja* mede, en deze neemt zijn maatregelen om mislukking van het gewas te voorkomen. De *pongarong* mag alles eten, maar hij mag in den tijd dat de rijst staat te groeien niet naar een ander dorp gaan. Wanneer het regent mag hij zich niet van een pisang- of ander blad bedienen als regenscherm; daarom heeft hij steeds zijn regenmatje bij zich om daarmee het hemelwater van zich af te houden. Hij mag ook niet in boomen klimmen, anders zou de rijst door muizen gegeten worden.

Bij de beide andere volkjes van het hier besproken gebied is het de *tobara'*, die ook in de landbouwaangelegenheden als priester optreedt. Maar voor elk groot landbouwcomplex bij de To Mangki zijn twee mannen aangesteld, die zich streng aan de voorschriften t.o.v. den landbouw houden, waardoor het er voor de menigte niet erg meer op aan komt als ze tegen de adat zondigt. De eerste van deze twee functionarissen heet *todoloe*, „de eerste, de beginner”; de tweede draagt den naam van *porapi* „die naast hem gesteld is”. Vaak is er nog een derde, die den titel draagt van *tomakaloli* „die er altijd bij is, die steeds meegaat”. Alle werkzaamheden op den akker worden altijd eerst achtereenvolgens bij deze drie personen verricht met inachtneming van alle voorschriften; daarna hebben ze plaats bij de overige leden van het akkercomplex, zonder eenige plechtigheid. De *todoloe* moet een min of meer vermogend man zijn, want van hem wordt verwacht dat hij nu en dan hoenders en varkens slacht, die niet alleen zijn eigen veld, maar ook de akkers van zijn dorpsgenooten ten goede komen (dit offeren heet *mamoeloe*).

De *tobara'* treedt op als de rijst ziek is, of door eenig gevaar van

dieren bedreigd wordt. Hij draagt dan den todoloe op om onderzoek te doen in het dorp of daar soms eenig kwaad is gedaan, naar aanleiding waarvan de goden (dewata) deze bezoeking zenden. Is er een die zich aan de overtreding van eenige adat schuldig heeft gemaakt, dan beboet men hem met een hoen en met rijst. Dan richt de tobara' een bamboe stengel op, en biedt den geesten hoen en rijst aan: „Dit is voor het kwaad dat is gedaan; laat toch de rijst gelukken”. Het hoen en de rijst worden in bamboe kokers toeberaid (*peong*, Sa'd. *pieng*) en er wordt offerspijs van gemaakt; deze wordt in een tak van den bamboestaak geklemd. Vervolgens heeft een gezamenlijke maaltijd plaats. Mislukt de akker van den todoloe, dan wordt hij als onbekwaam voor zijn werk uit zijn ambt ontzet. Zijn vervanger moet steeds iemand zijn uit zijn geslacht.

In Seko is, zooals al gezegd is, de tobara' de man die zegt wanneer met het bewerken van de sawahs moet worden begonnen, en die leiding geeft aan de werkzaamheden op de akkers. Wanneer er geen regen valt, of een ander onheil het gewas bedreigt, is hij het die de geesten (dehata) offert (*mamala*). Hier kent men ook geen persoon die de voorschriften inachtneemt voor alle akkergeenooten. Maar in Seko wordt door elke familie een vrouw of meisje aangewezen die zich bijzonder in acht heeft te nemen, waardoor de andere leden van de familie zich vrijer kunnen bewegen. In Oost-Seko (Pada) heet deze vrouw *menghele'i*, in West-Seko *porotang*. Haar periode van onthouding begint zoodra de zaaibedden gereed zijn. Het zijn niet veel voorschriften waaraan ze zich heeft te houden; de voornaamste zijn, dat ze zich niet meer naar een ander dorp begeeft en dat zij overdag niet mag slapen. Eerst wanneer de tijd van den oogst is aangebroken, wordt haar functie van meer beteekenis, zooals wij later zullen zien.

83. De bepaling van den tijd waarop men het akkerwerk begint

Om den tijd te bepalen waarop men met het akkerwerk beginnen moet, richten alleen de To Lemo zich naar den stand der sterren. De voornaamste constellatie is *Borong-borong*, het Zevengesternte, maar de To Lemo tellen in dit sterrenbeeld 12 sterren. Borong-borong leefde oorspronkelijk op aarde, en als mensch droeg hij den naam van Panaoengan „het landbouwjaar” (Tae' Wdbk op *taoen*). Hij huwde met de jongste van zeven zusters. Hij had echter zijn vrouw opgedragen hem nimmer te bespieden wanneer hij op den akker bezig was. Zij deed dit toch, en zag toen dat haar man twaalf armen en handen had, en elke hand hield een hakmes vast. Hierdoor kwam het dat hij in korten tijd een groot stuk boschgrond had gerooid. Toen de man merkte dat hij bespied was, voelde hij zich zóo beschaamd, dat hij niet langer op aarde wilde blijven, maar naar den hemel ging en daar het sterrenbeeld Borong-borong werd. Vooraf had hij zijn vrouw aanwijzingen gegeven hoe ze naar hem moest kijken om te weten wanneer het geschikte oogenblik daar was om het akkerwerk

te beginnen (dit verhaal is ook bij andere volken op Midden-Celebes bekend).

Om dien tijd te bepalen plant de siadja een speer, eigenlijk een staaf, die alleen voor dit doel gebruikt wordt, bij het vallen van den avond stevig en rechtopstaande in den grond. Hij kijkt nu langs de staaf naar den hemel, en wanneer hij dan het sterrenbeeld Borong-borong in het verlengde er van ziet, weet hij dat de tijd voor het akkerwerk aangebroken is. Dit werk van den siadja draagt den naam van *osokan doke* „het opzetten van de speer”.

De To Lemo kent nog andere sterren bij name: de drie sterren van den gordel van Orion noemt hij *Tomalembe* „hij die aan een draagstok (rijst) draagt” (de pikelaar). Dit was eenmaal ook een mensch, vertelt men, die echter niet op aarde wilde blijven, omdat men hem haatte. Daarom verhuisde hij naar den hemel, en werd een sterrenbeeld.

De sterren van het zwaard van Orion heeten *Manoek* „haan”. Aan dit sterrenbeeld is het algemeen in Midden-Celebes bekende verhaal verbonden van den haan die geregeld rijst voor de menschen uitbraakte, maar welks vleugel door een omvallenden rijststamper werd gebroken, waarom de vogel naar den hemel verhuisde (zie over dit sterrenbeeld o.m. Alb. C. Kruyt, de West-toradjas, IV, 398-403). De To Lemo noemen dezen vogel „de haan van Toeladidi”. Dit is de naam van de maan als zij als vrouw op aarde leeft; ze wordt door haar vader gedood, maar door haar haan in het leven teruggeroepen (zie Sa'dan-Toradjasche volksverhalen door Dr. H. van der Veen, Verh. Bat. Gen., deel 65, pag. 630 e.v.).

Aan de zuidzijde van de rij sterren staat er nog een die den naam draagt van *Saoerang*. Deze naam kan beteekenen „de zuidelijke” (van *saoe* „Zuid”). Maar de To Lemo brengen dezen naam in verband met *saoe*, de scheringdraden op den weefstoel. Ze vertellen dan dat Saoerang een vrouw was, die bijzonder bedreven was in het weven. Haar knapheid prikkelde zoozeer de ijverzucht van andere vrouwen, dat Saoerang het niet langer onder haar kon uithouden, en als ster naar den hemel verhuisde.

De sterren worden gedacht als de kinderen van de maan. Men vertelt dat een voornaam man twee kinderen had, een zoon en een dochter. De naam van den man is *Tolaoelangi* „die aan den hemel voorbijgaat”, waarmede de Hemelheer bedoeld wordt. De zoon heet *Pombirro-birro* „die telkens opkomt”; hij is de zon. Zijn dochter heet *Indo' Sadenna*, de naam waarmee de Zuid-Toradja's de maan aanduiden. Broer en zuster kregen twist over de erfenis van hun vader. Daarom willen ze niets van elkaar weten en vervolgen elkaar. Indo' Sadenna huwde met *Ambe Kadenna*, van wien men niets weet te vertellen. Ze kregen de sterren als kinderen. De zon heeft geen kinderen, want in haar buurt kan niets leven door de groote hitte.

De To Mangki kennen ook de namen van een paar sterren; zoo noemen ze de morgenster *Pambawa koela* „geleider van de zon”, en de morgenster *Soelo bai* „de fakkel der varkens”. Maar de sterren

deze plek begraven en welks lijf nu hier gegeven worden.

zeggen hun niets omtrent den tijd, waarop men met de akkers beginnen moet. De tijd daarvoor wordt aangegeven door de uitgeloopen kuit, *doeang* (Bar. *doe'o*). Elk jaar namelijk zwemmen ontelbare kleine vischjes de rivieren op; de scholen van de uitgeloopen kuit zijn zoo groot en dicht, dat het water er soms een grijze kleur van aanneemt. Deze vischjes worden met netten uit het water geschept, gedroogd en gerookt. Wanneer dit is afgeloopen, weet men dat de tijd gekomen is om de akkers in orde te maken.

Ook de To Seko gaan niet op den stand der sterren af. Men beweert de sterren bij name te kennen. Bij mijn bezoek aan dit land in 1919 trof ik iemand aan die Venus *Takiloe*, het Zevengesternte *Pekeke*, den Gordel van Orion *Hoelo „fakkel”*, en Sirius *Roengkoe roeroek* noemde. Men vertelde mij dat men voor het bepalen van den tijd om met het akkerwerk te beginnen alleen wacht tot het geruimen tijd achtereen droog is geweest. Als men dan vermoedt dat de regens spoedig door zullen komen, begint men met het omwerken der sawahs. Deze willekeurige tijdsbepaling heeft tot gevolg dat de stand van het akkerwerk van de dorpen onderling niet alleen aanmerkelijk verschilt, maar dat ook de akkers van hetzelfde dorp in allerlei stadia van ontwikkeling verkeerren. Bij mijn eerste bezoek was men in Lodang al drie maanden klaar met oogsten, terwijl in Wono de rijst pas was binnengehaald. Bij een ander bezoek merkte ik tijdens een wandeling door de sawahs op, dat men op het eene veld druk bezig was met het snijden van de rijpe aren, terwijl ik niet ver daar vandaan een zaaibed aantrof waarvan de zaaillingen na een paar dagen zouden worden overgeplant. Hierdoor komt het dat de rijstvogels zich het heele jaar door aan het gewas te goed doen, en de menschen een groot deel van den oogst aan deze diertjes moeten afstaan.

84. Begin van het akkerwerk

Als nakomelingen van To Rongkong zullen de To Lemo aanvanke-lijk alleen aan sawahbouw hebben gedaan; maar onder invloed van de To Mangki wijden zij zich tegenwoordig ook voor een deel aan de rijstcultuur op drogen grond. Het zijn de ladangs die het eerst in orde worden gemaakt. Wanneer de pongarong den juisten tijd daarvoor gekomen acht, omdat het sterrenbeeld Borong-borong in het verlengde van den opgericht staak staat, gaan hij en de siadja met een aantal dorpelingen naar het stuk boschgrond waar de pongarong zijn akker zal aanleggen. Hier begint men het struikgewas en het kleinhout te kappen (*toemaba*). Men luistert bij dit werk naar gunstig voorspellende vogelgeluiden. Hoort men deze reeds den eersten dag, dan kan men verder doorwerken zonder op eenig teeken meer te letten. Neemt men de gewenschte kreten niet op den eersten dag waar, dan legt men het oor op den tweeden te luisteren, en zoo noodig ook op den derden dag. De overige dorpelingen kunnen dan hun droge velden in orde maken zonder zich aan vogelgeluiden te storen.

Wat hier gezegd is omtrent het waarnemen van vogelkreten geldt

ook voor de To Mangki en de To Seko. Het zijn ook overal dezelfde vogels waarnaar geluisterd wordt: de *Sauropatis chlorus* (Lemo en Galoempang *seke'*, Seko *tase*); zijn heldere kreet „tengko” wordt graag gehoord; laten zich echter twee van deze vogels tegelijkertijd hooren, links en rechts van den waarnemer, dan is dit niet goed. De kiekendief, een soort arend (Lemo en Gal. *sambo langi* „hemelbedekker; naar zijn uitbundig gekrijsch ook *gora* genoemd; Seko *loë*). Roept deze „toepio” of „tapio”, of „kapiti”, dan is dat niet gunstig, en gaat men terug; zijn gedragen roep „lowe” voorspelt voorspoed.

Men luistert ook naar een bruin en zwart gekleurden vogel met een gelen bek, de *Phoeniscophaeus calyrorinchus* (overal in deze streek *sasarene* of *sarese* genoemd). Een andere vogel heet *manoeek kiahō*; laat hij een scherp „kiki” hooren, dan is dit niet goed. Een kleine vogel die in het Gal. *bamban* heet, maakt soms een lachend geluid, dat voor gunstig wordt gehouden; dan weer slaakt hij een kreet waarin men het woord *mate* „dood” hoort; dit is ongunstig. De uil (Lemo, Gal. *langaoe*) moet overdag geen „koang” roepen, en de *poedjo*, een soort kwartel, moet niet de kreet „lale” laten hooren. In de hoofdplaats Galoempang noemde men nog de *manoeek tipana* of *tammi*, een kleinen paarsen vogel; wanneer deze het pad kruist als men de eerste werkzaamheden op den akker gaat verrichten, keert men naar huis terug. Zoo ook als hij kreten laat hooren die men weergeeft met de woorden *matena doeloe*; want stoorde men zich niet hieraan, dan zou men spoedig sterven (*mate*) (Gosling noemt nog de *tjauri-tjauri* als omineuze vogel).

Het is een algemeen geloof in het hier besproken gebied dat men gedurende de drie dagen waarin de eerste werkzaamheden op den akker worden verricht, geen donder (Gal. *koettoe*, Seko *baloentoe*) mag hooren en geen regenboog (Gal. *tindak sariri*, Seko *taraoe*) mag zien; men zou dan het werk onmiddellijk een dag moeten laten rusten. Het ergste evenwel wat iemand in die drie dagen zou kunnen overkomen is, dat zijn kapmes breekt waarmee hij aan het werk is, of het lemmet uit het handvat schiet. Hierin wordt een aanwijzing gezien dat men een ander stuk boschgrond moet zoeken om er zijn akker aan te leggen.

Is de boschgrond ontgonnen, dan kijkt men ook naar zijn sawah om. Ook hier is het veld van den pongarong het eerst aan de beurt om bewerkt te worden. Voordat het water wordt binnengelaten, wordt een hoen geslacht, en wanneer het water zich over den akker verspreidt, moet een varken het leven laten. Zijn bloed wordt aan de kanten van de waterleiding gestreken; een offerstok wordt opgericht, en daarop wordt den geesten (*dewata*) offerspijs aangeboden. Wanneer men een nieuw terras maakt, wordt eerst aan het langste deel van het terrein een dijkje opgericht en dan werpt men aarde in de leiding; deze aarde wordt door het water verder gebracht op de afgesloten ruimte en bezinkt er, zoodat er op den duur een vlak terrein ontstaat. Dit werk draagt den naam van *mangaroro* (Sa'd. idem). Hierbij wordt een hond gedood, waarvan de ingewanden op deze plek begraven en welks lijf en kop gegeten worden.

Wanneer de To Mangki zullen beginnen met het toebereiden van hun akkers komen alle dorpelingen eerst samen bij den tobara'. Daar worden eenige hoenders, een hond, een varken, soms ook een buffel geslacht. Daarvan wordt offerspijs gemaakt, dat aan de goden wordt aangeboden op een *koerara*, d.i. een van bamboe gevlochten bord, waarvan de randen met jong arenblad zijn versierd. Dit bord wordt op een offerstok gezet die aan den oostkant van het dorp is geplaatst. In Tambing-tambing vertelde men mij, dat het offer op de beide trommen wordt gelegd die in het huis van den tobara' hangen, nadat er eerst op geslagen is om de aandacht der geesten te trekken. Deze plechtigheid heet *mata' doloe* „om mee te beginnen” (Sa'd. *dolo*). Bij deze gelegenheid roept de tobara' alle geesten van het land aan die op bergen, in rivieren en op bijzondere plekken huizen. Op deze wijze verzekert men zich van de medewerking en den zegen van het land.

Voordat men met de nieuwe akkers begint, heeft er nog een plechtigheid plaats die den naam draagt van *ma'raraoeta* of *mapini*. Hiertoe brengt iedere huisvader een hoeveelheid ontbolsterde rijst en een hoen aan den tobara'. Deze doet de rijst in een kom (*toeboeng*), en voegt er wat gemberwortel (*laija*) aan toe. Dan draait hij de kom snel rond; het deel van de rijst dat door de beweging er uit vliegt, is voor den tobara'; wat in de kom blijft, neemt de eigenaar mee naar huis en slaapt er op om droomen uit te lokken die hem een en ander omtrent den uitslag van zijn akker voorspellen. Den volgenden dag brengt men die rijst opnieuw naar den tobara', die ze weer in de kom om-draait. Men beweert dan dat de geesten er rijst bijgeven, en hoe grooter de op deze wijze verkregen hoeveelheid is, hoe zekerder men kan zijn van het welslagen van zijn akker. Bij deze gelegenheid wordt geen offer gebracht.

Is men zoover dan zegt de tobara' aan den todoloe, den leider van de akkerwerkzaamheden, dat hij kan beginnen. De todoloe maakt 's morgens in de vroege een vuur aan buiten het dorp; drie dagen lang onderhoudt hij dit vuur en spreekt het toe, waarbij hij de zielen van de voorouders van den tobara', van zichzelf en van zijn assistent (den *porapi*) aanroept. Men noemt dit *ma'oendende'*; de bedoeling er van is vermoedelijk om droog weer uit te lokken. Na den derden dag laat hij het vuur vanzelf uitgaan en begeeft hij zich met een hoen naar den boschgrond, waar men dat jaar zijn akkers zal aanleggen.

Op het terrein waar de akkers zullen worden aangelegd, maakt de todoloe vuur aan en slacht een hoen; diens galblaas (*pa'ina*), en zijn hart (*boe'ana*) worden onderzocht. Zijn de teekenen daaraan niet goed, dan slacht men een tweede hoen. Lever, hals, staart en vlerken worden op een offerstok (*takala'*) gelegd voor de goden, die aangeroepen worden. Van het vleesch van het hoen en van rijst bereidt hij een kleinen maaltijd, die door hem en een paar gezellen wordt genuttigd. Deze plechtigheid heet *memanoek* (*manoek* „hoen”). Op dien dag wordt er nog niet gewerkt, maar op de twee volgende dagen gaan eenige lieden onder leiding van den todoloe het struikgewas

kappen op den voor dezen bestemden grond. Na afloop van deze drie dagen tijgen alle dorpelingen aan den arbeid om het struikgewas neer te slaan (*toema'ba*) zonder op teekenen te letten.

Het beginnen van den akkerbouw heeft in Seko ongeveer hetzelfde verloop als in Lemo en het Galoempangsche. De tobara' heeft hier de leiding van de werkzaamheden en plechtigheden. Wanneer hij den tijd er voor gekomen acht, roept hij de dorpsgenooten bij elkaar. Een varken wordt in het dorp geslacht, van welks lever op een offerstaak (*takala'*) aan de goden wordt gegeven. Ook hier roept de tobara' alle geesten aan: die van het dorp (*dehata i lipoe*), die van de verlaten dorpen (*dehata i pangkekean*), die van den hemel (d.i. *aho langi'*), die van de aarde (d.i. *hoi*), de voorouders, enz.. Den volgenden dag hakt men gezamenlijk het pad naar den boschgrond die zal worden ontgonnen, of men gaat de waterleiding (*kinali*) en de dijkjes (*kaha-tang*) in orde maken. Te Wono heeft deze plechtigheid plaats bij den steen die midden in het dorp staat.

Na deze plechtigheid gaat men een klein stuk van den uitgekozen boschgrond ontginnen, en wordt gedurende drie dagen op de reeds genoemde teekenen gelet. Wanneer de gewenschte geluiden van de vogels vernomen zijn, wordt een offerstok in den grond geplant, een dor boomblad wordt er op gelegd, en daarop biedt men den geesten wat van de rijst aan die men van huis heeft meegenomen voor eigen teerkost. Terwijl men met deze eerste werkzaamheden bezig is, wordt een zang gezongen door mannen, vrouwen en kinderen. Dit heet *mehoke*; hiernaar wordt ook het uitvoeren van de eerste akkerwerkzaamheden *mehoke* genoemd. In dezen zang wordt aan de goden een overvloedigen oogst gevraagd.

Zooals gezegd is behoeft men na afloop van de eerste drie dagen geen acht meer te geven op teekenen en vogelgeluiden. Maar terwijl men aan het ontginnen van den boschgrond bezig is, kunnen zich dingen voordoen waaruit de menschen een en ander meenen te kunnen opmaken omtrent de uitkomst van het akkerwerk. Men kan een levende slang of muis op het akkerterrein verrassen. Dit wordt overal als een gunstig teeken aangemerkt: men zegt dat zooiets wijst op „het binden van rijstbossen, en op het touw aan den neusring van buffers”, m.a.w. dat men veel rijst zal oogsten, waarmee buffels kunnen worden gekocht. Wanneer de slang en de muis zich, nadat ze verrast zijn, de berghelling af spoeden, is het gunstiger dan wanneer ze die opgaan. Vindt men echter een doode slang of muis op den boschgrond, dan heeft men niet veel goeds te wachten. Verrast men een boschhoen, dan moet men het dooden en ter plaatse voorbereiden en opeten, om veel rijst van dat veld te oogsten.

Het kan ook gebeuren, dat men op zijn land een liaan aantreft, die in een lus is gegroeid. Dit heet in het Gal. *koendali* (in Sa'dan is *koendali* een touw van rotan gedraaid), of *simbaloe'*. Dit is een ongunstig teeken, dat den dood van een der deelhebbers van dit akkercomplex voorspelt. Als men nog niet al te ver met het ontginningswerk gevorderd is, zal men een ander terrein voor zijn akker

zoeken (alleen als de liaan niet als een lus, maar als een toegehaalde knoop hangt, zien de menschen van Beroppa er een goed teeken in: zij zullen dan veel rijst en buffels te binden krijgen). Is men al te ver met het ontginningswerk gevorderd, dan probeert men het kwade teeken te niet te doen door de belofte om bij het oogstfeest een varken of een buffel te zullen slachten.

85. Maandagen

Bij de volken van Midden-Celebes zijn de maanstanden van groote beteekenis voor den landbouw, omdat men aan enkele daarvan de gedachte verbindt dat het gewas door allerlei dieren zal worden gegeten of op een of andere wijze zal mislukken, wanneer op een van die dagen werk op den akker wordt verricht. Bij de volkjes van het stroomgebied van de Karama wordt echter minder beteekenis aan de maanfasen gehecht dan dit elders het geval is. Het meest doen dit nog de To Lemo. Dezen tellen de maandagen als volgt: 1. *Mawang*; 2. *dadoea bongi ombo'na* „de tweede nacht van het zichtbaar zijn”; 3. *taloe*; 4. *apa*; 5. *lima*; 6. *anam*; 7. *pitoe*; 8. *karoea*; 9. *kasera*; 10. *sangpoelo*; 11. *sangpoelo mesa*; 12. *s. doea*; 13. *s. taloe*; 14. *saapa*; 15. *s. lima*; 16. *tepoe* „gereed, klaar, dus: volmaakt”, volle maan; 17. *sampe barani* (Sa'd. idem), de nacht na volle maan; 18. *pamoela tolili'na* „het begin van de begrenzing”; 19. *dadoea tolili'na*, enz. tot *kalingena*, de nacht vóór nieuwe maan, en ten slotte *porena* of *pa'dena* „verdwenen, geblusht”.

De To Mangki noemen den nacht waarin de maansikkel voor het eerst even te zien is *sombo* „zichtbaar”; de To Seko noemen hem *ilaling hoelang* of *mangoera masooe*. Volle maan is voor To Mangki en To Seko *malepong* „rond”. De overige dagen worden evenals bij de To Lemo geteld. Alleen geven de To Seko aan de drie nachten die op volle maan volgen, namen: *siporiko*, *mampeala* „halen” (misschien bedoeld als: de maan gaat de zon halen), en *lilinga mbalesoe* „waarop de muizen rondtrekken”.

Voor alle drie volkjes is de dag van nieuwe maan in alle omstandigheden ongunstig: dan moet men niet alleen niet op den akker werken, maar geenerlei arbeid van belang ondernemen: niet op reis gaan, niet aan zijn huis bouwen en dergelijke. Zelfs wanneer men op reis is, zal men op dien dag den tocht niet voortzetten, maar rust houden op de plek waar men zich bevindt.

Overigens houden de To Mangki en To Seko zoo goed als geen rekening met de maandagen. De To Lemo hechten aan enkele dagen nog bijzondere beteekenis. Zoo acht men den dag die voorafgaat aan dien van nieuwe maan, en dien zij *kalingena* noemen, gunstig voor het planten van rijst en maïs, omdat dan de laatste sikkel van de maan kort vóór de zon opkomt; men meent dat het gewas dan niet door muizen en ander gedierte geschaad zal worden. Wanneer ze namelijk samen met de maan op het veld komen, worden ze er dadelijk door de zon van weggejaagd.

De dagen waarin de vijf (*lima*) voorkomt (de 5e en 15e van *bongi*

ombo'na en de 5e van *tolili'na*) worden ongunstig voor akkerwerk genoemd, want dan zou de hand (*lima*) altijd wat te doen hebben, m.a.w. er zou altijd onkruid te wieden, altijd het een of ander te herstellen zijn. Als bijzonder gunstige dagen worden de derde en de vierde van *ombo'na* genoemd. In den ouden tijd was *sampe barani* „de dappere afnemende maan”, zoo genoemd omdat zon en maan dan nog evenals in een tweegevecht tegenover elkaar staan, een uitgelezen dag om naar den vijand uit te trekken.

86. Droomen

Gedurende den tijd waarin men den akker toebereidt om het zaad te ontvangen, geeft men acht op de droomen die men heeft. Ik heb den indruk gekregen dat de bewoners van het Karama-gebied meer nog dan de andere volken van Midden-Celebes beteekenis aan droomen hechten, want wanneer dit onderwerp ter sprake kwam was men niet uitgepraat, en ieder had een of meer gevallen te vertellen waarin een droom hem het welslagen of het mislukken van den oogst had voorspeld. Wanneer men zichzelf een buffel ziet voorttrekken, of zichzelf horens van koperblik ziet dragen, zooals deze op de krijgsmuts zijn aangebracht, dan zal men veel rijst krijgen, of er wacht een rijke oogst aan maïs. Dit zal ook het geval zijn als men van goud of kralen droomt, of als men in den slaap aan het delven van ijzererts is in dit aan ijzererts zoo rijke gebergte. Als men in den droom een aardstorting ziet, vooral wanneer de neerstortende aarde zijn woning treft, mag men een rijken oogst verwachten; ongunstig is de droom als wij door de neerkomende aarde worden meegesleurd.

Ziet men zich in den droom om een grooten steen heenloopen, zooals er zoovele op de droge akkers en op de sawahs liggen, of klimt men er op, dan voorspelt dit een mooien oogst. Ziet men zich evenwel op zoo'n steen zitten en zakt deze daarbij in den grond weg, dan valt er niet veel te verwachten.

Is men in den droom bezig aan het herstellen van dijkjes, of komt iemand enkele bossen rijst brengen, of ziet men iemand op den akker zijn gevoeg doen, dan mag men de toekomst hoopvol te gemoet gaan. Wanneer iemand echter in den droom na het planten bezig is met wieden, dan zal het gewas veel van muizen te lijden hebben. Wordt de rijst echter in den droom door muizen gegeten, dan mag men juist op een rijken oogst rekenen. Of wanneer men zich met den hak in den grond ziet werken terwijl de rijst al hoog staat, dan moet men zich voorbereiden op mislukking van den oogst. Ook wanneer de sawah in den droom droog loopt. Het hart wordt met blijde hoop vervuld als men droomt van een ontmoeting met iemand van Palopo, of wanneer een edelman uit die plaats het land bezoekt. Als men zich in den droom iets ziet binden, mag men verwachten dat het gewas er goed voor komt te staan, want dan zal het gelukken om alle invloeden die de rijst kwaad kunnen doen met toover- en voorbehoedmiddelen te „binden”, d.i. onschadelijk te maken.

Hier volgen nog eenige aanduidingen in den droom, die het hart

der menschen met bange vrees vervullen: als in den droom de vijand komt; als de rivier overstroomt, of iets daarin afdrijft; als men een sterfgeval meemaakt; als men door nachtmerrie (Lemo *simamanang*) gekweld wordt; als een huis afbrandt; als iemand met zijn echtgenoot twist of echtscheiding plaats heeft. — Op den dag na een kwaden droom gaat men niet op zijn akker werken. Een hoen wordt geslacht om den droom „weg te werpen”; dit doet niet degeen, die den droom heeft gehad maar een ander, liefst de dorpsarts, de doekoen (*sando*). De eerste geeft hem daarvoor een wiedijzer (*pangoema*). De lever van het hoen wordt aan de geesten geofferd, aan wie verzocht wordt den kwaden invloed van den droom af te wenden.

87. Het vellen en verbranden van het hout

Van het vellen van de boomen (Gal. *maseppoi*, Lemo *manawo*, Seko *mantotoi*) op den te ontginnen boschgrond valt niets op te merken. Wanneer het gevelde en kleingehakte (Gal. *itatak*) hout door de zon gedroogd is (Gal. *ialloi*), wordt het verbrand (Gal. *merakkei*; Lemo *manjoeë*; Seko *masoewé*). Meestal steekt de leider van het akkercomplex er het eerst den brand in, en wanneer de anderen den rook van zijn veld zien opstijgen, volgen zij zijn voorbeeld. Men laat nu een dag werkeloos voorbijgaan. Dan wordt een hut op het ontgonnen land opgericht. Men gaat er ook dadelijk toe over maïs tusschen de boomstronken en het verkoolde hout te planten. Wanneer de maïs ontkiemd is, gaat men pas den grond schoon maken door de niet door het vuur verteerde stukken hout te verzamelen en te verbranden (Gal. *ma'ropon* „afval verzamelen”, of *ma'noeroek*; Lemo *maram-poeni* „bijeenverzamen”; Seko *mangkaroi* „bijeenvegen” of „harken”). In West-Seko wordt na het branden een hut gebouwd tusschen het dorp en het akkercomplex; deze hut draagt den naam van *rasang pamalaang* „hut voor de offers”. Daar worden een varken en een hoen geslacht; de lever van het varken en de longen van het hoen worden aan de geesten geofferd op een offerstok (*takala'*), waarbij een offerstaak (*pasodang*) wordt geplaatst, waaraan een reep foeja (*tori'ang*) als offer wordt gebonden. Ieder gezin slacht hierbij een hoen, waarvan galblaas en hart worden onderzocht om te weten of men voorspoed dan wel tegenspoed heeft te wachten. Op den dag na dit feest gaat men maïs planten op het afgebrande veld, om daarna den grond te reinigen van onverbrande stukken hout.

De pasgenoemde hut heeft alleen bladeren van de *tariang* tot dakbedekking; ze wordt met een heining omringd, en daarin worden de pot en ander kookgerei bewaard die bij gelegenheid van offerfeesten gedurende het akkerwerk worden gebruikt. Deze hut is dus wat de *sooe eo* bij de West-Toradja's is (Alb. C. Kruyt, de West-toradjas van M. C. II, 42).

88. Rijstplanten op de ladang

Het planten van de rijst op droge velden (Lemo, Gal. *motoeda pare*, Seko *metoedang*) geschiedt bij de drie hier besproken volken nagenoeg op dezelfde wijze. Steeds gaat aan het planten een offerplechtigheid

vooraf, die plaats heeft op het veld van den akkerleider. In Beroppa (Lemo) heeft het offeren aan den vooravond van het planten plaats. Dan wordt een hoen geslacht, waarvan de lever met wat rijst op een offerstok (takala') wordt gelegd. Hierbij wordt de rijstgeest, Batara „heer”, aangenopen. Hem wordt gevraagd van het aangebodene te komen eten, en het gewas voorspoedig te doen groeien; dit heet *panggioe' pare* „bijeenvverzamen van de rijst”. De heele plechtigheid draagt den naam van *ma'kampa* „waken”. Aan den morgen van het planten wordt de *karara* „bebloeding” gemaakt: een korfje met zaairijst wordt op een stelling geplaatst waaraan katoenen stoffen zijn opgehangen (deze dragen den naam van *pa'base* „afwasching” en worden na afloop van de plechtigheid weer door den eigenaar opgeborgen). De manden en zakken met zaairijst worden om deze stelling heen gezet. Nu worden weer een varken en een hoen geslacht, en van het bloed wordt op de zaairijst gedruppeld. Daarna draagt de pongarong het planten van de eerste rijst op aan een man en een vrouw: de eerste maakt de pootgaten (*manga'sak*) met den pootstok (*asak*), de tweede stort het zaad in de gaten (*mamboeboe'*). Daartoe loopen ze snel driemaal om de karara heen, al stekende en zaad stortende. Na deze inleidende handeling worden in het heele veld door de aanwezige mannen gaten gestoken, terwijl de vrouwen achter hen aan loopen en zaad in de gaten storten. De vrouw van den pongarong deelt het zaad uit aan de plantsters. Zij mag dien dag niet baden. Het overschot van de zaairijst van den pongarong wordt onder de leden van de akkergemeenschap verdeeld. Deze rijst vermengen zij met hun eigen zaairijst. Op de volgende dagen wordt de rijst op de velden van de overige menschen geplant; daarbij worden geen offerplechtigheden gehouden, maar degeen die er een varken voor over heeft, kan het boven beschreven *ma'kampa* voor zijn eigen akker herhalen.

Zooals gezegd is geschiedt het planten van de rijst bij de To Mangki op gelijke wijze: op den morgen van den plantdag worden een varken, een hond en een hoen geslacht. Deze plechtigheid heet *mamboeboe'*, dat zoowel het maken van pootgaten als het storten van het zaad daarin kan beteekenen. Het bloed van varken en hoen wordt op de zaairijst gesprenkeld, die in een bepaald soort mand (*token*), bij een offerstok is geplaatst. Daar niet alle zaairijst in de token kan, staat de overige in manden en zakjes er omheen. Drie kringen van pootgaten worden om deze plek gemaakt, die te Baoc *dapo'* „haard”, in Tambing-tambing *pa'pa'raroekan* „de plek waar de offers gebracht worden”, in het dorp Galoempang *pa'pasarea mbane* „waar men de zaairijst tegenaan laat leunen” wordt genoemd. Bij den offerstok is een staak opgericht, waaraan een met kralen versierde sirih tasch (*sapoe*) is gehangen; wordt er bij deze gelegenheid een buffel geslacht, dan worden oude kostbare doeken (*mawa*) aan een rek daarbij opgehangen. Alle mogelijke geesten van bergen uit de omgeving, dewata Sandapan, d. Malimongan, d. Takialo, d. Silapoeti enz. worden daarbij aangeroepen. De vrouw die de zaairijst verdeelt, mag niet

baden, en ze moet zich onthouden van spijzen afkomstig van een doodenmaal.

Dit alles heeft plaats op den akker van den todoloe. Is men op dien dag niet klaar gekomen, dan overnacht men daar om het werk den volgenden dag af te maken. Den daarop volgenden dag wordt de akker van den porapi en daarna dien van den tomakaloli' beplant. Vervolgens beplant men de velden van den tobara' en de overige dorpelingen. De pootstokken worden na gebruik stevig in den grond gestoken, opdat ze niet zullen omvallen, want dan zouden de rijstplanten dit voorbeeld later volgen, en tegen den grond slaan.

In Seko heeft de plechtigheid die aan het planten voorafgaat in het dorp plaats, waarbij tallooze *dehata* worden aangeroepen. Op dien dag is men ook overal bezig de rijst te treden (Pew. *molise*, Wono *malili*) om de korrels van den steel te scheiden, ten einde die als zaad te gebruiken. Een deel er van wordt den volgenden dag in een mandje van biezen (*toejoe* = *Fimbristylis globulosa*) op een offerstok (*takala'*) gezet, met de overige zaaipadi in mandjes er omheen. Een deel van het vleesch van den daarbij geslachten buffel wordt in het dorp gegeten, maar het grootste deel wordt naar den akker van den leider gebracht. Bij het plantmaal dat dan gehouden wordt, worden pakjes rijst gegeten die in arenbladeren zijn gekookt, en die den naam dragen van *baba'*. Op dezen akker wordt met planten begonnen. Dit heeft op dezelfde wijze plaats als bij de To Lemo en de To Mangki (*mosakoe* heet in Seko het maken der pootgaten; *mehohong* het storten van het zaad). De vrouw die het zaad uitdeelt, moet het hoofdhaar stevig opbinden en dit met een doek bedekken.

89. Het beplanten van de sawah

Zooals reeds is opgemerkt, was er eigenlijk alleen in Lemo en Seko sprake van sawahcultuur. Bij dezen arbeid worden veel minder gewoonten in acht genomen dan bij den ladangbouw. Alleen bij het aanleggen van de zaaibedden (*sahoeang*) geeft men op enkele dingen acht: men zal zorgen dit niet te doen bij dreigend onweer, of als een regenboog aan den hemel staat. Is het zaaibed gereed, dan offert in Seko de tobara' in zijn huis een hoen, waarvan hij de *dehata* te eten geeft. Dit noemt men niet *metoedang*, het gewone woord voor „offeren”, maar *mapalake*. Van het bloed wordt op de zaairijst gesprenkeld. Den volgenden morgen gaat de vrouw de rijst zaaïen. Ze mag geen onkruid of bladeren afslaan, en niet met water spelen.

Als men het water op de sawah laat loopen wordt een hoen geslacht, waarvan men het bloed door het water laat meevoeren. Bij het overplanten (Seko *nieli*) van de zaaïlingen wordt op geen teekenen gelet, en hebben geen plechtigheden plaats. Het eerst wordt geplant op den akker van den pongarong bij de To Lemo, op dien van den tobara' bij de To Seko. Deze steekt eerst een stuk of tien plantjes in de modder (dit heet *nipamoela*) bij de *pasodang*, en dan planten de menschen de zaaïlingen — van het punt af waar het water op de sawah komt, naar beneden toe — met het gelaat naar het Oosten

gekeerd. De *pasodang* is in het W van de sawah. Aan het overplanten doen zoowel mannen als vrouwen mee; alleen menstrueerenden moeten zich van dit werk onthouden.

In Wono vond ik de gewoonte dat degenen in wier gezin in het afgelopen jaar een sterfgeval heeft plaats gehad, zich gaan baden voordat ze het zaaibed in orde maken. Ze leggen daarbij een blad van de *soepipina* op het hoofd en duiken daarmee onder water, zoodat het blad door den stroom wordt meegenomen.

Van ploegen maakt men geen gebruik. De sawahgrond wordt hier omgewerkt door er een kudde buffels over rond te drijven (Seko, Lemo *moleling*). Bezit men geen buffels dan helpt men bij het drijven der dieren, en voor deze diensten staan de eigenaars der dieren toe dat hun buffels ook de akkers der bezitloozen bewerken. In Pewaneang geven de laatsten een graafijzer (*pakeke*) en wat gestampte rijst aan de buffeleigenaars. In Lodang geeft men vier bossen rijst voor het gebruik der buffels. Zoo worden de sawahs achtereenvolgens bewerkt.

Is de grond door de plumpe buffelpooten tot modder getreden, dan stampen de mannen de nog overgebleven kluiten aarde stuk. Dit heet *molampoe*. Daarna wordt het oppervlak gelijk gemaakt met een plank (*molemang*, *nilembangi*), of met de handen (*nidada*).

90. Buffels en buffelwijding

Het is hier de plaats om iets te zeggen over de buffels, die bij alle drie volkjes in het Karama-gebied gevonden worden, en die nauw betrokken zijn bij de rijstcultuur. Men vertelt in Seko dat de eerste buffel in deze streek den naam droeg van Laki tombang (*laki*, buffeltier; *tombang*, modderpoel waarin buffels en varkens zich wentelen). Dit dier kwam uit de Sa'dan-streek, begaf zich naar Galoempang, en volgde vandaar de Betoe-we-rivier stroomopwaarts naar Wono. Bij een plek die Talei heet, wilde hij over een brug de rivier passeeren, maar de brug brak onder hem en hij viel in den stroom. Daar veranderde hij in een steen, die er nog aanwezig is.

Hetzelfde verhaal doet men in het Galoempansche: De voorvader Lalong bracht een buffelpaar daarheen. Het mannetje viel in de Oero'-rivier. Het wijfje bracht hij naar Lodang, vandaar naar Taloe-koen (Wono), verder naar Nase en Masamba. Overal waar de buffelkoe kwam, verwekte ze een kudde buffels.

Ongeveer drie kwartier loopens ten N van Wono is een vijver, Tali-mono genaamd. Uit dezen poel, beweert men, kwam eertijds nu en dan een bruine buffel te voorschijn, die zich bij een kudde voegde. Men merkte op dat de troep waarbij deze bruine buffel zich bevond, snel in aantal toenam. Na een poos voegde hij zich bij een andere kudde. Ook verdween hij nu en dan weer. In geruimen tijd had men het dier niet meer waargenomen.

Elk jaar heeft een feest voor de buffels plaats, een soort wijding dezer dieren vóór of nadat zij hun werk op de sawahs hebben gedaan. De dieren worden dan onder de woning van den tobara' of het dorps-

hoofd samengebracht (Lemo *masarampoen* „alle verzamelen”; Gal. *ipaisoengi* „voor — de dieren — offeren”, of *ikoerin* „voor ze koken”; Seko *nisalei koko'na baloela* „de hoeven der buffels ...?”). Een varken wordt geslacht, en daarvan wordt voor het welzijn der dieren geofferd, waarbij de tobara' de geesten aanroept. Tenslotte besprenkelt (Lemo, Gal. *iboera'*) een vrouw de dieren met water, waarvoor ze een kwast van levenskrachtige kruiden gebruikt (te Galoempang noemde men de planten *ekko*, *toelasi* en *sa'koe*; *Kaempferia rotunda*; te Beroppa *pakoe* „varenkruid”; *lesoan* en *poeloe-poeloe*⁸⁾). Deze vrouw heet in Beroppa *tomamora* „de goedgeefsche, de barmhartige”; ze moet iemand met een goedhartige inborst zijn. Na het besprenkelen wordt den dieren nog wat van een papje op het voorhoofd gesmeerd, dat bestaat uit een mengsel van rijstmeel en varkensbloed. Den leider der kudde, die *pambawa'na* heet, wordt ook varkensbloed onder den neus gestreken. Het dorpshoofd van Galoempang vertelde mij dat de menschen er *batoe tedong* „buffelsteenen” op nahielden, d.z. steenen met uitsteeksels als horens; deze steenen waarborgen het welzijn der buffels; men geeft ze geregeld te eten.

In het Karama-gebied was men eertijds gewend een buffel die geofferd werd „met huid en haar” op te eten, omdat de huiden nog niet gedroogd en verhandeld werden, en men er ook nog geen riemen van sneed. In Rongkong mag men gedurende den tijd dat de rijst in den grond staat, — d.i., tot na afloop van den oogst —, het vel van een geslachten buffel niet afstroopen, maar het vleesch moet samen met de huid worden gegeten.

Nergens in het Karama-gebied wordt de melk van buffels gedronken of gegeten, zooals men gewend is te doen in de Sa'dan-streek en in Bada'.

Men beweerde in Seko dat daar een buffelkoe nog nimmer tweeling-jongen had geworpen. Op de vraag wat men van zulk een geval zou denken als het eens voorkwam, antwoordde de toenmalige tobara' van Lodang: „Ik zou erg blij zijn, en het als een groote zegen van de dehata beschouwen”. De meening van vele volken van Celebes is evenwel, dat er een epidemie op handen is wanneer een buffelkoe tweeling-jongen werpt. Een der twee jongen, of beide worden dan gedood.

De buffels worden 's avonds bijeengebracht in omheinde kralen (*gimpoe*). Wanneer men een kraal maakt — waartoe een aarden wal wordt opgeworpen die met bamboe wordt beplant —, worden, wanneer het werk is afgelopen, een hond en een hoen gedood, met welker bloed de omwalling hier en daar wordt besprenkeld, opdat de buffels die er in opgesloten zijn, gezond zullen blijven. Een offer van kippenlever en gekookte rijst wordt daarbij aan de geesten (dehata) aangeboden.

8) Volgens het Tac' woordenboek is *lesoan* een kruipplant, waarvan de stengel geledingen heeft als waren het gewrichten (*leso*); *poeloe-poeloe* is volgens dezelfde bron een plant met kleverig vocht, dat aan de kleeren blijft zitten.

91. Schadelijke dieren

Wanneer het gewas in bijzondere mate te lijden heeft van varkens, rijstvogels of insecten, wordt dit beschouwd als het gevolg van een adatovertreding, in de eerste plaats op sexueel gebied: als overspel is gepleegd, of iemand omgang heeft gehad met een vrouw die te na aan hem verwant is. In Oost-Seko kan een varkensplaag ook een gevolg zijn van een dubbel huwelijk, want hier is het monogame huwelijk regel. Het kappen van hout op de begraafplaats kan een muizenplaag uitlokken, want muizen worden beschouwd als de verschijningsvorm van doodenzielen.

De strijd tegen rijstvogels (Gal., Lemo *dena'*, Seko *kakalong*) wordt aangeboden met het plaatsen van gespleten bamboes op het veld, waaraan rotan-lijnen verbonden zijn, die naar de tuinhut loopen; als men aan de lijnen trekt, klepperen de bamboe-latten en verschrikken de vogels (deze klepperende bamboes heeten in het Gal. *rapa-rapa'*, in Seko *hala'ang*; de lijnen die ze in beweging brengen, heeten *moteang*). Zoo zag ik eens op een sawahcomplex langs den oever van de Oero' een circa 30 meter lange rotan-lijn gespannen; bij de rivier liep de lijn over een krachtig veerenden stok die bij den oever was geplant, in de rivier af, waar een blok hout aan het uiteinde was gebonden. Het bovineinde van de lijn was bevestigd aan tal van andere lijnen, die met vogelverschrikkers waren verbonden. De sterke stroom van de rivier voerde het blok telkens mede tot de veerkrachtige lat het weer liet terugspringen. Hierdoor werd de heele lijn voortdurend in een heen en weer trekkende beweging gehouden, die de vogelverschrikkers telkens de koppen deed schudden. Ook stelt men wel windmolentjes (Gal. *koerrikan* „krassers”) op, die door hun schrill geluid de vogels verjagen.

Om varkens van den akker te weren wordt deze met een heining omringd (Gal. *ete* of *bala*); gescherpte bamboes (Gal. Lemo *soera*) worden in den grond gestoken, waaraan de dieren zich verwonden; ook worden springlansen (*oelang*) opgesteld.

Wanneer de oogst dreigt te mislukken door ongedierte, wordt bij de drie volken van dit gebied een offerfeest in het dorp gevierd waarbij een varken wordt geslacht, en verzoening wordt gedaan voor het bedreven kwaad. In het Galoempangsche heet deze plechtigheid *pa'panapassar*; elders spreekt men alleen van *mamala* „offeren”.

92. Terwijl de rijst staat te groeien

Wanneer de rijst niet fleurig groeit, en teekenen zich vertoonen dat ze ziek is, wordt een offerfeest gevierd waarbij een varken wordt geslacht. Gebeurt dit niet, dan belooft men het te zullen doen als het gewas gelukt en men de rijst gaat snijden. Begint de rijst vrucht te zetten dan heeft er weer een feest in het dorp plaats, waarbij in Lemo en het Galoempangsche wordt gezongen (*menani*), een zang die zittende, en alleen door mannen wordt aangeheven. In het Galoempangsche heet deze plechtigheid *mampato'tokan*. Het feest draagt dezen naam omdat men, na in het dorp geofferd te hebben, naar den

akker gaat en daar een *biang*-rietstengel (*Miscanthus Japonicus* Andersen) bij de *dapo'* of *pa'pa'raroekan* (de plek waar de eerste rijst geplant is) in den grond steekt. Dit heet *moto'tok* „een gat maken”. Hierbij wordt nog een hoen geslacht, en biedt men den geesten ook in bamboe gestoofde paling aan. De offerstengel die bij deze en dergelijke gelegenheden door de 'To Seko wordt opgericht, heet *pasodang* „de plek waar opgehangen wordt”, nl. het offer. In den stengel wordt een snede gegeven en daarin wordt het spijsoffer, in blad gewikkeld, geklemd. Men sprenkelt met water om regen te lokken, die vooral in deze periode zoo noodig is voor het slagen van den oogst. Te Baoe deelde men mij mede dat bij deze gelegenheid ook twee stukken bamboe over elkaar werden gewreven, waardoor een krassend geluid ontstaat waarvan men pijn in de tanden krijgt. Deze handeling draagt den naam van *makaroeningi*, en ze heeft de bedoeling om te maken dat de muizen pijn in de tanden zullen krijgen, zoodat ze het gewas geen schade zullen doen.

Het offer dat in Pewaneang voor het uitkomen van de rijst wordt gebracht, heeft plaats in de hut die voor zulke doeleinden tusschen dorp en akker is opgericht. De toegang tot den akker wordt dan afgesloten met hekjes van vijf gespleten bamboes die op het pad worden geplaatst, en door poortjes van arentakken. De hekjes heeten *soeriang*, de poortjes *ombo*.

Alleen te Wono vond ik de gewoonte om wanneer de rijst op uitkomen staat, een hond bij de waterleiding te doodden; zijn bloed laat men met het leidingwater naar de sawah vloeien. Men doet dit om alle kwade invloeden die het proces van het uitkomen van de vrucht kunnen tegenhouden, te weren. De kop van het dier wordt op een staak gestoken en het vleesch wordt door de liefhebbers gegeten.

Vooral gedurende den tijd dat de rijst uitkomt, heeft men allerlei voorschriften in acht te nemen: men mag zich niet ver van zijn woonplaats verwijderen; men mag geen versch hout kappen, of in den grond werken. Deze dingen zouden ten gevolge hebben dat muizen het gewas komen opeten. In Seko geldt het verbod om in dezen tijd een bijennest uit te halen; het overtreden van dit verbod zou ten gevolge hebben dat de korrel niet in de aar kwam, dat deze loos bleef. Wat bovenal in dezen tijd vermeden moet worden is het bezoeken van een sterfhuis in een ander dorp. Sterft iemand in zijn dorp of op zijn akker, dan zal niemand den daarop volgende dag werken. Dit doet men ook niet wanneer een vrouw op den akker bevalt; dan wordt een hoen of een varken geslacht om te voorkomen dat het gewas zal verrotten. Ook wanneer men een regenboog ziet, of het vuur op den haard uitgaat, zal men dien dag niet op den akker werken. Is men later eenmaal met het snijden van de rijst bezig, dan wordt op zulke dingen niet meer gelet.

Wanneer de tijd voor den oogst nabij is, gaat men paling in fuiken (*mopa'ti*) en muizen met strikken vangen (*mopoja*) om vleeschspijs te hebben gedurende het oogsten.

93. Het snijden van de rijst

Wanneer men bij de To Mangki de rijst zal oogsten, wordt vooraf een offermaaltijd gehouden, waarvoor een offer wordt geslacht. Men behoeft met het snijden van zijn rijst niet te wachten tot de rijst op den akker van den todoloe rijp is. Ieder, wiens rijst rijp is, kan die gaan snijden. Twee personen vervullen bij het snijden van de rijst een leidende rol, een man en een vrouw; zij zijn de *tomemali pare*, degenen die zich ter wille van de rijst aan enkele voorschriften hebben te houden. Ze mogen geen keladi (*oeŋa*), varengroente (*pakoe*), bajam-groente (*toŋoejo*; *Amaranthus* sp.) oebi (*dadora'*), muizen (*balao*), krabben (*boekŋang*), kikvorschen (*sioek*) en garnalen (*oedang*) eten. Baden mogen ze alleen na zonsondergang, en zoolang ze met oogsten bezig zijn, mogen ze geen anderen akker betreden. De vrouw bespuwt de rijst op de *dapo'* of *pa'pa'raroeŋan*, de plek waar men met planten begonnen is, met fijngekauwde *sa'koe'* (*Kaempferia rotunda*), en daarna snijdt ze met haar mesje (*rakapan*) drie bossen van de dikte van den pols. Deze bossen zijn de *indo' pare* „rijstmoeder”. De bossen worden door den mannelijken *tomemali* gebonden en dan bij de stoppels van de *dapo'* neergelegd; de vrouw dekt ze met haar zonnehoed (*sadoek*) toe, en legt er *sa'koe'*, gemberwortel en sirih-pinang bij. De vrouw heeft een mandje (*bika'*) om het middel hangen, waarin ze de rijst doet die geen steel heeft. Is de *indo' pare* geoogst dan mogen ook anderen de rijst komen snijden. Men houdt het aangezicht bij dit werk steeds naar het Oosten gericht. De bossen die gesneden zijn, worden om de rijstmoeder heen gelegd, en 's avonds bij het eindigen van het werk tot een stapel (*pete*) opgetast. Ieder die meehelpt snijden, krijgt één groote bos rijst (*sakoetoe'*) per dag als loon.

Als men drie dagen gesneden heeft, mag van de nieuwe rijst gestampt en gegeten worden; dit heeft zonder eenige formaliteit plaats. Ook is men niet gewend om van de nieuwe rijst aan de onderdeelen van de woning of aan werktuigen te eten te geven, zooals dit elders op Celebes gebruikelijk is. Voordat men van de nieuwe rijst eet, strijkt men wat van het rijstwater over den buik om te voorkomen dat men buikpijn zal krijgen van het nieuwe voedsel.

Op de hoofdplaats Galoempang en omgeving wordt bij den aanvang van den oogst een gewoonte gevolgd, die ook bij de Oost-Toradja's bekend is. Op de plek namelijk waar het varken dat voor den oogstmaaltijd geslacht is, en dat den naam van *sadoena* draagt, worden drie rijststoelen saamgebonden, en daarop wordt offerspijs (rijst en lever) gelegd. De aren van deze gebonden stoelen worden het eerst gesneden, en daaraan worden de aren van andere stoelen toegevoegd, totdat men drie kleine bossen heeft, de *indo'na pare*. Overigens gaat men op dezelfde wijze te werk als boven beschreven is.

In Lemo komen de dorpelingen, voordat zij met oogsten zullen beginnen, samen bij de rijstschuur van den siadja (landbouwpriester). Deze schuur draagt den naam van *alang kasitoeroesan* „schuur der gemeenschap”. Ieder gezin brengt een hoen mee, dat geslacht wordt,

en waarvan aan de geesten wordt geofferd. Daarna gaat men de paden die naar de akkers leiden schoonmaken, om daarna met het snijden voor de rijst te beginnen. De voorgangster bij het werk hier heet *tomangoendoeng* (Sa'd. *oejoen*) „de bossenbindster”. Ze brandt *tagari*, een welriekende grassoort, aan de westzijde van den akker, waarbij ze het aangezicht naar het Oosten gewend houdt, en bespuwt de rijst driemaal met fijngekauwde *sa'koë'* (*Kaempferia rotunda*); daarna begint ze te snijden. Ze is bij dit werk mooi aangekleed met een hoed (*sadoek*) op het hoofd. Wanneer ze een poos lang gesneden heeft, voegen zich anderen bij haar om te helpen oogsten.

Een „rijstmoeder” schijnen de To Lemo niet te kennen. De *kokok* (16 bossen) rijst die het eerst gesneden zijn, worden apart gehouden, en eerst wanneer een hoen geslacht en de rijst met zijn bloed besprenkeld is, voegt men deze bossen aan den grooten hoop toe. Wanneer de rijst op een grooten akker wordt gesneden, komen velen helpen, en voor deze menschen wordt een buffel geslacht, *toenoe papareang* „slacht tijdens het oogsten”; het bloed van dit dier wordt met rijstmeel (*ta'poeng*) vermengd, en daarvan wordt wat boven op den stapel gelegd.

Van de nieuwe rijst worden dadelijk enkele bossen op het rek (*palalang*) boven den haard gedroogd, terwijl op het vuur er onder *tagari*, reukgras, wordt gebrand. Dit heet *mapo*. Op deze rijst wordt bloed van een hoen gesprenkeld, en dan wordt ze gestampt; kaf en stroo worden weggevoerd. Dit doet niet de leidster van den oogst, de *tomangoendoeng*, want deze blijft bij het werk op den akker, maar een van haar helpsters. Wanneer de pot met de nieuwe rijst te vuur is gezet, legt ze wat rijst op een blad in haar rechterhand; vervolgens legt ze de handen over elkaar, en zich naar het Oosten wendend spreekt ze: „Kaboe'toean allo (opgang van de zon), kom van uw rijst eten, en maak dat er overvloedig zij; wij gaan er nu van eten, en het zal ons allen wel bekomen”. Dan wendt ze zich naar het Westen (*kabotona*, haar ondergang), en zegt dezelfde woorden. Dan houdt ze met de linkerhand haar buik vast en zegt: „Ik eet deze rijst en ze zal mij wel bekomen”. Daarna doet zij de rijst in den pot. Van de gare rijst wordt aan den haard te eten gegeven.

In Seko is de gang van het oogsten (*mangkiti*) in hoofdzaak dezelfde: ook hier wordt voordat men met dit werk begint, geofferd. Elk gezin slacht een hoen om daarmee „lichaam en woning te reinigen”, zooals het heet. Bovendien offert de *tobara'* voor de geheele gemeenschap, en met het bloed van het varken dat geslacht is worden het rijstmesje (Pew. *peraho*, Wono: *pekiti*) en de manden, die bij het oogsten gebruikt worden, bestreken. Deze plechtigheid heet *mangoro lahoe* „de *lahoe* ophangen”. De *lahoe* is een mandje met deksel, dat aan den offerstaak (*pasodang*) op den akker wordt opgehangen; in dit mandje bevinden zich steenen en gemberwortels (*laia*), waarmee de rijst wordt „vastgehouden”. Elken avond wordt het mandje mee naar huis genomen om het den anderen morgen weer op te hangen.

Met de vrouw die de leiding heeft, hebben wij al kennis gemaakt, want ze treedt al in functie wanneer de zaaibedden zijn gemaakt. Zij is de *porotang* (Pew.) of *menghele'i* (Wono). Ze heeft een katoenen doek om het hoofd — deze lap draagt den naam van *popota* — en daarop de *sadoek*, zonnehoed van bamboe, die de To Seko niet zelf vervaardigt, maar van de To Mangki koopt. Om haar middel heeft ze de *etengang* gebonden, het mandje waarin ze de rijst zonder steel doet. Ze verzamelt allerlei planten, als *tariang* (*Andropogon helepensis* Stapf), *pedoi*, *sahoeloe* en *kokea*, en legt deze bij de plek waar het water op den akker komt, en in de vier hoeken van de sawah. Ze loopt daartoe, om het veld heengaande, van rechts naar links. Te Lodang doet de vrouw de kruiden in een bamboe met palmwijn, en loopt daarmee tweemaal om het veld heen, en giet dan den palmwijn bij de pasodang over het gewas uit.

De voorgangster heeft altijd een of twee gezellinnen bij zich. De wijze waarop ze met snijden begint, verschilt in de dorpen der To Seko onderling, al vangt men overal op dezelfde plaats aan, namelijk daar waar de offerstaak (pasodang) is geplant, gewoonlijk in een hoek van de sawah. Hier bespuwt ze de planten met fijngekauwde gemberwortel, en begint dan de aren te snijden. Ze zorgt er echter voor een tiental halmen bij den offerstaak te laten staan; deze bindt ze daarmee samen. De aren van deze planten worden eerst na afloop van den oogst gesneden, en dan met andere aren samengevoegd tot een grooten bos, die *inana hea* „rijstmoeder” heet.

In Wono snijdt de voorgangster twee bossen rijst als *inang*, en legt die bij de pasodang. Bij dit eerste oogstwerk mag het niet regenen of donderen, en mag zich geen regenboog vertoonen. Ook moet de voorgangster onmiddellijk het werk staken als ze wat van de gesneden rijst laat vallen.

Gedurende het oogsten zijn aan de leidster, en ten deele ook aan de helpsters, dezelfde spijzen verboden als van het Galoempangsche zijn opgenoemd. Ook in Seko mag ze niet baden; er mag in dezen tijd niets worden gevlochten, geen dier worden gedood, en men mag niets uit zijn huis afgeven. Bij het snijden van de rijst beweegt men zich in oostelijke richting over het veld. In Seko vertelde men mij dat de eerste gang over het veld in ZO richting plaats heeft, met de uitgesproken bedoeling om de zon aan de linkerhand te hebben. Na dezen eersten gang komt het er niet meer op aan in welke richting gaande men de rijst binnenhaalt.

In de sawahs zijn hier en daar verhoogde plaatsen gemaakt, *pan-galoan* geheeten, waarheen de bossen rijst worden gebracht om te worden gedroogd. Daar bevindt zich gewoonlijk ook een planken schuurtje (*pamorongan*), waarin de bossen elken avond worden opgeborgen.

De bossen (*tangko*) rijst worden geteld met behulp van stukjes rijststroo; de hoeveelheid wordt aangegeven met het aanal *kotok*; een kotok is zestien bossen.

In Pewaneang mag men de nieuwe rijst pas stampen, wanneer het

geheele veld is afge oogst. In Wono doet men dit al na twee of drie dagen, wanneer de rijst tijd heeft gehad om te drogen⁹⁾. Van de eerste hoeveelheid nieuwe rijst die gekookt is, geeft men in Seko aan den haard en aan de treeft te eten; ook legt men er van op een offerstaak voor de goden.

Wanneer het veld is afge oogst, wordt het aantal bossen geteld; een hoen wordt geslacht, van welks bloed op de rijst wordt gestreken; men roept daarbij ook de ziel van de rijst tot zich, en hiernaar wordt deze plechtigheid *koeroe soemanga* „de ziel roepen of lokken” genoemd, zooals men hoenders lokt bij het voederen.

Van het gebruik van een afzonderlijke oogsttaal, zooals men die bij de Oost- en de West-Toradja's aantreft, heb ik bij de bewoners van het stroomgebied van de Karama weinig gemerkt. Alleen de namen van enkele huisdieren worden door andere vervangen. Zoo noemen de To Mangki een buffel gedurende den oogsttijd *bara' koko'na* „wiens hoeven groot zijn”; een varken heet in het Galoempangsche *okoran* „zitplaats”(?) ; in Pewaneang zegt men *patoekoan* „het gefokte”. Bij de To Mangki vond ik nog voor „hoen” (*manoek*): *kalimbara*, en voor hond (*asoe*): *boting*. In andere streken van dit gebied beweerde men voor de genoemde dieren geen wisselwoorden te gebruiken.

94. Het opschuren van de rijst

Wanneer het heele akkercomplex is afge oogst, wordt de rijst naar de bergplaatsen gebracht. Dit zijn of schuren als kleine huizen of groote cylinders van platgeslagen en gevlochten bamboe; de eerste heeten *alang*, de tweede *taloekoen*. Bij de To Mangki treft men beide soorten van bergplaatsen aan: de schuurtjes staan in het dorp, de bamboe vaten bevinden zich dicht bij de akkers. De eerste zijn heel klein en onsoliede gebouwd; ze doen aan duiventillen denken. Men bergt er alleen de „rijstmoeder” in op, waaraan nog een tweede groote bos wordt toegevoegd, die ook „rijstmoeder” wordt genoemd, of ook wel *tandina* „haar onderlaag”. Is de schuur wat grooter dan doet men er wel meer bossen bij. In deze schuurtjes wordt de rijst zeer onvolgende tegen muizen beschermd, maar dit is ook niet zoo noodig, want deze bossen worden het eerst gegeten en ze blijven dus niet lang in de schuur, gewoonlijk slechts drie dagen. Alleen de leden van het gezin mogen deze rijst nuttigen; gaf men er van aan anderen, dan zou de voorraad spoedig uitgeput zijn. Dit zal ook het geval zijn als men de rijst uit de schuur haalt terwijl een kind huilt.

Voordat de rijst in de schuur gebracht wordt, worden kruiden als *a'da* (*Scleria scrobiculata*; de Moluksche roempoet pisau) en *isoeng* er aan gebonden om het voedsel tegen verkeerde invloeden te bescher-

9) De stampblokken, *isong*, van Lemo en Seko bestaan uit overeindstaande stukken boomstam van 70 cm hoogte en 50 à 60 cm middellijn, waarin op het bovenvlak een gat is gemaakt, waarin de rijst ontbolsterd wordt. Dezelfde soort blokken worden in Rampi gevonden. In Seko-Pada zijn geen van deze blokken bekapt, maar in Pewaneang zag ik er eenige in bekervorm gehouwen, als bij enkele stammen der Oost-Toradja's.

men. Ik kreeg den indruk dat deze schuurtjes voor den vorm worden gemaakt en gebruikt, want de eigenlijke bergplaats van de rijst is de taloekoen. Bij het vullen van de cylindrs met bossen rijst worden geen gebruiken in acht genomen. De groote vaten van *wanga* (*Metroxylon elatum*) staan onder afdaken, die den inhoud tegen regen beschermen. Muizen schijnen niet in staat te zijn gaten in de harde bamboe of *wanga* te maken. Onder de daken van de taloekoen bergen de vrouwen ook de planken waarop ze boomschors tot kleedingstof kloppen.

Wanneer de rijst wordt opgeschuurd, brengen de mannen eerst die van den akkerleider (todoloe) over; vervolgens die van zijn assistent (porapi), daarna die van den tobara', om dan elkaar bij dit werk te helpen. Is alles opgeborgen, dan wordt op de trom geslagen en een offermaaltijd bereid van een varken en hoenders. Dit heet *ma'toendan pekendekan* „opwekken voor het oogstfeest”. Als men later voor de eerste maal rijst uit de taloekoen haalt, legt men er eerst een gekookt kippenei in; dit ei heet *babo taloekoen* (*babo* is de bovenste laag van de in een pot gekookte rijst; deze blijft vaak ongaar; 'Tae' Wdbk. op *babo*).

De To Lemo bezitten in tegenstelling met de To Mangki maar weinig rijstvaten (taloekoen); waar ze zijn wordt er gewoonlijk alleen maïs in bewaard. De rijst wordt algemeen in schuren opgeborgen. Boven is al opgemerkt dat de To Lemo geen rijstmoeder kennen. Het met buffelbloed vermengde rijstmeel, dat tijdens het oogsten op den stapel bossen heeft gelegen, wordt samen met een willekeurige bos rijst het eerst in de schuur overgebracht. Deze bos heeft geen naam. De Rijstgeest noemen de To Lemo Batara, en wanneer ze een hoen slachten, met welks bloed de rijst wordt besprenkeld, roept men ook Palo barini aan, den voorvader van de katten.

In Seko wordt met opschuren gewacht tot alle leden van het akkercomplex met oogsten klaar zijn; dan pas gaat men de rijst overbrengen (*mokiling*, in manden op den rug dragen). Voordat men hiermee begint, wordt vooraf een varken geslacht in de *rasang pamala'ang*, de „offerhut” tusschen dorp en akker; of bij de woning van den tobara'. Dit herhaalt men nog eens op den akker voor allen te zamen. Deze laatste plechtigheid heet *marandanga ina'na* „om de metgezel van de rijstmoeder te zijn”.

In Seko gebruikt men meer vaten (taloekoen) dan schuren (alang); in beide wordt de rijstmoeder het eerst gebracht. In de deuropening van de schuur of bij het rijstvat wordt een lap rood katoen opgehangen (in Lodang een van wit katoen) die *pondo* heet; men zegt er van dat dit katoen tot kleeding van de rijst dient. Na gebruik wordt de doek opgeborgen in de *lahoe*, het mandje dat aan den offerstaak (*pasodang*) is opgehangen, en dat ook in de schuur wordt opgeborgen.

Bij het inbrengen van de rijst heeft men kruiden in de hand: *petape* (Pew.; in Wono heet dit *pedoi*; in Lodang *pomiohai*), gember (*laia*) en *sopa*, zoodat elke bos met die kruiden in aanraking komt. De taloekoen wordt vooraf met kippenbloed bestreken. Wanneer men na

het opschuren voor de eerste maal rijst uit de schuur of het rijstvat gaat halen (als regel doet de vrouw dit werk), legt men er eerst wat gekookte rijst met ei voor de „rijstmoeder” neer, en in de bindsels aan den buitenkant worden planten gestoken: *kakea* (Bare'e *lokaja*, wilde framboos, *Rubus pungens*), *hoele-hoele* (een hooge grassoort, Bare'e *oeraho*), *tariang* (Bare'e *morompa*; *Eleusine Indica*), en *sahoeloe* (Bare'e *tetari*; *Scleria scrobiculata*). Bij de afge oogste sawahs zijn bamboe staken in den grond gezet, waaraan deze kruiden, en bovendien de bladeren van de *ammo* (Bar. *aroeroe*; *Caryota Rumphiana*) en veeren van geslachte hoenders zijn gebonden. Aan den binnen- en aan den buitenkant van het rijstvat staan boomstammen met treden, waarlangs men in het vat opklimt en afdaalt.

95. Oogstfeest

Wanneer alle rijst in vaten en schuren is opgeborgen viert het geheele dorp in het Galoempangsche een oogstfeest, dat den naam draagt van *mekendek* „opgaan, naar boven gaan”. Waar dit op slaat is mij niet bekend; in verband met de beteekenis van het oogstfeest bij de Oost- en de West-Toradja's zou dit „naar boven gaan” gezegd kunnen worden van den Rijstgeest, die naar den hemel terugkeert. Het feest begint met het slachten van een varken. Wanneer de maaltijd gereed is, wordt op de trom geslagen, en de offerspijs wordt op dit instrument gelegd, waarbij de goden (dewata) worden uitgenoodigd daarvan te komen nuttigen. Deze plechtigheid draagt den naam van *ma'toendan pekendekan* „het oogstfeest wakker maken”, d.i. in gang zetten. Na afloop van den maaltijd wordt gezongen (menani); dit doen alleen mannen, die tegenover elkaar staan met een speer in de hand, en gebeurt overdag. Is de avond gevallen, dan wordt weer een varken geslacht en zet men het zingen voort om een houtvuur. Dit wordt den volgende avond herhaald, en deze plechtigheid heet dan *ma'pasoeroei* „een magische kracht in iets brengen”. Dit kan slaan op hetgeen de tobara' daarna gaat doen en dat den naam draagt van *ma'bambaloang*.

Hij neemt dan een steen, die *palosa* heet, waarvan de beteekenis misschien is „die breed, ruim maakt”, d.i. die maakt dat er veel rijst is. Zoo'n steen is van de voorouders afkomstig en wordt door den tobara' bewaard. Hij legt den steen op een bord en wast hem daarop af; dan giet hij palmwijn op het bord, en roert het vocht langen tijd met den steen om. Daarna drinkt hij den palmwijn op. Zoo doet hij tweemaal. Dan brengt hij het bord aan de noordzijde van zijn woning, legt sirih-pinang op den offerstok (takala'), en roept de dewata aan om levenskracht te schenken aan menschen, dieren en planten.

Het is inmiddels namiddag geworden en nu gaan allen naar het water, met zich medevoerende de „rijstmoeder” van de akkers van den akkerleider (todoloe) en zijn assistent (porapi). Deze bos heet nu *kombo*, en de stelen er van zijn met bladeren omwikkeld. Na aankomst bij het water wordt daar een offerstok (takala') opgericht, en daarop worden sirih-pinang en 20 tot 30 pakjes gekookte rijst gelegd,

die den naam dragen van *roda*, en waarnaar dit deel van het oogstfeest *moroda* heet. Nadat de dewata zijn aangeroepen, nemen twee sterke mannen ieder een „rijstmoeder”, en houden den bos stevig bij de stelen vast. Op een gegeven oogenblik stormen alle dorpelingen op hen af en grissen om strijd enkele korrels van de bossen af. Deze korrels bergen ze in hun schuur op; men gelooft dat de voorraad hierdoor niet spoedig op zal raken. In sommige plaatsen heeft dit rooven van de „rijstmoeder” van *todoloe* en *porapi* niet plaats. De pakjes rijst worden weggenomen door de gasten uit andere dorpen. Alleen als er geen gasten zijn verdeelt men ze onder elkaar. Den nacht brengt men weer met zingen door (*menani*), en den volgenden morgen richt ieder huisgezin voor zichzelf een offermaaltijd aan, waarvan een deel in de schuur wordt gelegd. Dit offer heet *pepetambai alang* „roep voor de schuur”, d.w.z. rijst roepen om zich in de schuur te verzamelen, opdat er veel zij. Den maaltijd nuttigt ieder bij zijn schuur, waarom dit *oemande i alang* of *makandei alang* „bij de schuur eten” heet. Gedurende drie dagen na het feest mag men zich niet van het dorp verwijderen. Dezen tijd noemt men *kamaladjoena*.

In Lemo heb ik niets van een oogstfeest kunnen merken. Wanneer men klaar is met het opschuren van de rijst, viert ieder voor zich het *koemande panito* „eten bij het voorportaal van de schuur”.

Ook bij de *To Seko* is er geen sprake van het vieren van een algemeen oogstfeest voor het heele dorp. Ieder voor zich richt een offermaaltijd aan, waarvan een deel op een offerstok bij de schuur wordt gelegd. Drie bossen rijst worden uit de schuur genomen en met het bloed van het geslachte hoen aangestroken. De *tobara'* van *Pewaneang* houdt dezen maaltijd bij de *rasang pamala'ang*, de „offerhut” tusschen dorp en akker. Alleen wanneer een der ingezetenen voor deze gelegenheid een buffel over heeft, krijgt de maaltijd een uitbreiding, omdat er gasten bij genoodigd worden. Deze plechtigheid heet in *Pewaneang* *mampeandei*, in *Wono mantado'i*. Voordat dit gebeurd is mag men niet met het aanleggen van nieuwe akkers beginnen.

90. Maïs

Men legt akkers aan waarop alleen maïs wordt geplant, maar dit gewas wordt ook wel op de droge rijstakkers tusschen de rijst gepoot. Vele gebruiken worden er niet bij in acht genomen. Wanneer in het *Galoempangsche* alle maïs gesneden en in het tuinhuis samengebracht is, wordt een hoen of een varken geslacht, en het bloed er van laat men op den stapel druppelen.

De *To Lemo* richten een offerstok (*takala'*) op als men met het snijden van de maïs begint, waarbij een hoen het leven laat. Dan worden drie bossen maïskolven afgesneden en om den offerstok gelegd, waarna er kippenbloed op gedruppeld wordt. Dit heet *massapei* „er de bladeren aftrekken”, vermoedelijk doelende op het aftrekken van de bladeren van de stukken stengel die samen met de vrucht zijn afgehakt. De maïs wordt gewoonlijk in een vat (*taloekoen*) op den

akker bewaard en naar gelang van de behoefte brengt men er van naar huis over.

De To Seko leggen op een van de maïsplanten een offer van gekookte rijst en ei als men de vruchten zal gaan binnenhalen. Daarna hakt men den stengel met de vrucht af en legt hem op die plek neer; hij blijft daar liggen zoolang men bezig is de vruchten te verzamelen. Ten slotte wordt die eerste vrucht aan de overige toegevoegd.

IX. JACHT

97. De honden. Het jachttuig

Alle bewoners van het stroomgebied van de Karama doen veel aan jagen. Evenals alle andere Toradja-volken gebruiken ze daarvoor honden. In het Galoempangsche heet het met honden er op uitgaan *mobemba*. De dieren hebben alle een naam; dien naam hebben ze of aan bijzondere lichaamskenmerken te danken, of hij geeft uitdrukking aan een eigenschap van het dier. Zoo vinden wij bij de To Mangki: Malea „de roode” of „de bruine”; Tambolang „withals” (de *tambolang* is een reiger met zwarten rug en witten hals); Boeriko „gestreept van huid”; Boea „witte”; Kodo „donkere”; Pambawana „de leider”, een heel dappere hond; Tomaroeso „die 't eerst het wild pakt”; Pamoekaran „die begint te vangen”.

Honden worden gekocht met varkens of buffels: vier goede jachthonden worden wel met een buffel betaald. Boven den prijs wordt nog een ijzeren voorwerp (bijv. een els, Gal. *panoesock*) gegeven, opdat de honden de scherpste en de kracht van hun tanden niet zullen achterlaten bij de wisseling van meester. In Seko worden voor een hond twee of drie ijzeren schopjes gegeven.

De honden worden over het geheel goed behandeld; men gaat niet spoedig er toe over ze te slaan, vooral niet met een stuk brandhout, waaraan vuur zit; of met bladeren die tot onderlaag van het wild hebben gediend. Een hond schoppen is uitgesloten. Als men een hond slaat of schopt, kan dit ten gevolge hebben dat het dier niets meer vangt.

Tot de jachtwapenen behoort behalve de jachtspeer met weerhaak ook het blaasroer (Gal. *soepi*, Seko *sapoe*). De blaaspijp wordt van bamboe of het hout van den wanga-palm gemaakt; de pijltjes (Gal. *soera*, Seko *sadi'ang*) worden eveneens van bamboe gesneden, en bewaard in een bamboe koker (*tambili*). Het pijlgif (*ipo*) maakt men niet zelf, maar dit wordt van Baroeppoe en Rantepao gekocht.

Scherpgepunte bamboes die zóó worden opgesteld, dat varkens er in loopen en verwond of gedood worden, heeten *soera*. De bekende springlans heet *patika* (bij Oost- en West-Toradja's *watika*). Een strik over een gat gespannen, waarin het wild trapt, heet *oelang*. De veerkrachtige lat die den strik moet toechalen wanneer het wild er in terechtkomt, draagt den naam van *patondong*.

98. Voorteekenen

Uit droomen die men heeft wordt opgemaakt of men succes op de jacht zal hebben. Als de To Mangki droomt dat hij een feest meemaakt waarop veel buffels worden geslacht, zal hij veel varkens buitmaken. Als men droomt dat men langs een rivier loopt en veel leven maakt, dan voorspelt dit dat de honden vaak zullen aanslaan.

Op weg zijnde wordt uit vogelgeluiden opgemaakt of men al dan niet geluk zal hebben. Zoo geven de To Seko acht op het geluid van den ijsvogel (*tase*; *Sauropatis chlorus*), de *manoe' jaho* (kiekendief) en de *sasarene* (*Beroppa saronai*; *Phoenicophaeus calyrorinchus*). In het Galoempangsche hecht men vooral veel beteekenis aan de kreten van den kiekendief (*loë*). Klinken deze als loë! loë! dan keert men naar huis terug, omdat men dan toch geen succes zal hebben. Maakt de vogel een vroolijk geluid en is het of hij lacht, dan is men vol verwachting.

Voorspellen de kreten geen geluk, dan overnacht men op die plek; of men maakt een miniatuur-hutje waarin men wat vuur plaatst, en waarbij men zich een oogenblik te slapen legt; hierdoor meent men den dreigenden tenspoed op die plek te kunnen achterlaten als men verder trekt.

99. Voorbereiding tot de jacht

Wanneer zij met een gezelschap op de jacht gaan en eenige dagen wegblijven, slachten de To Mangki een hoen op den weg dien ze gaan zullen, en roosteren het daar; hiermee „kooopen” ze den weg (*mangalli lalan*), waar de jachthonden langs zullen gaan (*napolalan asoe ranganan*). Het hart en de galblaas van het hoen worden op de teekenen onderzocht; wanneer de galblaas (*pa'i*) en de milt (*baja*) elkaar raken, wordt dit als een zeer gunstig teeken aangemerkt. Het vleesch van het hoen wordt in een bamboe gaar gestoofd; van de lever wordt aan de geesten geofferd op een *salian*, een rekje dat aan een stok wordt opgehangen, omhuld met een stuk katoen. Hierbij werden aangeroepen: *Deiwata kakajoeanna* (geesten van het geboomte), *tomataranna pangala tamman* (de hakkers van het dichte oerbosch), *indo' tobeangan* (moeder van de vruchtbaarmakers), *sola indo' to tammannang* (moeder van de stillen) met de woorden: „Komt de kippenlever eten, komt den prijs halen van het mooie van uw bergen, en van de onderlaag van de varkenstrog”. De jagers houden ook hun maaltijd op den weg en keeren dan in huis terug. In huis wordt nog een varken toebeleid, *ma'paka isoengan asoe*. Het deel dat van dit varken aan de geesten wordt gegeven, wordt op den middelsten zolderbalk geplaatst. Met het bloed van het dier worden de honden aangestroken; daarna heeft de maaltijd plaats. Den volgenden morgen gaan de jagers op weg.

Bij de To Seko vond ik nog het volgende gebruik: Voordat men vertrekt raken alle jagers een kokosdop aan, gevuld met gepelde rijst waarin een ei overeind is gezet. De leider van den tocht spreekt daarbij: „Wanneer wij verkeerde woorden hebben gebruikt of eenig

kwaad hebben gedaan, dan maken wij het hiermee goed". Als men slechts één dag op de jacht gaat, laat men deze rijst in huis achter; gaat men voor langeren tijd weg, dan wordt ze meegenomen. Ook in Lemo offert men een ei voor het succes van den tocht.

In Seko legt de jager, als hij in 't bosch gekomen is, een kleedingstuk en zijn speer op zijn regenmatje, en biedt dit den geesten (*dehata*) aan met de woorden, dat hij hiervoor varkens „koopt" (*mangalli* Pew., *mambala* Wono).

100. Verbodsbepalingen

Om zich het succes van de jacht te verzekeren heeft men heel wat dingen in acht te nemen. Algemeen geldende bepalingen zijn: dat men nimmer van huis gaat als het regent; dat de achtergebleven huisgenooten niets buitenshuis afgeven op den dag waarop de jagers vertrokken zijn. De jagers mogen op jacht zijnde niets eten wat in het water leeft. In Seko wordt dit nog wel toegestaan, wanneer men maar niets wat in water leeft, samen eet met het wild. De jagers mogen ook niet in den loop van den dag baden, maar ze moeten dit 's namiddags tegen zonsondergang doen. Onderweg mogen zij geen Colocasiahollen of eenige groente eten; ook geen palmiet (Gal. *oemboe*), dat anders in het bosch bij voorkeur wordt gegeten. Men meent door dit verbod de omstandigheden beter te kunnen dwingen, zoodat de geesten zich zullen haasten wild te geven als toespijs bij de rijst. In Beroppa gaf men nog op, dat de jagers geen langen rotan mogen snijden, geen hout van de schil ontdoen; de hand niet aan een boom mogen afstrijken wanneer ze met bloed bevekt is. Het bloed mag men niet van de speer afwasschen, maar wrijft men met bladeren af. Ook de bak waarin de honden hun voedsel krijgen, mag niet worden afgewasschen. Het vuur mag men niet met een brandend stuk hout uit elkaar halen om het minder fel te doen branden. Wanneer men in het bosch een hut bouwt, moet het worteleind van de dwarshouten rechts komen te liggen.

101. Het wild

Ook ten opzichte van het wild moeten verschillende dingen in acht worden genomen. De To Mangki zal zijn speer, nadat hij er het varken mee gestoken heeft, niet in den grond stooten, zooals men gewoonlijk na gebruik doet, maar haar op den grond leggen. De liaan waarmee hij het wild zal binden om het naar de hut te dragen, moet hij niet uit de onmiddellijke omgeving halen, maar hij moet daarvoor wat verder in het bosch doordringen. Degenen die het wild dragen, mogen niet zichzelf met het kapmes een weg door de wildernis banen, maar een ander moet hen daartoe voorgaan. Algemeen zal men er voor zorgen het varken niet uit de handen te laten glippen, terwijl men het aan voor- en achterpooten vasthoudt en het boven een vuur om en om wentelt om de borstels te schroeien. Het wild wordt niet geschrapt. Al deze dingen zouden, als men ze niet in acht nam, tot gevolg hebben dat men geen geluk meer had.

Zoolang het wild nog niet geheel in stukken is gehakt, mag men er

niets van koken. 't Eerste wat men doet is twee stukken van de lever af te snijden, die te roosteren en op den stapel vleesch te leggen. Dit is bestemd voor de geesten (*dewata*) en de doodenzielen (*bombo*). Een groot deel van het vleesch wordt boven het vuur gerookt (*Gal. tapa*). De milt (*Gal. bajana*) wordt in het vuur gelegd; als deze met een knal openspringt, wordt dit aangemerkt als een teeken dat de jager spoedig weer geluk zal hebben.

Bij het eten van het vleesch moet men niet een beentje dat men daarbij in den mond krijgt, uitspuwen, maar men moet dit met de vingers er uitnemen. De ingewanden van het wild mogen niet samen met zijn vleesch in een bamboe koker worden gestoofd. Van het wild dat men meeneemt naar huis, mag niets op den drempel in stukken worden gehakt. Aan het wild mag geen citroensap (*lemon*) worden toegevoegd.

102. Als de honden niet meer vangen

Wanneer men onopzettelijk een van de bovengenoemde voorschriften overtreden heeft, biedt men den geesten onmiddellijk sirih-pinang aan (*Seko mambabe woea*), of men slacht een hoen voor hen. Vangen de honden daarna niets, dan moet een of ander voorschrift veronachtzaamd zijn, waardoor de honden onder een ban zijn gekomen. In *Seko* biedt men dan den honden rijst aan met medicijn vermengd, en ook een rolletje arèblad, waarin wat tabak. *Pelole* heet zoo'n sigaret; ze wordt aangestoken, voordat ze wordt aangeboden. Men zegt er bij: „Misschien heb ik een fout gemaakt, maar dit moet dienen om uw tanden weer scherp te maken”. Men zei mij dat dit de eenige gelegenheid is, waarbij zulk een sigaret een rol speelt.

103. Jagerstaal

In het stroomgebied van de Karama gebruiken de menschen een andere dan de dagelijksche taal, wanneer ze zich in de bosschen ophouden voor de jacht. Van de jagerstaal in het Galoempangsche is het mij gelukt een woordenlijst samen te stellen, waarvan de publicatie echter hier niet op haar plaats is.

Voor een groot deel bestaan deze woorden uit aanwijzingen van de functie, die een of ander lichaamsdeel of gebruiksvoorwerp uitoefent. Zoo heet in deze taal oog: „fakkel”; voor neus zegt men „ruiker”; voor oor „hoorder”; de mond is de „bijter” en de tong de „likker”, de borst „hijger”; een kat is een „haardbewaakster”, een paard een „langsnuut”, een mat een „slaapplaats”. Voor andere namen treden benaderende uitdrukkingen in de plaats. Zoo zegt men voor billen „bilnaad”, voor regen „lekken”; een steen heet „rots”, een paal „huisstijl”, rijst is „leeftocht”, droomen is „slapen” enz. Weer andere woorden zijn minder gebruikelijke synoniemen in de eigen taal zooals de woorden voor „zacht”, „veel”, „weinig”, „opstaan”. Verder zijn er een aantal woorden ontleend aan andere talen: aan het Maleisch: *laki*, *balik*, *roko*, *pisang* voor man, terugkeeren, sigaret, banaan; aan andere Toradja-talen woorden voor nagel, aap, ster, brug, rood, zwart, haard, treeft, enz..

104. Visscherij

Omtrent de visscherij in het Galoempangsche doet Goslings enkele mededeelingen (pag. 75). In de groote rivieren wordt met netten naar *ikan sariboe* gevischt. Volgens Van der Veen is dit de *baoe barinni*, lett. „kleine vischjes” (Sa'd. *boengo'*, Bare'e *boengoe: Gobius Sarasinorum*). Men pleegt ook pyramiden van steenen bij de oevers der rivieren te maken, waar de visch tusschen kruipt, en gemakkelijk gevangen wordt. Paling wordt door middel van aas uit het water gelokt, en dan met een hakmes dood geslagen. Ook wordt bij de vischvangst veel gebruik gemaakt van de bedwelmende wortel van de *toeba* (*Derris elliptica*).

X. NIJVERHEID

105. Weven

Het weven (*mate'te'*) van katoen wordt alleen beoefend in het Galoempangsche en in Lemo. In Seko en in dat deel van de Beneden-Karama waarvan de bewoners verwant zijn aan de To Seko (Oeko, Tadasan, Pa'nasoean), verstaat men de kunst niet. De streek waar men, naar de mededeelingen, van oudsher het weven kende, is het stroomgebied van de Karatoean (de dorpen Dengen, Lebani, Boelo, Korang, Bobokan, Malolo, Tala, Mappo, Pekaro, Saloe, Lamboe). Dat de bewoners van de Limboekang- en Salole-rivieren de kunst en de katoen (*kapa*) van de Karatoean-streek hebben „gekocht” voor varkens, honden, hoenders, en hakmessen verwondert ons niet; maar wel opmerkelijk is, wat meer dan één To Mangki mij vertelde, dat ook de bewoners van de hoofdplaats Galoempang de kunst van Boelo en Dengen zouden hebben overgenomen. Goslings vertelt (pag. 75), dat vooral in de dorpen Galoempang, Saloe Kapaja, Dingin (Dengen), Lebani, Kawatang en Boelo veel geweven wordt. „Evenals de To Rongkong leggen de vrouwen zich behalve op het weven van lange smalle lendendoeken (*pewo*) toe op het vervaardigen van fraaie geïkatte doeken in stemmige, mooie kleuren en artistieke versiering” (de kleurstoffen worden in het land zelf gevonden; ze worden uit verschillende boomsoorten getrokken; De Jongh, pag. 413). Deze doeken, de zg. *seko mandi*, worden echter alleen gebruikt om er een lijk in te wikkelen, dus als doodendoek. „Iedere Galoempanger, die zichzelf respecteert”, zegt Goslings, „heeft bij zijn leven reeds zoo'n doodendoek in bezit, teneinde te kunnen dienen bij zijn overlijden. De industrie gaat echter achteruit, daar telkenjare het aantal vrouwen, dat deze kunst van weven verstaat, minder wordt. Bovendien schijnt de katoenteelt in den laatsten tijd achteruit te gaan”. Dit laatste is ook het geval in het Rongkongsche, maar dit houdt geen verband met het weven zelf; want er worden zooveel katoenen garens ingevoerd, dat men ze liever in de winkels koopt dan ze zelf te spinnen.

Ds. A. Bikker zag het weven het eerst in Boelo. Hij schrijft daarvan (Uw koninkrijk kome, jg. 25, 1930-'31, pag. 22): „De algemeene naam voor deze kains is Sekoe Mandi (*seko mandi*), en de meest voorko-

mende variaties zijn: a. de Oeloe Karoea, d.w.z. de acht hoofden, naar een figuur die achtmaal voorkomt; b. de Baba Dewata, d.w.z. de goden-lendengordel; c. de Lelen Sepoe, d.w.z. met de figuur van het sirihzakje, omdat het motief van deze kain ook voorkomt op de kraalgeweven sirihzakjes, die hier inheemsch zijn".

Voor de techniek van het weven kan ik verwijzen naar het opstel van J. Kruijt, Het weven der Toradjas (Bijdragen, 18, 1922, pag. 403-425). Alleen moge hier nog iets over bijgeloovigheden in verband met het weven volgen. Wanneer een vrouw pas begonnen is met het weven van een doek moet men niet achter haar om loopen; het gevolg daarvan zou zijn dat de draad telkens afbrak. Wanneer het werk wat meer gevorderd is komt dit er minder op aan. Ook wanneer een hond over het getouw heensprong, of een mensch er overheen stapte, zou de weefster veel last hebben van het breken van de draad. Wanneer er een doode in het dorp is, mag niet worden geweven; dit verbod zal wel in de eerste plaats het gerucht gelden dat door weven gemaakt wordt, en dat in rouwtijd vermeden moet worden. Ook droomen zeggen de vrouw veel in verband met weven. Droomt zij dat wolken zich samenpakken, dan zal ze veel katoen oogsten. Ziet ze echter in haar droom de wolken wegtrekken, dan zal het haar bij het weven niet voorspoedig gaan. Gaat haar weefspoel in den droom telkens verkeerd, dan zal ze den doek dien ze aan het weven is spoedig verkoopen; gaat alles in den droom van een leien dakje bij het weven, dan zal ze geen voorspoed hebben. Wanneer ze een slechten droom heeft gehad zal ze dien dag niet weven. Indien een storm opsteekt, zal ze dadelijk het lendenstuk (*taleko*) en het zwaard (*balida*) waarmee de draden worden aangeslagen, in het getouw oprollen, want dan mag niet geweven worden.

106. Foejakloppen

Naast het weven van doeken wordt in het Galoempangsche nog steeds kledingstof uit boomschors geklopt. Dit werk wordt alleen door mannen gedaan, die het daarin niet ver hebben gebracht. Ze doen dit zoowel in huis als in het bosch. De bewerking van de boomschors heeft plaats met houten hamers (*pebamba*); steenen hamertjes, zooals die in gebruik zijn bij de Oost- en de West-Toradja's, kent men hier niet. Het is alleen een grove soort foeja die geklopt wordt, en waarvan lendenwindsels, baadjes en hoofddoeken worden gemaakt. Het zijn alleen mannen, die foeja dragen; het gebruik schijnt sterk achteruit te gaan. Tijdens mijn bezoek aan dit land in '26 zag ik slechts één man met een foeja lendendoek loopen.

107. Pottenbakken

In Seko worden in de vier dorpen Lodang, Wono, Sae (Ambalong) en Pewaneang potten gebakken; vooral in laatstgenoemd dorp heeft deze industrie een groote vlucht genomen, omdat men van Lemo en uit het grensgebied van Galoempang hier zijn potten komt koopen. In het Galoempangsche werden mij twee plaatsen genoemd waar deze nijverheid bloeit: voor het oostelijk deel Tararang, voor het

westelijk deel Lebani. In het dorp Galoempang doet men er niet aan. Pottenbakken is vrouwenwerk. Zij doen dit op dezelfde wijze als het overal op Midden-Celebes gebeurt: met den duim wordt een holte in een klomp leem gedrukt, waaraan dan door de vingers den vorm van een ruwen kookpot wordt gegeven; daarna wordt de omvang grooter en de wand dunner gemaakt door er van binnen met de linkerhand een ronden steen tegen te drukken, en er aan den buitenkant tegen te slaan met een houten plak, waarbij de pot telkens een eindje wordt omgedraaid, zoodat voortdurend een andere plek wordt beklopt. Ook het bakken van de potten gaat even onbeholpen en onvolkomen als elders door ze op een open houtvuur te plaatsen (verg. het pottenbakken in: De Bare'e sprekende Toradja's, II, pag. 335-338, en: De West-Toradja's van M.-Celebes, IV, pag. 439-447).

Algemeen is de gewoonte om wanneer men een nieuwen kookpot gekocht heeft, dezen te vuur te zetten en hem dan van binnen en van buiten met oebi-(*dora*-)bladeren te bestrijken, opdat hij niet spoedig breke. Het breken van een kookpot zonder aanwijsbare oorzaak is hier al even onheilspellend als elders: mocht men op reis willen gaan dan stelt men de reis na zulk gebeuren uit. Als dit iemand overkomt terwijl hij op 't pad is, dan zal hij liever op die plek overnachten dan den tocht voortzetten. Bij het koken heeft men van allerlei in acht te nemen. De spatel waarmee de rijst in den pot wordt losgemaakt mag men niet in den pot laten staan; voor den man zou dit het gevolg hebben dat hij in een angescherpte bamboe zou loopen of trappen, voor een vrouw dat de partus vertraagd zou worden. Heeft de vrouw den pot in de asch van den haard geplaatst, zoodat daarin een holte is ontstaan, dan moet ze de asch weer gelijk strijken en daarop enkele korrels rijst leggen, anders zal zij geen voorspoed hebben bij het zoeken van voedsel: de haard toch maakt de spijsen gaar, en men geeft er hem iets van. Men moet er voor oppassen geen rijst in het vuur te laten vallen, want dan zal men slechts weinig rijst oogsten.

100. Palmwijn en sago winnen

De arèn- of suikerpalm heet in het heele Karama-gebied *konaoe* (ook *kanaoe*), d.i. dezelfde naam dien de Oost-Toradja's aan den boom geven. Opmerkelijk is dat de To Lemo noch palmwijn noch sago van dezen boom winnen; ze gebruiken er alleen het haar (*boeloe*, Mal. idjoek) en de baleinen (*baloeboe*) van voor dakbedekking en touw. De To Seko tappen wel palmwijn (*toeak*) van den *konaoe*, maar ze doen dit niet op de algemeen in Indië gebruikelijke wijze door den bloemtros te bewerken, maar door de palmiet af te hakken. Het gevolg is dat de boom sterft. Bij mijn bezoek aan Seko in 1919 zag ik in de omgeving van Womo veel aanplantingen van arènboomen, maar tal van stammen stonden dood ten gevolge van de pasgenoemde bewerking. Men beweert dat de boom geen vocht levert als de bloemtros wordt bewerkt, wat wel een gevolg kan zijn van de hooge ligging van het land¹⁰). In Amballong en Pewaneang gebeurt het wel op de

10) De hooge ligging van Seko heeft ook tot gevolg dat hoewel kokos- en pinangboomen daar wel willen groeien, de vruchten onrijp afvallen.

elders gevolgdde wijze. Wanneer men in Seko voor de eerste maal palmwijn op den grond brengt, richt men een offerstok (takala') op en klemt daarin een pakje rijst met ei. Aan zieken wordt het drinken van palmwijn somtijds verboden. De steenvruchten (*konta*) worden in het vuur gepoft gegeten.

De To Mangki tappen den palmwijn uit den bloemtros, maar dit land ligt veel lager dan Seko. De bloemstengel wordt om hem murw te maken en het vocht te laten stroomen beklopt (*idedek*) met een klopper (*padedekan*) van *lambiri*-hout. De *lambiri* (in de Oost- en West-Toradja-talen *ampire* of *aroeroe*; *Caryota Rumphiana*) is een palmboom die veel op den arènpalm lijkt, maar hij is kleiner. De Oost-Toradja's vertellen dat de geesten hun palmwijn er van tappen.

In het Galoempangsche wint men ook sago uit het merg van den *konaoe*. Het uithakken (*soemakoe*) van het merg gebeurt met een hamer (*pataka*) van den stam van den pondan. Het merg wordt met de hand gekneet om er de sago uit te wasschen.

Algemeen wordt in het gebied van de Karama gebruik gemaakt van het jonge, lichtgele blad van den arèn om daarmee offertafels en andere voorwerpen bij plechtige gelegenheden te versieren.

In het besproken gebied wordt verteld dat de arènpalm uit de onderwereld op aarde is gebracht. Deze gebeurtenis is verbonden met een verhaal dat algemeen in den Indischen Archipel verspreid is: Iemand leende een jachtwapen (of vischtuig) van een familielid of van den vorst. Het wild (of de visch) dat er mee geraakt werd, nam het wapen of het tuig mee. De eigenaar stond er op dat hem zijn eigendom teruggebracht zou worden. Zijn onvermoeide nasporingen brachten den jager (of visscher) in de onderwereld, waar hij een prins ziek aantrof. De aardbewoner merkte dat de prins ziek was door het wapen (vischtuig), dat hem nog in het lichaam zat. Hij bood aan den zieke te genezen, en toen hem dit was toegestaan trok hij het wapen (vischtuig) uit het lijf, en spoedde er zich mee naar de aarde. Van dezen tocht nu bracht hij, volgens de Celebes-lezingen van het verhaal, het zaad van den arènpalm mee (zie voor deze verhalen „De To Seko in M.-Celebes, Bijdragen 76, 1920, bl. 424-426).

109. IJzersmeden

In het stroomgebied van de Karama vindt men in elk dorp een smederij, maar het meest wordt deze tak van nijverheid beoefend in Seko, vermoedelijk omdat in deze streek ijzererts in den grond wordt gevonden. In het Galoempangsche wordt het meest aan ijzersmeden gedaan in de dorpen aan de Salole-rivier, wat zeker uit de nabijheid van Seko moet worden verklaard.

In het verslag van mijn reis in deze streek heb ik reeds een en ander over het ijzersmeden gezegd. Ik geef dit hier nog eens weer, aangevuld met later gemaakte aantekeningen.

Het ijzererts wordt gegraven in West-Seko. Op den berg waarop het voormalige dorp Amballong lag, kwam het erts zelfs tot aan de oppervlakte van de aarde. Men gaat nog steeds voort met het graven

van erts, in tegenstelling met andere streken van Midden-Celebes, waar men dit werk na de komst van het Gouvernement heeft opgegeven, omdat men sedert het ijzer gemakkelijker voor weinig geld, en gewoonlijk van beter kwaliteit, in de winkels kan koopen. De afgeslotenheid van het land zal wel de reden zijn, waarom men nog steeds naar ijzererts delft. In 1919 zagen wij in de smederij van Amballong eenige manden staan gevuld met erts, omringd door tientallen vrachten houtskool. Bij mijn volgend bezoek was men èn in Sae, waarheen de inwoners van Amballong verhuisd waren, èn in Pewaneang druk aan het uitsmelten van erts, waarvoor een viertal ovens met de daarbij behorende blaasbalgen werden gebruikt.

Als men er op uitgetrokken is om ijzererts te graven, moeten dezelfde voorzorgen worden getroffen als wanneer men op de jacht gaat. De thuisgebleven vrouwen mogen dan niets uit huis afgeven; ze mogen gedurende de afwezigheid der mannen geen matten vlechten of ander stekend handwerk verrichten, anders zou de gegraven mijn instorten. Wanneer de schacht of de gang zóó diep wordt dat het daglicht er niet voldoende meer in kan doorbrengen, plaatst men bij den ingang een rij planken van wit hout, op zoo'n wijze dat hierdoor het zonlicht naar binnen wordt weerkaatst.

De oorzaak waarom Seko zoo rijk aan ijzererts zou zijn vinden wij in een verhaal, waarin verteld wordt dat in den ouden tijd midden in deze streek een *weladeng*-boom groeide, die het eigendom was van Sawerigading, den held uit het La Galigo-gedicht van Loewoe'. Aan dien boom zaten slechts drie takken, waarvan de eene rijst tot bladeren had, de tweede ijzer, en de derde katoen. Op zeker tijdstip werd de boom omgehakt of viel hij van ouderdom om. Het gevolg daarvan was dat de tak met rijst in het Sa'dan-gebied terecht kwam, waarom de daar wonende Toradja's veel rijst hebben; de tak met katoen kwam neer in Loewoe', en daarom zijn de bewoners van dit land rijk aan katoen; de tak met ijzer kwam in Seko terecht, en dit verklaart het feit dat daar zooveel ijzer in den grond wordt gevonden.

De smederij heet *paraneang*. Het is een vierkante ruimte van grooter omvang dan de smederijen die bij de Bare'e sprekende Toradja's worden aangetroffen. In alle smederijen wordt een groote steen gevonden, waarop het gesmolten ijzer wordt uitgesmeed en van slakken gezuiverd. Dit aambeeld heet *poramakang* (het uitsmelten van erts heet in Pewaneang *morende*, in Wono *morenne*). De oven (*koering*, naast *koring*, ook de naam voor „kookpot”) is een kuil in den grond, waaromheen drie platte steenen overeind zijn gezet, ongeveer 30 cm boven den grond. Hiertusschen worden stukjes ijzererts en houtskool opgestapeld. De blaasbalg (*sa'oeang*; de zuiger daarin heet *tamoerak*) bestaat uit vier houten cylinders, die de lucht door vier bamboe buisjes samenpersen in een leemen pijp (*petoehe*), die in den oven uitmondt. Naast het aambeeld ligt het koelvat (*paratang*), een uit een blok hout gekapte bak. Verder behoort tot de uitrusting van een smederij een lat, die den naam draagt van *pakaroekang*. Op deze lat wordt het gesmede voorwerp vastgebonden en dan met een hakmes afgeschraapt

om er de oneffenheden af te vijlen; dit werk heet *mokarra*. Boven in de nok van het dak vinden wij nog een voorwerp, dat in geen smederij van de Posso-Toradja's wordt gemist, maar dat in die van de West-Toradja's niet voorkomt: namelijk een gespannen boog, waarop een pijl is vastgebonden. Beide zijn van bamboe gemaakt en dragen den naam van *papakaisi* „dat wat inhoud (kracht, sterkte) geeft (aan het ijzer)”. Bij het oprichten van de smederij wordt dit voorwerp gemaakt, en hiernaar heet de heele plechtigheid *mepakaisi*. Een hoen wordt dan de hals afgesneden en op den grond geworpen. Wanneer het zieltogende dier van rechts naar links spartelt is dit een goed teeken, d.w.z. dat de plek die voor de smederij gekozen is goed blijkt te zijn, en het ijzer dat daar wordt uitgesmolten en bewerkt steeds hard zal zijn.

Bij den boog bevindt zich een opgevouwen regenscherm, waarin allerlei kruiden (o.m. *paoekang* en *sahoeloe*) zijn opgesloten. Eenzelfde voorwerp kennen ook de Oost-Toradja's; daar heet het *empehi* en wordt het beschouwd als een soort accumulator van levenskracht. Wanneer daar het jaarlijksche feest in de smederij wordt gehouden, waarvan de bedoeling is om aan alle menschen de kracht van het ijzer mede te deelen, moeten de dorpelingen om beurten op deze opgevouwen regenmat gaan zitten. Ook wordt hun lichaam daarmee beklopt om de kracht der kruiden in hen te doen overgaan. In Seko wist men ons niet te zeggen waarvoor de opgevouwen regenmat moest dienen; men zei er alleen van dat ze de „metgezel” van den boog was. Vermoedelijk zal dit voorwerp oorspronkelijk dezelfde beteekenis hebben gehad als bij de Oost-Toradja's.

In elk dorp der To Seko zijn een of meer bazen (*pontampa*); in Pewaneang waren er bij mijn laatste bezoek vier. Ze hebben een aantal helpers, onze smidsgezellen. Vanzelf blijkt wie van deze gezellen bijzonderen aanleg hebben voor het smeedvak, en dezen bekwamen er zich dan verder in. Voordat zij zelfstandig hun werk mogen doen worden zij daartoe gewijd met een plechtigheid, die *kohang* heet; bij deze gelegenheid wordt een varken geslacht. Vrouwen bedienen vaak den blaasbalg, en daarom kent men in Seko niet het verbod dat elders in Midden-Celebes bestaat, dat vrouwen de werktuigen van den smid niet mogen aanraken. Alleen zal een vrouw er voor zorgen niet over een aambeeld, een hamer of een tang (*soempi*) heen te stappen, want dan is men bang dat het verkeerd zal gaan als ze een kind ter wereld moet brengen. Zoo zullen vrouwen ook nalaten met een hamer smeedbewegingen te maken of met een tang ijzer aan te vatten. Ze zouden daarvan kwade gevolgen ondervinden (*maboe-soeng*, Bare'e *boeto*).

Het smeden van ijzer is alleen verboden gedurende het oogsten; men zou er dan ook geen tijd voor hebben. Het uitsmelten van ijzererts is niet toegestaan gedurende den tijd dat de rijst te velde staat, totdat ze goed en wel in de schuur is opgeborgen. Vermoedelijk is men bang dat de groote hitte die bij het smelten ontwikkeld wordt het gewas zal doen uitdrogen. Overigens moet men onmiddellijk met

het werk ophouden wanneer onder het smeden een regenboog aan den hemel verschijnt of een bijenzwerm aan komt gonzen. Stoorde men zich hier niet aan, dan zou de kracht uit het ijzer verdwijnen.

De Oost-Toradja's waren eertijds gewend voornamelijk hakmessen te smeden, die zij verhandelden naar streken waar men minder goed van ijzer voorzien was. De To Seko verwerken het ijzer voornamelijk tot kleine schoppen (*pekeke*), waarin een houten steel wordt vastgestoken en waarmee de grond wordt omgewerkt. Bij de boeten die hun door andere stammen werden opgelegd, waren ook steeds eenige tientallen van deze schoppen.

Met het bovenstaande is slechts een deel van de gebruiken van de bewoners van het stroomgebied der Karama vermeld. Mogen deze mededeelingen aanleiding zijn voor hen die daartoe in de gelegenheid verkeerden, om ze door nieuwe onderzoekingen aan te vullen.